

NUMMER

INHOUD

- 03 **Een nieuw perspectief voor de Blokhuispoort** Liesbeth van der Pol
05 **De Blokhuispoort vanuit gemeentelijke optiek** Henk Deinum
09 **Waarom de Blokhuispoort van waarde is** Rob Leemhuis
15 **Bestemming Blokhuispoort: een actuele opgave**
Cees van 't Veen & Frank Strolenberg
21 **Transformatiearchitectuur** Rob Hendriks
- 29 **Atelier context**
Hardware / Software Theo Deutinger
Studentenprojecten
- 61 **Atelier object**
Organische transformatie tot de grote lijn verheffen
Paul Van Bussel & Emiel Noordhuis
Studentenprojecten
- 95 **Beeldende inzichten voor herbestemming** Jos Bosman

COLOFON

Samenstelling

Henk de Haan,
Gert ter Haar

Redactie

Bart Westerveen

Art direction

Bureau de Change

Ontwerp

Thomas Wansing

Druk

Zalsman Groningen

Tekstuele bijdragen

Jos Bosman, Paul van
Bussel, Henk Deinum,

Theo Deutinger, Rob
Hendriks, Rob Leemhuis,
Emiel Noordhuis,
Liesbeth van der Pol,
Frank Strolenberg,
Cees van 't Veen

Studentenprojecten

Bastiaan Berg, Frederik
ten Bloemendaal,
Marc Bos, Arnold ten
Brink, Femke Brouwer,
Klaas Jan Geertsema,
Ron Hoogsteder, Alwin
Keimpema, Erik de
Lange, Joost Luijendijk,
Ischkra Sillen, Tom Smits,
Michel Spekreijse,
Jorien van Vilsteren

Atelierdocenten

Paul van Bussel,
Theo Deutinger,
Emiel Noordhuis

Met dank aan

Jan Willem Andriessen,
Sylvia Pijnenborg,
Judith Veen

Dit nummer kwam tot stand met steun van

de Rijksgebouwendienst
en de gemeente
Leeuwarden.

Afbeeldingen

De uitgever heeft ernaar
gestreefd de rechten van

de illustraties volgens
wettelijke bepalingen te
regelen. Degenen die
menen zekere rechten
te kunnen doen gelden,
kunnen zich alsnog tot de
uitgever wenden.

ISBN 978-90-808536-9-0

Academie van Bouwkunst/ Hanzehogeschool Groningen

Zuiderkuipen 19
9711 HR Groningen
T 050-5955405
F 050-3130106
E avb@org.hanze.nl

VOORWOORD

Eind vorig jaar kreeg de Academie een verzoek van de Rijksgebouwendienst of onze studenten zouden willen meedenken over de herbestemming van de voormalige gevangenis De Blokhuispoort in Leeuwarden. De dienst stond aan de vooravond van een proces om, samen met de gemeente, tot een toekomstvisie voor dit bijzondere gebouw te komen. De inzichten van de studenten werden daarbij gezien als mogelijk zinvolle aanvullingen op de eigen opvattingen.

De Academie heeft deze mogelijkheid met beide handen aangepakt. De opgave is namelijk in meerdere opzichten interessant en relevant. Relevant omdat herbestemming van bestaande gebouwen in plaats van nieuwbouw een van de grote opgaven van de komende decennia gaat worden. Interessant omdat De Blokhuispoort vanwege zijn omvang, locatie, monumentstatus en lokale betekenis een buitengewone uitdaging vormt.

Bij herbestemming draait de gebruikelijke architectonische opgave radicaal om: in plaats van een gebouw te ontwerpen dat een bepaald programma moet huisvesten, zoekt men naar programma dat mogelijk huisvesting in een bepaald gebouw zou kunnen krijgen. Daarbij is het essentieel om de context te betrekken in het ontwerpend onderzoek: wat past in het gebouw, waar is behoefte aan in de stad en regio en wat voor (nieuwe) rol zou het gebouw in de directe omgeving kunnen spelen? Dat waren dan ook de vragen die aan de orde kwamen in het atelier Context, dat werd begeleid door Theo Deutinger. Als er dan sprake is van een programma, hoe pas je dat vervolgens in het bestaande gebouw in? Respecteer je het gebouw zo veel als mogelijk of voel je je als ontwerper vrij om radicaal in te grijpen, delen te slopen en te vervangen door nieuwbouw? En is die nieuwbouw dan duidelijk van het bestaande te onderscheiden of sluit je in stijl, materiaal en detaillering aan bij het oorspronkelijke gebouw? Op die vragen stortten zich de deelnemers van het atelier Object, begeleid door Paul van Bussel en Emiel Noordhuis.

Gezien de aanleiding en totstandkoming was het een logische stap om de atelierresultaten in de

Blokhuispoort zelf te presenteren; aan de opdrachtgevers en een groot aantal geïnteresseerde Leeuwarders. Uit de grote opkomst en de geanimeerde discussie tijdens de presentatie werd duidelijk hoezeer de Blokhuispoort leeft in Leeuwarden. Tijdens de presentatie werd tevens vastgesteld dat de atelierresultaten de moeite van het documenteren waard zijn. Zowel de Rijksgebouwendienst als de gemeente Leeuwarden toonden zich bereid om mee te werken aan de publicatie van een Nummer over herbestemming, waarin de Blokhuispoort een hoofdrol speelt als 'casestudy'.

In dit Nummer vindt u dan ook als eerste een korte inleiding op het thema door rijksbouwmeester Liesbeth van der Pol, gevolgd door een beschouwing vanuit gemeenteperspectief door Henk Deinum, wethouder van economische zaken en ruimtelijke ordening van Leeuwarden. Leeuwarder journalist Rob Leemhuis beschrijft vervolgens de geschiedenis en daarmee ook meteen de historische waarde van De Blokhuispoort. Frank Strolenberg, programmaleider van het Nationaal Programma Herbestemming, en Cees van 't Veen, directeur van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, plaatsen (de noodzaak van) herbestemming in een landelijke context. Architect Rob Hendriks gaat in op hergebruik als ontwerpogave en beschrijft een aantal herbestemmingsprojecten van zijn bureau. De documentatie van de studentenplannen worden voorafgegaan door begeleidende essays van de atelierleiders en tot slot voorzien van een kritische beschouwing door Jos Bosman, lector Ruimtelijke Transformaties van de Hanzehogeschool. Ik wil iedereen die heeft meegewerkt aan de totstandkoming van dit Nummer van harte bedanken: De Rijksgebouwendienst en in het bijzonder Henk de Haan en Willem Gasman, de gemeente Leeuwarden en in het bijzonder de heer Gerard Hendriksma, de auteurs van de verschillende bijdragen en natuurlijk de studenten van wie we de plannen hier presenteren. Tot slot spreek ik de hoop en verwachting uit dat zowel deze publicatie als de plannen van de studenten een waardevolle bijdrage blijken voor het proces van herbestemming van de Blokhuispoort.

Gert ter Haar, directeur Academie van Bouwkunst/
Hanzehogeschool Groningen

INLEIDING

EEN NIEUW PERSPECTIEF VOOR DE BLOKHUISPOORT

Het is misschien wel de boeiendste opgave die je kunt indenken: het transformeren van een gevangenis. En dan is de Blokhuispoort ook nog eens een bijzonder monument, op een locatie waarvan de geschiedenis teruggaat tot in de vijftiende eeuw. Zo dicht tegen de binnenstad, maar volledig geïsoleerd ervan, door grachten omgeven, is het nog altijd een fort.

Het complex is door de eeuwen heen al vaker getransformeerd. Vader en zoon Metzelaar – Rijksbouwmeesters van weleer – maakten er tussen 1870 en 1894 de gevangenis van in de vorm zoals we die nu kennen. Een ensemble met een keur aan gebouwen: het alkovengebouw, de zalen- en de cellenvleugels, twee woonhuizen en de administratiegebouwen. Op de binnenhof met de hoektorens waan je je in het cour van een grafelijk paleis. Het feeëriek poortgebouw symboliseert het verre verleden en is tegelijkertijd de strenge scheiding tussen twee werelden.

In veel opzichten is het uniek om zo'n afgesloten enclave aan te treffen midden in de stad. Nu de Blokhuispoort niet meer functioneert als gevangenis kun je de boel openbreken en daarmee het complex verbinden met de binnenstad en de gebouwen invlechten in het stedelijk weefsel. Maar je zou ook het karakter van de gesloten enclave kunnen benutten voor nieuwe functies die juist vragen om afzondering.

Voor dit dilemma zagen de studenten van de Groninger Academie van Bouwkunst zich geplaatst. Met het verzoek om na te denken over de toekomst van de Blokhuispoort heeft de academie hun een actuele vraag voorgelegd. Door de kredietcrisis liggen de nieuwe uitdagingen immers, meer dan ooit, in het herbestemmen van bestaande gebouwen.

Deze opgave is complex en veelzijdig. De studies in dit boekje tonen verschillende invalshoeken. Opvallend is dat de studenten omzichtig te werk gaan. Het monument is telkens het vertrekpunt. Wat ook opvalt is het zoeken naar samenbindende thema's en naar functies die elkaar kunnen versterken.

Herbestemming van de Blokhuispoort staat niet op zichzelf. De Blokhuispoort behoort tot de generatie gevangenissen die ruim een eeuw geleden gebouwd is, in de periode dat individuele opsluiting geleidelijk aan ingevoerd werd. Iedere stad had wel zo'n 'cellulaire' gevangenis. Van de kleinere zijn er inmiddels al veel gesloopt. Andere hebben een nieuwe bestemming gekregen, zoals in Almelo, Zwolle en Roermond (hotels) en in Sneek (discotheek). De meeste grote complexen zijn nog in gebruik, zoals het Wolfenplein in Utrecht, de Van Mesdagkliniek in Groningen en de Koepelgevangenissen van Haarlem, Breda en Arnhem. Dat zegt iets over de degelijke kwaliteit van deze gebouwen, maar het getuigt ook van een zorgvuldig beheer. Justitie heeft zich lange tijd kunnen voegen in de beperkingen van deze oude gebouwen en de Rijksgebouwendienst is telkens in staat geweest ze aan te passen aan de nieuwe eisen. Toch lijkt het er op dat ook deze grote complexen steeds minder goed mee kunnen. Bekend uit de jaren zeventig is de herontwikkeling van de oude gevangenis aan het Kleine-Gartmanplantsoen in Amsterdam (achter De Balie). Meer en meer worden inmiddels ook andere grote gevangeniscomplexen herontwikkeld, zoals het Oostereiland in Hoorn en binnenkort de Spinhuiswal in Den Bosch en de PI Noordsingel in Rotterdam.

Voor Leeuwarden is de Blokhuispoort van grote betekenis. Deze zal een nieuwe identiteitsdrager voor de

stad kunnen zijn, wanneer we de cultuurhistorische waarden van het complex weten te koppelen aan een toekomstgericht programma. De vitaliteit en de schoonheid van de stad ligt in de juiste combinaties van oud en nieuw, van gebouw en omgeving, van functies die elkaar versterken en van partijen die willen samenspielen.

Hiermee ontstaat er een gelaagdheid, een nieuwe dynamiek, zowel op het niveau van het object als op gebiedsniveau. In de moderne monumentenzorg is de aandacht voor de context groot. Ruimtelijke ordening is een leidend principe geworden bij erfgoedzorg. Naast het vinden van een nieuwe passende functie, is het verbeteren van de ruimtelijke inbedding van de Blokhuispoort in de stad een niet te onderschatten deel van de opgave.

Herontwikkeling is een eervolle aangelegenheid waarbij iedereen zich betrokken mag weten. De tijdelijke bewoners hebben met hun activiteiten de gevangenis weer leven ingeblazen. De inwoners van Leeuwarden hebben sinds de poorten zijn geopend massaal hun belangstelling getoond en hun ideeën aangedragen. De gemeente wil stimuleren dat er hier een functie komt die aanvullend is op wat de stad al te bieden heeft en die dit deel van de binnenstad kan doen opbloeien. Het Rijk neemt als eigenaar zijn verantwoordelijkheid door het complex pas aan anderen over te dragen wanneer er een goed perspectief is. Marktpartijen zullen binnenkort worden uitgenodigd hun visie te leveren. En tot slot de studenten van de Academie van Bouwkunst. Zij hebben met dit boekje alle betrokkenen een flinke stap verder geholpen in het denken over de toekomst van de Blokhuispoort.

Liesbeth van der Pol, Rijksbouwmeester

DE BLOKHUISPOORT VANUIT GEMEENTELIJKE OPTIEK

Het komt niet vaak voor dat je als wethouder ruimtelijke ordening de kans krijgt om richting te geven aan de ontwikkeling van een zo bijzonder monumentaal complex als de Blokhuispoort. Want hoeveel discussie er wel niet mogelijk is over die nieuwe invulling weten we inmiddels en dat de Blokhuispoort een bijzonder complex is wordt door iedereen onderschreven. Dat bijzondere komt niet alleen voort uit de monumentale waarde – de Blokhuispoort is een zogenaamd top100 monument –, maar ook uit de locatie aan de rand van de binnenstad. Sinds de 15e eeuw was hier in vele verschillende gedaanten een gebouw gevestigd waar recht werd gesproken of waar veroordeelden gevangen werden gezet. Een geschiedenis die begon met de komst van een Spaanse dwangburcht in 1498 en die vooralsnog eindigde in mei 2008 als Penitentiaire Inrichting Blokhuispoort. Maar voor vele Leeuwarders is het gewoon nog de oude gevangenis waar Age M. uit ontsnapt is en waar in de 2e Wereldoorlog op 8 december 1944 de Overval plaatsvond: een koelbloedige actie van de Friese verzetsbeweging waarbij 51 gevangenen, onder wie een aantal kopstukken uit het verzet, werden bevrijd. En daarmee kom ik bij een persoonlijke betrokkenheid bij de Blokhuispoort; mijn vader was één van de overvallers.

Al eeuwenlang ligt de Blokhuispoort dus stevig verankerd in de zuidoosthoek van de binnenstad. In de 2e helft van de negentiende eeuw werd hier het markante gele baksteen complex gebouwd naar ontwerp van architect Metzelaar. Generaties Leeuwarders zijn opgegroeid met de gevangenis met z'n sierlijke poortgebouw en hoge muren. Verschillende malen stond de toekomst van het complex ter discussie, ondermeer bij de bouw van

de Marwei, de tweede PI van Leeuwarden. Justitie is een belangrijke werkgever voor de stad Leeuwarden. Mede daarom is er vanuit de gemeente tot voor kort niet actief gezocht naar een andere bestemming voor de Blokhuispoort. In 2007 werd het duidelijk dat Justitie het complex definitief zou verlaten en al snel werd duidelijk dat het Rijk koerste op een geheel andere bestemming.

De nieuwsgierigheid bij de Leeuwarders was groot toen de poorten geopend werden voor bezoekers op de open monumentendag in 2008. Het werd het meest bezochte object ooit op een monumentendag. En vanuit betrokkenen, belangstellenden, ontwerpers en ondernemers werden er allerlei initiatieven ontplooid en plannen ingediend voor een nieuwe invulling van de Blokhuispoort, variërend van studentenwoningen tot een Romeins badhuis. Ook vanuit de gemeenteraad was er direct enthousiasme om het complex met een nieuwe invulling aan de stad terug te geven. Maar al snel kwam ook het realiteitsbesef: een gevangenisgebouw met ook nog behoudenswaardige monumentale onderdelen kan niet zomaar hergebruikt worden voor een andere functie en de investering om dit complex te laten voldoen aan de hedendaagse bouwkundige eisen en randvoorwaarden van klimaatbeheersing, brandveiligheid etc. zullen aanzienlijk zijn. Het is daarom goed dat de Rijksgebouwendienst en de gemeente gezamenlijk aan de slag zijn gegaan om te onderzoeken op welke wijze tot een goede herbestemming van de Blokhuispoort gekomen kan worden.

Natuurlijk staat het gemeentebestuur daarbij niet aan de zijlijn. Zowel bij het bepalen van de nieuwe functie, de ruimtelijke randvoorwaarden en het bewaken van de monumentale waarde spreken

wij een stevig woordje mee. In de Leeuwarder structuurvisie voor de binnenstad uit 2004 is het oostelijk deel gekenmerkt als ‘de Statige Stad’. Vanouds zijn hier overheidsfuncties gehuisvest in monumentale panden: het Provinciehuis, de Kanselarij, het Eysingahuis, het oude hoofdpostkantoor en de Blokhuispoort zelf. Ondanks het statige karakter is het zeker geen statisch gebied. De Provincie bouwt aan de Tweebaksmarkt een nieuw provinciehuis op basis van een spraakmakend ontwerp van Sjoerd Soeters. Het Fries Museum verlaat de Tweebaksmarkt en in de vrijkomende panden zal onder meer de University Campus Fryslan gehuisvest worden waarmee een geheel nieuwe gebruikersgroep in het gebied een plek zal vinden. Het oude postkantoor en een aangrenzend kantoorgebouw zijn door een ondernemer getransformeerd in een prachtig hotel en congrescentrum. En ook de gemeente zelf en woningbouwcorporatie Elkien spannen zich in door te investeren in een ondergrondse parkeergarage ten behoeve van de provincie én publiek gebruik met daarboven ruime grondgebonden stadswoningen, een hoogwaardige herinrichting van de Tweebaksmarkt en het versterken van de winkelfunctie van de Oosterstraten, de verbinding tussen de Blokhuispoort en het kernwinkelgebied.

De herbestemming van de Blokhuispoort biedt een niet geplande, maar wel zeer welkome kans om het functieprofiel van de oostelijke binnenstad te versterken. De centrale locatie en de bijzondere architectuur van het complex bieden kansen om een nieuwe functie of een vernieuwde invulling van een bestaande functie naar de stad te halen. Dit is dan ook het primaire uitgangspunt dat het college hanteert bij de nieuwe invulling van de Blokhuispoort.

Daarbij is de invulling van die functie wat ons betreft nog open en willen wij ons daarbij vooral faciliterend en stimulerend opstellen.

Een belangrijke vraag die op ons afkomt, is die van de ruimtelijke randvoorwaarden. Deze hangen nauw samen met de monumentale waarde van het complex. In Leeuwarden willen we monumentale waarden verrijken met nieuwe architectuur. Daarmee kan een gebouw ook aan functionaliteit winnen. We hebben in de stad al verrassende combinaties gerealiseerd. Het Leeuwarder stadshuis, het Fries Natuurmuseum en het Historisch Centrum Leeuwarden zijn hier goede voorbeelden van. En ook het gemeentebestuur beseft dat een herbestemming ook economisch uitvoerbaar moet zijn. Daarbij willen wij niet dogmatisch omgaan met de monumentale waarden maar pragmatisch onderzoeken waar de ontwikkelingsmogelijkheden liggen. Behoud van de waardevolle hoofdstructuur van twee hoven en een vrijstaand achterliggend gebouw vormt de basis van herontwikkeling, maar op onderdelen kan naar onze inzichten wel degelijk gedeeltelijke vernieuwing plaatsvinden. De mate waarin zal nog bepaald moeten worden op basis van het bouwhistorisch onderzoek. Daarbij is onze insteek dat een nieuwe invulling de monumentale waarde kan verrijken en het complex vitaliteit kan geven. Ontwerpverkenningen vanuit de Rijksgebouwendienst en de gemeente, maar ook de studentenplannen die in dit boek worden gepresenteerd geven aan dat het complex vele ontwikkelingsmogelijkheden kent.

Een belangrijke rol is weggelegd voor de markt. Wij zijn niet gebaat bij het instandhouden van monumentale complexen louter vanwege hun

monumentale waarde. Van groot belang is dat het een levendig complex wordt met een functie die een verrijking vormt van de binnenstad. Daarbij kan niet alleen gekeken worden naar de Rijksoverheid en de gemeente.

Daarom is het ook van groot belang dat in het stadium van opstellen van randvoorwaarden een marktconsultatie plaatsvindt. Marktpartijen krijgen de kans om een visie te geven op de mogelijke functies en de haalbaarheid daarvan. Inspirerend daarbij is de grote belangstelling voor het tijdelijk gebruik van de Blokhuispoort als culturele broedplaats en vestigingsmogelijkheid voor startende ondernemers. Dit is nog niet een duurzame en commercieel verantwoorde invulling. Wel is duidelijk geworden dat dit langdurig geïsoleerde complex binnen twee jaar getransformeerd is tot een levendige broedplaats van de stad. Dat moet toch ook een uitnodigend perspectief zijn voor andere ontwikkelingen vanuit de markt.

De herbestemming van de Blokhuispoort is een grote uitdaging voor de Rijksgebouwendienst, de gemeente en de markt. Stedenbouwkundig liggen er grote kansen. Functioneel kan hier een herontwikkeling plaatsvinden met een (inter)nationale uitstraling. Het gemeentebestuur van Leeuwarden zal zich inspannen om samen met de andere betrokken partijen tot een goede invulling te komen die de verbeelding blijft prikkelen.

Henk Deinum, wethouder economische zaken en ruimtelijke ordening van Leeuwarden

‘Toen Jut levenslang kreeg, vonden veel Nederlanders dat hij veel te mild werd bestraft. De kermisexploitant die de Kop van Jut uitvond, buitte dat sentiment feilloos uit.’

WAAROM DE BLOKHUISPOORT VAN WAARDE IS

Bijna 130 jaar staat het oudste deel van de Blokhuispoort, de oude Leeuwarder strafgevangenis, er nu. Drie jaar geleden werd de laatste gedetineerde overgeplaatst: het enorme complex, dat nooit voor iets anders was gebruikt dan het opsluiten van gevangenen, was daar volgens de laatste inzichten niet meer geschikt voor. Na de brand in het cellencomplex op Schiphol-Oost in 2005, waarbij elf doden vielen, waren de brandveiligheidseisen voor de detentie van gevangenen flink aangescherpt. Gebouwen die waren gebouwd om mensen zo goed mogelijk op te sluiten, moesten in een noodgeval ook binnen de kortste keren ontruimd kunnen worden. Voor de oude Blokhuispoort betekende het ofwel een investering van ettelijke miljoenen euro's of onverbiddelijke sluiting. De keus was gauw gemaakt: jarenlang waren er nieuwe gevangenissen als paddenstoelen uit de grond gerezen. Het jarenlange cellentekort was – zeker in het Noorden – omgeslagen in een cellenoverschot. Het lot van de oude, tochtige nor die je zelfs met de meest absurde gasrekening niet warm kon stoken, was bezegeld. DOOR ROB LEEMHUIS

Sindsdien zijn de gemeente Leeuwarden en de Rijksgebouwendienst op zoek naar een nieuwe functie voor de Blokhuispoort. Opvallend is eigenlijk hoe vanzelfsprekend iedereen – niet alleen de landelijke en gemeentelijke overheid, maar ook de Leeuwarders zelf – het vinden dat de oude gevangenis moet blijven staan.

Natuurlijk, het is een rijksmonument. Van de eerste categorie nog wel, wat betekent dat het Rijk het alleen met toestemming van de Tweede Kamer mag verkopen. Maar wat moet je met een moloch vol kleine, getraliede cellen die je eigenlijk niet mag uitbreken? De Blokhuispoort is geschikt als gevangenis en als...wat eigenlijk? Je laat toch ook niet een elektriciteitscentrale staan als die is uitgewerkt? Zo dacht in de jaren zeventig de toenmalige burgemeester Brandsma er ook over. Een groot deel van de Blokhuispoort zat toen ook enkele jaren zonder gedetineerden: de oude bijzondere strafgevangenis was in 1970 gesloten en Brandsma kon niet wachten tot de slopershamer erin kon om ruimte te maken voor een mooie, brede weg. Op het nippertje werd in 1976 het leegstaande deel weer in gebruik genomen, nu als huis van bewaring.

De Leeuwarder architect Jouke van den Bout had in 2007 een ander plan: hij stelde voor Blokhuispoort langzaam te laten verkrotten. Met een oude gevangenis kun je toch niks, dus laat je kevertjes, klimop en schimmel hun langzaam vernietigende werk doen. Zo zou de Blokhuispoort langzaam verworden tot een spookkasteel, compleet overwoekerd, vol vleermuizen en spinrag.

We mogen blij zijn dat het niet zo is gelopen, natuurlijk. Want de Blokhuispoort heeft wel degelijk een grote cultuurhistorische waarde die niet verloren mag gaan. Die waarde is niet alleen besloten in de architectuur en de geschiedenis van het gevangeniscomplex zelf, maar ook in de plek in de Leeuwarder binnenstad waar de Blokhuispoort staat.

Blokhuis en tuchthuis

Op de plek waar de Blokhuispoort nu staat, worden al bijna vijfhonderd jaar gevangenen opgesloten. Daarmee is de zuidoosthoek van de binnenstad al die tijd een plek geweest die afgesloten is geweest voor de gewone Leeuwarder. Je wist eigenlijk niet beter dan dat je er uit weg moest blijven.

Gezicht op de gevangenis aan het Blokhuisplein, 1905-1915

De Blokhuispoort – de naam werd pas in de jaren negentig bedacht – dankt zijn naam aan het blokhuis, een vierkante dwangburcht die hertog Albrecht van Saksen in 1498 bouwde om de Leeuwarder bevolking onder controle te houden. Albrecht slaagde er daarmee in een lange periode van chaos en burgeroorlog in Friesland te beëindigen.

Niet veel later, gedurende de Tachtigjarige oorlog, werd het blokhuis het gehate machtscentrum van de Spaanse bezetter. Wie niet meewerkte, werd in de zuidoostelijke Pijningtoren gemarteld. Maar in 1576 wist de Leeuwarder burgemeester Adje Lammerts een volksofstand te ontketenen. Hij veroverde de vesting en kreeg Friesland aan de Nederlandse kant.

Het blokhuis viel daarmee in handen van de stad en werd vanaf 1576 gebruikt voor de opsluiting van gevangenen. Ze werden berecht in de Kanselarij op de Tweebaksmarkt. Wie ter dood werd veroordeeld, werd op het schavot op het Blokhuisplein opgehangen.

Naast het oude blokhuis verrees in 1660 het Tucht- en Werkhuis, waar landlopers en armen die hun boetes niet konden betalen te werk werden gesteld. Ze moesten bijvoorbeeld hout raspen dat als pigment voor kleurstof werd gebruikt.

Beide gebouwen stonden er nog in de negentiende eeuw, maar de omstandigheden waaronder gevangenen leefden waren erbarmelijk. De doodstraf was weliswaar afgeschaft en lijfstraffen werden niet meer toegepast, maar door ziektes en ongezonde lucht kwam maar liefst acht procent van alle gedetineerden om. Sluiting leek onvermijdelijk, maar door een

goede gemeentelijke lobby besloot het kabinet in 1869 tot nieuwbouw van de gevangenis.

De bijzondere strafgevangenis

Hoewel er van het blokhuis en het tuchthuis niets meer over is, geven ook de gebouwen die er nu staan een unieke inblik in de ontwikkeling van het Nederlandse gevangeniswezen.

Het oudste deel van het huidige gevangeniscomplex, het poortgebouw, het alkovengebouw aan de zuidwestkant en zuidvleugel, werd namelijk gebouwd tussen 1870 en 1876, toen Nederlandse gevangenen nog niet in cellen werden opgesloten, maar in een gezamenlijke slaapzaal waar ze ook tewerk werden gesteld. Om te vermijden dat gedetineerden 's nachts met elkaar op de vuist gingen – dat leidde eerder vaak tot lange extra straffen – sliepen ze in alkoven: nissen met tralies waardoor ze wel met hun zaalgelaten konden praten.

Voor zover bekend is dit deel van de Blokhuispoort de eerste gevangenis die is gebouwd door Johan Frederik Metzelaar. Als Ingenieur-Architect voor Gevangenis en Rechtsgebouwen zou hij later nog gevangenis in Groningen, Scheveningen en ook de koepelgevangenis van Breda en Arnhem ontwerpen. Zijn strenge en sobere neoclassicistische stijl werd later door zijn zoon en opvolger Willem Cornelis Metzelaar voortgezet.

Een cellenvleugel stond er toen ook al, aan de noordkant. Die was gereserveerd voor nieuwe gedetineerden, die nog aan het bajesleven moesten wennen

‘In Leeuwarden is bijna geen tweede plek te vinden waar zoveel geschiedenis is opeengehoopt.’

en voor de grootste oproerkraaiers, die in volledige isolatie werden opgesloten. Soms negentien jaar lang: de ene gevangene werd er waanzinnig van, een andere verloorde het spreken.

In 1884 werd de Leeuwarder gevangenis aangewezen als een van de twee bijzondere strafgevangenissen van Nederland. Dat betekende dat de zwaarste criminelen van het land er werden opgesloten.

Gevangenen moesten er voortaan eerst vijf jaar in volledige isolatie in de cel doorbrengen. Zelfs in de kerk waren zestig afzonderlijke hokjes geplaatst om te voorkomen dat gevangenen met elkaar zouden praten. Gelucht werd je niet op het plein, maar in één van de luchtkooien. Pas na vijf jaar mocht een gevangene naar de gezamenlijke slaapzaal. Dit loodzware regime werd pas na de Tweede Wereldoorlog losgelaten.

De komst van de strafgevangenis maakte tussen 1892 en 1894 sloop en nieuwbouw van de noordelijke cellenvleugel nodig. Tussen 1889 en 1891 verrees aan de oostkant van de gevangenis een nieuw huis van bewaring, dat net als de uitbouw van de gevangenis was ontworpen door zoon Metzelaar. Beide inrichtingen stonden als het ware met de rug tegen elkaar: pas in 1907 kwam er een gezamenlijke keuken.

Jut, Age M. en de Overval

Een gevangenis waarin bijna een eeuw lang de zwaarste criminelen van het land opgesloten zitten, heeft onvermijdelijk nogal wat geschiedenis tussen zijn muren liggen.

Zelfs in de laatste dertig jaar, toen het een

nederig huis van bewaring was, wachtten figuren als Herman Brood of Charlie da Silva – hij verklaarde bij Peter R. de Vries dat Mabel Wisse Smit met topcrimineel Klaas Bruinsma een relatie had gehad – er op hun vonnis. En dan hebben we het nog niet gehad over Dokter O, de huisarts die als enige in de geschiedenis twee keer levenslang kreeg. Of de Friese gebroeders Hogerhuis, wiens onterechte veroordeling voor een roofmoord de arbeidersbeweging op de barricaden bracht.

De eerste gevangene in Leeuwarden die landelijke bekendheid kreeg was Hendrik Jut. Nu is zijn achternaam alleen nog bekend van de kermisattractie: de Kop van Jut. Maar zijn moord in 1872 op de Haagse weduwe Van der Kouwen en haar dienstmeisje Heleentje Beelo hield het hele land in zijn greep. Jut werd in 1875 gearresteerd, toen de afschaffing van de doodstraf – in 1870 – nog vers in het geheugen lag. Toen Jut levenslang kreeg, vonden veel Nederlanders dat hij veel te mild werd bestraft. De kermisexploitant die de Kop van Jut uitvond, buitte dat sentiment feilloos uit.

Age Meinesz zat in 1974 nog maar twee weken vast toen hij uit de Leeuwarder gevangenis wist te ontsnappen. Meinesz was een handige brandkastkraker, die zei alleen van de rijken te stelen. In Helmond liet hij particuliere bankkluisjes ongemoeid, maar maakte wel 600.000 gulden van de bank buit. Uit de V&D in Leeuwarden ontvreemde hij 160.000 gulden.

Zijn wapen was de thermische lans, een soort

In de smederij van de gevangenis, 1948

Binnenterrein van de gevangenis, 1948

snijbrander die tot 3500 graden kon worden verhit. Daarmee zijn niet alleen brandkasten te kraken, maar ook gevangenstralies. Zodra het hem gelukt was een thermische lans binnen te smokkelen, was hij gevlogen. Een pijnlijke misser voor justitie, die de mediagenieke boef graag in de bajes had gehouden.

Maar het moment dat er in de Blokhuispoort echt geschiedenis werd geschreven was toch wel 8 december 1944, toen het Friese verzet 51 gevangenen uit het huis van bewaring wisten te bevrijden. Het was de enige geslaagde bevrijding van verzetsstrijders uit handen van de Duitsers in Nederland.

De reden voor het verzet om de overval te plegen was de wetenschap dat er gevangenen werden gemarteld, die onder druk misschien anderen zouden verraden. Vijf verzetsmannen, die een vervalst opsluitingsbevel bij zich hadden, werden binnengelaten en konden zo de bewakers overmeesteren. Zo konden ze hun handlangers binnenlaten en alle gevangenen bevrijden. Bevrijding uit de bajes: het blijft tot de verbeelding spreken. Daarom is het misschien juist goed dat er soms ook een bajes blijft staan.

Collectief geheugen

Bijna alleen al vanwege de overdaad aan historische gebeurtenissen en markante figuren zou het eeuwig zonde zijn wanneer de Blokhuispoort ooit zou moeten verdwijnen. In Leeuwarden is bijna geen tweede plek te vinden waar zoveel geschiedenis is opengehoopt. Al die gebeurtenissen staan bovendien direct in relatie met de gebouwen die op de

Zuidoosthoek van de Leeuwarder binnenstad staan: ze waren niet gebeurd als er geen bajes had bestaan. De gevangenis zelf is bouwhistorisch ook nog eens uiterst interessant. In de gebouwen van vader en zoon Metzelaar – veruit de meest invloedrijke gevangenisarchitecten van de negentiende eeuw – is nog altijd te herkennen hoe in Nederland de gedachten over misdaad en straf zich ontwikkelden. Maar bovendien zou het bijna een ontheiliging van Leeuwarden betekenen als er op de plaats van de Blokhuispoort een gebouw of een wijkje zou verrijzen dat niet aan de gevangenis herinnert. De zuidoosthoek van de binnenstad is simpelweg ondenkbaar zonder bajes. Iedere Leeuwarder kreeg als kind wel eens de waarschuwing mee van zijn ouders: als je de fout ingaat, word je daar opgesloten. Die afschrikkende werking is nu al deels verdwenen, maar het collectieve geheugen van Leeuwarden zou onherstelbare schade oplopen als het strenge poortgebouw van de Blokhuispoort zou verdwijnen.

Rob Leemhuis is als journalist werkzaam voor de Leeuwarder Courant. Hij schreef samen met Ellen Schat het boek 'Blokhuispoort. 500 jaar gestraft in Leeuwarden'.

BEELD:

pagina 10: © H.J. Craije Azn./Beeldbank Leeuwarden
 pagina 12/13: © Frans C.D. Popken/Beeldbank Leeuwarden

Interieur van de gevangenis, 1948

‘Elke bewoner van
een historische stad
begrijpt de kracht van
de geschiedenis.’

BESTEMMING BLOKHUISPOORT: EEN ACTUELE OPGAVE

Nederland staat voor grote opgaven. Voorkomen moet worden dat er stilstand ontstaat: ruimtelijke ontwikkelingen moeten doorgaan, ook al is er sprake van crises. De vraag is: hoe? Het risico bestaat dat het geld in de bouw, door schaarste, vooral aangewend wordt voor (klein) onderhoud en beheer, en dat wordt ingeleverd op ambitie en kwaliteit. Natuurlijk, het tekort aan middelen kan nopen tot herbezinning, maar ook zonder geld kan bijvoorbeeld een gemeente sturen op ontwikkeling. Door datgene wat er al is in een stad, gebaseerd op z'n identiteit, z'n DNA, te verbinden met de ambities van de stad.

DOOR CEES VAN 'T VEEN & FRANK STROLENBERG

De huidige economische situatie kan als voordeel hebben dat de aandacht als vanzelf meer uitgaat naar de bestaande voorraad: welke gebouwen bezit een stad, welke komen er leeg te staan, en hoe kunnen we onze dromen hierin realiseren? Deze beweging is door heel Nederland waarneembaar: de grote opgave ligt niet langer meer in het bouwen in het weiland, maar in toenemende mate in verdichting van het binnenstedelijk milieu. Het College van Rijksadviseurs heeft een uitgebreide studie hiernaar laten verrichten en komt tot de conclusie dat de ambitie van het Rijk om tot een verdichtingspercentage van 40% te komen verhoogd kan en moet worden tot 80%! Demografische ontwikkelingen ondersteunen die noodzaak.

Sloop en nieuwbouw liggen dan minder voor de hand: niet alleen blijkt uit tal van ervaringsstudies dat sloop en nieuwbouw duurder is, ook vormt het een grote belasting voor het milieu: niets zo duurzaam als een oud gebouw dat nog jaren meekan! Daarnaast begrijpt elke bewoner van een historische stad de kracht van de geschiedenis. Zo liet onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau duidelijk zien dat de historische omgeving een belangrijke factor is in het vestigingsbeleid van bewoners². In de recente Atlas van Nederlandse gemeenten werd nog eens onderstreept dat met name steden met veel

(cultuur)historie het beste in staat zijn om jongeren en jonge gezinnen vast te houden en daardoor krimp te voorkomen³.

De kracht van een historische stad betekent echter geenszins dat de ontwikkeling van een stad tot stilstand moet komen! Ook een monumentale binnenstad moet zich kunnen blijven ontwikkelen. Een recent verschenen pleidooi van bijna duizend Europese steden gericht aan de Europese Unie onderstreept het economisch, ruimtelijk en sociaal belang van de benutting van dit cultureel vermogen voor de permanente ontwikkeling van een stad⁴.

Monumentenzorg en architectuur

Het belang van dynamiek geldt ook voor het individuele monument. Sterker nog, elk monument vraagt om ontwikkeling, zij het in verschillende gradaties. De voormalig directeur van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Fons Asselbergs, gaf in 1999 zijn inaugurele rede als bijzonder hoogleraar Kunst en Cultuur al de titel mee 'Niets is zo veranderlijk als een monument'. Hoe ver dat kan gaan, is goed terug te zien in het voorbeeld van het St. Jozefziekenhuis te Deventer, nog niet lang geleden opgenomen in de top 100 van rijksmonumenten uit de wederopbouwperiode. Nog in het jaar dat het complex werd aangewezen als Rijksmonument, werd

het herbestemd en gedeeltelijk gesloopt en zelfs doormidden gezaagd. Ook de aanpak van een rijksmonument als de Leidse Meelfabriek laat zien hoe veranderlijk een monument kan zijn: onder leiding van de Zwitserse architect Zumthor wordt de hele buitenkant van het complex verwijderd en wordt een heel nieuwe 'huid' aangebracht. Dit in tegenstelling tot monumenten waarvan de gevel gehandhaafd blijft, maar de gehele binnenkant transformeert. Een rijksmonument kan blijkbaar een grote mate van transformatie ondergaan en nog steeds te boek staan als rijksmonument. Voorwaarde is wel dat de essentie van het gebouw duidelijk is en als fundament dient voor die transformatie. De kunst zal zijn om ook voor de Blokhuispoort de essentie bloot te leggen. Dit vraagt om een spannend samenspel tussen ontwerper en monumentenzorger, waarbij de professionele confrontatie tussen beider visies op 'ontwikkeling' en 'behoud' mooie resultaten kan opleveren.

Nieuwe aanpak

De ontwikkeling van een historische stad als geheel en de dynamiek van een individueel monumentaal gebouw binnen die context zijn voor ons een gegeven. In Leeuwarden kan de Blokhuispoort een belangrijke functie in die ontwikkeling vervullen.

Dat gezegd hebbende realiseren wij ons terdege dat de opgave van de herbestemming van zo'n pand complex is. De ervaringen die wij bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hebben opgedaan en ook de vele Belvedereprojecten uit het recente verleden laten zien dat daarbij een open aanpak van groot belang is: niet zozeer denken vanuit afgebakende verantwoordelijkheden, randvoorwaarden en bedreigingen, maar vanuit de gezamenlijkheid, de inhoudelijke waarde en de kansen. Daarbij komen zaken aan de orde zoals:

- Wat voor gebouw is het eigenlijk en wat is er allemaal gebeurd? Kortom, het bepalen van het DNA van het gebouw in tijd en ruimte.
- Wat kun je er eigenlijk mee? Welke functies zaten er in, welk functioneel gebruik is mogelijk en hoe is dat te matchen met de ruimtelijke, economische en sociale ontwikkelingen in de omgeving?
- Tenslotte de vraag: hoe realiseer ik het nieuwe programma en met wie?

Dit laatste punt vraagt om speciale aandacht van de betrokken partijen. Stappen we daar in de valkuilen waarin partijen roepen: ik ga hier niet over, er mag toch niets en er kan niets? Of nemen we de kwaliteit van de Blokhuispoort als vertrekpunt en

St. Jozef Gezondheidscentrum

Als jongetje groeide ik op in Leeuwarden. De Blokhuispoort ervoer ik daarbij als een stad in een stad. Door de centrale ligging in het hart van de Friese hoofdstad kent iedereen het complex. De inwoners worden immers gedwongen eromheen te fietsen. Eenieder kent de buitenkant goed, maar door de geslotenheid en de verhalen die af en toe toch naar buiten sijpelden was de Blokhuispoort voor mij persoonlijk een intrigerende bewaarplaats. Verhalen van en over de bewoners kwamen af en toe naar buiten. Het maakt het geheel nog mysterieuzer. Als kind herinner ik me nog – het moet begin ‘70-er jaren geweest zijn – de witte lakens langs de buitenmuur van de gevangenis, waaraan de beroemde meesterkraker Age M. op klaarlichte dag wist te ontsnappen.

Kortom: de Blokhuispoort, een eeuwenoude gesloten bewaarplaats, roept de fascinatie op van omwonenden, de Leeuwarders en de Friezen. Voor hen is het een groot monument. Niet alleen in verschijning, maar ook door de betekenis voor de gemeenschap en de verhalen die eraan verbonden zijn. Bij mijn aantreden als directeur van het Fries Museum in 2001, heb ik, geconfronteerd met de slechte huisvesting van het

museum, onderzoek gedaan naar een mogelijke herhuisvesting. Ik wist door mijn Haagse contacten, dat in 2001 dit gebouw bij het ministerie van Justitie op de nominatie stond om gesloten te worden als gevangenis omdat het te duur werd in de exploitatie. Een mooie oplossing lag voor de hand: een bewaarplaats van mensen inruilen voor een bewaarplaats van voorwerpen en verhalen! De hoofdfunctie zou immers intact blijven: een bewaarplaats. Alleen de verzameling zou anders van samenstelling worden, en het complex zou voortaan open zijn voor publiek.

Ik werd getipt om ter inspiratie af te reizen naar het voormalige abattoir in de stad Toulouse. Daar hadden ze van een groot, gesloten terrein in de historische stad een open, uitnodigende nieuwe stad gemaakt. De oorspronkelijke muur eromheen was deels afgebroken, het terrein was nu goed toegankelijk geworden en de verschillende gebouwen die op het terrein stonden, hadden elk een nieuwe functie gekregen. Museum, kinderspeelplaats, bibliotheek en andere, veelal publieke voorzieningen. Een omweg waard!

Cees van ‘t Veen

‘De grote opgave ligt niet langer meer in het bouwen in het weiland, maar in toenemende mate in verdichting van het binnenstedelijk milieu.’

verkennen we gezamenlijk de mogelijkheden? Natuurlijk kan betoogd worden dat een gevangenis een ‘wezensvreemd’ element is in de stad waar de gemeente niet verantwoordelijk voor is, maar eerder de Rijksgebouwendienst. Natuurlijk kan het Rijk daarop antwoorden dat zij te ver af staat van de lokale opgave en kan de provincie op haar beurt betogen dat zij geen doorzettingsmacht heeft op lokaal niveau. Daarmee blijft de bal echter in het midden liggen en gebeurt er niets.

Recentelijk heeft het ministerie van OCW samen met VROM/WWI miljoenen subsidies verstrekt aan ‘wezensvreemde’ herbestemmingsobjecten in krachtwijken. Die projecten verkeren nu veelal in de startfase, maar laten wel zien dat deze objecten en gebouwen wezenlijk bijdragen aan het DNA en de aantrekkelijkheid van een wijk. Wij zien de opgave van de Blokhuispoort dan ook vooral als een zoektocht naar wat ons bindt, en niet naar wat ons scheidt. Om in de terminologie van de nieuwe beleidslijn voor de monumentenzorg te blijven: het gaat om het opbouwen en werken vanuit ‘vertrouwen’. Als we vanuit dat perspectief inzetten op dit gebouw zijn wij er van overtuigd dat er veel mogelijk is.

Aan zet!

Gelet op de betekenis van deze ruimte, het karakter van het monument, en de betrokkenheid van de bevolking, vraagt het zoeken naar een nieuwe bestemming van de Blokhuispoort een bijzondere aanpak. De partijen die een verhoogde hartslag bij dit gebouwencomplex hebben, moeten nu het initiatief nemen om de mogelijkheden en de kansen te onderzoeken. Wij denken dat de gemeente – als vertegenwoordiger van de lokale gemeenschap – hierin voorop moet lopen: het is hún gebouw, hún geschiedenis, hún betrokkenheid. Het klassieke rollenspel waarbij de eigenaar, in dit geval Domeinen, of de Rijksgebouwendienst, ook de probleemeigenaar is en dus als eerste aan zet is, lijkt ons hier onvoldoende. Dat klassieke patroon moet doorbroken worden. De gemeente moet, gestimuleerd en gesteund door de provincie, het initiatief nemen om een nieuw leven te zoeken voor dit fantastische monument. Want de gemeente is het best geïnformeerd over wat de mogelijkheden en de kansen zijn van dit monument in de eigen gemeenschap. Zij moet zich het gebouw toe-eigenen en vanuit haar verantwoordelijkheid om de toekomst van de stad in te vullen, een ambitie uitspreken. Dat moet en kan het vertrekpunt zijn voor een publieke zoektocht – samen met anderen – naar de toekomst van dit bijzondere monument.

Cees van 't Veen is directeur van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
Frank Strolenberg is programmaleider van het Nationaal Programma Herbestemming.

BEELD:

© Eric Brinkhorst/One Architecture

¹ Prachtig Compact, advies van het College van Rijksadviseurs, januari 2010

² 'Cultuurminnaars en Cultuurmijders', Sociaal Cultureel Planbureau, 2005

³ Atlas voor Gemeenten, april 2010

⁴ 'The untapped potential of cultural heritage', strategy paper van de European Association Historic Towns & Regions en een samenwerkingsverband van een aantal steden onder de noemer 'Hero: Heritage as Opportunity', januari 2010

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is onderdeel van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De Rijksdienst is het kennisinstituut op het terrein van archeologie, cultuurlandschap en monumenten. Hij wijst de monumenten aan die een rijksbeschermd status krijgen, verleent vergunningen voor ingrijpende aanpassingen en verleent subsidies voor instandhouding of restauratie van rijksmonumenten. Vorig jaar is het nieuwe monumentenbeleid vastgesteld: cultuurhistorie beter verankeren in de ruimtelijke vormgeving van Nederland. En meer aandacht voor het herbestemmen van karakteristieke, monumentale gebouwen in ons land. De Rijksdienst is al vaak betrokken bij herbestemmingsprojecten vanuit haar klassieke

rol om de cultuurhistorische waarden van het monument te beschermen. Maar nu dit vraagstuk de komende jaren zo'n actuele maatschappelijke betekenis krijgt, heeft de Rijksdienst dit jaar ook een project gestart onder de noemer Nationaal Programma Herbestemming. Onder deze vlag wordt een groot aantal organisaties bijeen gebracht met een hart voor herbestemming. Gezamenlijk wordt gewerkt aan een agenda van activiteiten om herbestemming te stimuleren. Deze Nationale Agenda Herbestemming wordt gefaciliteerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De agenda richt zich niet alleen op monumenten, maar op alle cultuurhistorisch waardevolle objecten en complexen. Zie voor meer informatie: www.cultureelerfgoed.nl

‘In feite zou elke ingreep in een bestaand gebouw, ongeacht de omvang, iets moeten communiceren over de kwalitatieve waardering van het gebouw door de ontwerper.’

TRANSFORMATIE- ARCHITECTUUR

De komende decennia zal de bouw in Nederland vooral gericht zijn op de transformatie van bestaande gebouwen. De afname van de jaarlijkse bevolkingsgroei leidt, ook in de minst sombere toekomstscenario's, tot een zeer sterke daling van de nieuwbouwbehoefte. Na wellicht een kleine heropleving na de kredietcrisis neemt de kwantitatieve vraag naar woningen, winkels, kantoren en scholen decennia lang structureel af. Over hoe de woon- en werkwensen en de omvang en samenstelling van de huishoudens zullen wijzigen hoeven we hier niet te speculeren, maar zeker is dat er op dat front altijd ontwikkelingen zullen blijven. Indien we als architecten goed kunnen inspelen op de kwalitatieve kant van de veranderende vraag, dan zal ons werkveld voortaan vooral de huidige gebouwenvoorraad zijn. Voor vele scheppende architecten zal het een gruwel zijn, anderen zullen dit juist zien als een kans. DOOR ROB HENDRIKS

Zo sluit het denken over hergebruik goed aan bij de recente heropleving van duurzaamheid in de bouw. Lang hebben architecten kunnen beweren dat bouwen duurzaam kon zijn. De huidige rekenprogrammatuur toont echter aan dat wanneer er om te kunnen bouwen eerst gesloopt moet worden, duurzaamheid ver te zoeken is. Een andere recente ontwikkeling die goed lijkt te passen bij transformatie van gebouwen is het tijdelijk programmeren van bestaande complexen of het bouwen van tijdelijke structuren of gebouwen. Er vinden regelmatig evenementen, dance-parties, theater- en dansvoorstellingen, braderieën, commerciële en religieuze bijeenkomsten plaats in gebouwen die staan te wachten op sloop of herbestemming. De tijdelijkheid van deze programma's, al dan niet strategisch ingezet om een ontwikkelingslocatie op de kaart te zetten, biedt een ontsnappingsmogelijkheid aan de regels van bouwbesluit, bestemmingsplan en welstand. Ook woningen dienen steeds meer levensloopbestendig,

aanpasbaar of anderszins afgestemd op individuele wensen te worden ontworpen. Transformatie lijkt de permanente conditie te worden.

Natuurlijk is transformatie altijd al een architectonische opgave geweest. Het waren echter doorgaans gebouwen met een bijzondere cultuurhistorische waarde en/of een monumentstatus die het waard geacht werden behouden te blijven. De (restauratie-) architect was geslaagd in zijn opgave wanneer hij het monument in zijn oorspronkelijke staat had teruggebracht en/of op smaakvolle wijze een voorzichtig contrasterende toevoeging had aangebracht. Daartegenover stonden praktische hergebruik oefeningen die eerder in het domein van de onderhoudsdiensten en aannemers dan van de serieuze architectuur vielen. Met bovengenoemd demografisch perspectief in combinatie met een groeiend milieubewustzijn is de transformatieopgave plots een architectuuropgave geworden. Mogen we nog wel slopen?

De wijk Perseignes in Alençon voor herstructurering

Perseignes na herstructurering

Vergelijkende ontwerpoeving

In 1994 vond op initiatief van de Rijksgebouwendienst binnen het interdepartementale onderzoeksprogramma Duurzame Technologische Ontwikkeling (DTO) een ontwerpoeving plaats, waarbij vier architecten waren uitgenodigd na te denken over wat duurzaam bouwen anno 2040 zou kunnen zijn en wat er nodig zou zijn om dat te bereiken. De vraag was voor een gegeven programma een duurzaam gebouw te ontwerpen (op de plek van een bestaand gebouw), waarbij de totale milieugebruiksruimte met een factor 20 zou worden teruggebracht ten opzichte van de situatie van dat moment. Een architect (Döll) koos ervoor het bestaande gebouw te slopen en duurzaam nieuw te bouwen, twee anderen (Peijnenborgh en Kristinsson) om ca. 50% te laten staan en 50% nieuw te bouwen, de laatste (Kroll) om het gehele gebouw te behouden en te transformeren. Zoals hij ook deed bij enkele bekende herstructureringsopgaven van naoorlogse woningbouwprojecten in Frankrijk en Duitsland (Alençon, Bethoncourt, Hellersdorf), koos hij ook hier voor een aanpak waarbij er principieel doorgewerkt werd op de aanwezige gebouwen. De aanwezige bouwfysisch adviseurs van de RGD schatten in dat de benodigde energie voor sloop en nieuwbouw, bij goede na-isolatie van het bestaande gebouw, gelijk zou zijn aan de totale stookkosten over 200 jaar. Toen Greencalc in 1998

zover ontwikkeld was dat ook de sloopenergie kon worden meegewogen, bleek bij berekening¹ dat met de transformatiegedachte van Kroll de totale milieugebruiksruimte met een factor 7 zou kunnen worden teruggebracht, tegenover een factor 4 bij gedeeltelijke sloop. Volledige sloop en vervangende nieuwbouw leverde geen reductie op. Vanuit duurzaamheidsperspectief is slopen dus uit den boze.

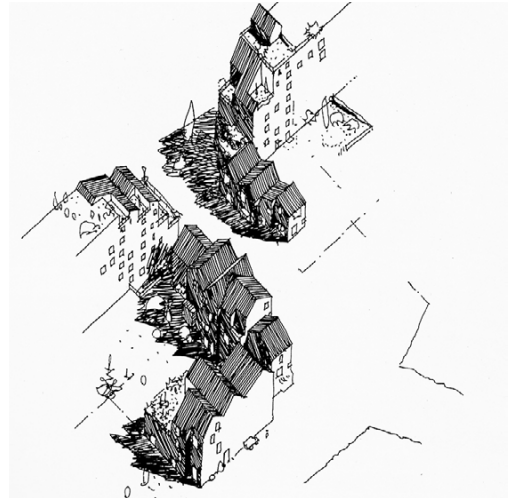
Gedachtengoed

Voor Kroll is de transformatiegedachte overigens in eerste instantie niet zozeer een kwestie van techniek en meetbaar succes als wel van civilisatie en ontwikkeling. In navolging van kunstenaar, filosoof en tuinman Louis le Roy stelt hij, in analogie met de biologie, dat natuurlijke systemen sterker worden naarmate zij complexer worden. Telkens opnieuw met een tabula rasa beginnen de ruimte te ordenen, zoals we de vorige eeuw volop beoefend hebben, kan in zijn optiek dan ook niet leiden tot levendige en aangename woonomgevingen. Vandaar dat hij eerder voortborduurde op welke ondergrond dan ook, zelfs wanneer hij deze op zich verwerpelijk vindt, dan dat hij opnieuw begint en zelf met iets nieuws komt. Vandaar ook dat in zijn praktijk de bewoners worden uitgenodigd deel te nemen aan het project. Dit kan de complexiteit helpen verhogen en dus het project op termijn versterken.

Perseignes na herstructurering

Schets van Lucien Kroll voor de herstructurering van de wijk Luth in Gennevilliers, Frankrijk

Nieuwe ruimtelijke perspectieven

Indien we een bestaand gebouw eerder pragmatisch als aanwezige structuur en omhulling dan als te conserveren monument kunnen zien, dan opent dit de deur naar bijzondere architectonische oplossingen. In tegenstelling tot nieuwbouw, waarbij elke vierkante meter eerst geprogrammeerd, ontworpen, gebouwd en betaald moet worden, begint elke transformatieopgave met een aanwezige bouwkundige structuur waarin al vele zaken geregeld zijn. Er is een fundering en een constructie waarop voortgebouwd kan worden en er zijn muren en een dak die de regen, de zon en de wind buiten houden. In sommige gevallen zal het betrekkelijk eenvoudig zijn deze kwaliteiten aan te vullen totdat het gebouw aan de eisen die we in reguliere opgaven aan nieuwbouw stellen voldoet. Vaak echter zullen de te transformeren gebouwen alleen met zware inspanningen een nieuwbouwkwaliteit kunnen halen. Het is dan ook de vraag of we die kwaliteit altijd moeten willen bereiken. Zien we het bestaande gebouw als paraplu, parasol en/of windscherm, als fundament voor een volgende bouwlaag of als 'kapstok' waaraan je iets nieuws kunt ophangen, dan opent dit nieuwe ruimtelijke perspectieven. Te denken valt aan klimaatzoneringen, bijzondere rest- en tussenruimtes en programmeringen die in de tijd kunnen groeien of veranderen. In alle gevallen is het zaak, alvorens met ontwerpen te beginnen, de

specifieke kwaliteiten van het gebouw te benoemen en op potentie te onderzoeken.

Programma van Mogelijkheden

DAAD Architecten heeft dit soort onderzoek, dat in de ideale situatie tot een bij het gebouw passend Programma van Eisen (PvE) leidt, het Programma van Mogelijkheden (PvM) genoemd². Bij dergelijk onderzoek ga je uit van functies die het gebouw mogelijkswijs zou kunnen accommoderen, in plaats van dat je een functie die alleen met ingrijpende aanpassingen aan het gebouw kan worden gerealiseerd als uitgangspunt neemt. Wanneer de specifieke bouwkwaliteiten benoemd zijn maakt de ontwerper een afweging hoe hij deze gaat bewerken. Zijn er bijzondere kwaliteiten verdwenen die het verdienen te worden teruggebracht? Of kan daarop uitgebreid worden? Biedt het gebouw kansen voor een niet eerder voorzien nieuw programma? Levert het een fundament voor een bijzondere nieuwe opgave? Loont het de moeite om de oorspronkelijke toestand terug te brengen of is er al sprake van een lang transformatieproces dat op zich al interessant genoeg is om te tonen? En welke sporen van deze transformatiegeschiedenis zijn er nog of kunnen middels nieuwe ingrepen beter zichtbaar gemaakt worden? Allemaal vragen die opdoemen bij de start van een hergebruiksoefening. Vragen die een zeker architectonisch vakmanschap vereisen

‘Telkens opnieuw met een tabula rasa beginnen de ruimte te ordenen, zoals we de vorige eeuw volop beoefend hebben, kan in de optiek van Kroll niet leiden tot levendige en aangename woonomgevingen.’

om goed gesteld en beantwoord te kunnen worden, maar ook een duidelijke opvatting van de betrokken ontwerper bevatten. In feite zou elke ingreep in een bestaand gebouw, ongeacht de omvang, iets moeten communiceren over de kwalitatieve waardering van het gebouw door de ontwerper. Is het gebouw een verzameling bouwkundige elementen die de ontwerper opnieuw mag ordenen, zoals Miralles in Utrecht deed? Of schrijft de ontwerper respectvol een volgend hoofdstuk in een boek zonder eind, zoals Scarpa in Verona? Of is het een object dat tot interieurelement wordt gemaakt onder een nieuwe overkapping, zoals Tschumi in Tourcoing deed. Of is het meest wezenlijke onderdeel een bijzondere draagconstructie, zoals Zumthor beweert met het ontwerp voor de Meelfabriek in Leiden waar hij de gevels stript?

Tussenweg

Toen de voornaamste transformatieopgaven nog vooral de beschermde monumenten betroffen, viel de betrokken architectenwereld grofweg in twee delen uiteen. De ene groep hield zich bezig met restauratie, de andere met subtiel contrasterende invullingen of uitbreidingen in nieuwbouw. Deze twee houdingen en werkvelden vulden elkaar naadloos aan. Het werk van de Welstandcommissie begon daar waar de Monumentencommissie ophield. Een tussenweg, waarbij oud en nieuw tot een nieuwe

eenheid versmolten, was lastig te ontdekken. Nu de te transformeren bouwvoorraad veel meer soorten bouwwerken omvat, van topmonumenten tot gebouwen die getransformeerd gaan worden alleen omdat het technisch te lastig of financieel te vroeg is om ze te slopen, lijkt er ook meer ruimte voor een tussenweg te zijn. Een ontwerphouding waarbij niet het oude, noch het nieuwe prevaleert, maar op een pragmatische manier bekeken wordt hoe het bestaande van nut kan zijn in de nieuwe situatie en hoe de nieuwe ingreep het bestaande gebouw kan versterken, onzichtbaar geworden kwaliteiten kan blootleggen, de sporen van de transformatiegeschiedenis zichtbaar maken, etc. De ontwerphouding zal dan niet langer aan de architect gekoppeld zijn, maar aan elke specifieke opgave.

Rob Hendriks is architect en medeoprichter van DAAD Architecten. Op de volgende pagina's enkele herbestemmingsprojecten van DAAD Architecten.

BEELD:
pagina 22/23: © AUAI/Atelier Kroll

¹ Milieubelasting kantoren, kwantificering resultaat DTO-illustratieprojecten, Acee Bouwen en Milieu/NIBE Research/Sureac, nov. 1999

² Studie naar hergebruikmogelijkheden van diverse gebouwen in Veenhuizen in opdracht van de RGD, DAAD 1999

Drukkerij

Bij het ontwerp voor het openbaar Ministerie in Assen was een belangrijke vraag hoe daglicht te krijgen op de locatie van het gebouw van een voormalige drukkerij van 20m breed bij 30m diep met aan drie zijden belendende bebouwing. De oplossing vonden we bij bestudering van de bouwgeschiedenis. Het gebouw bestond oorspronkelijk uit een zwaar betonskelet (14m breed) uit de jaren '50, waaraan later een lichter deel was toegevoegd (6m breed). Door dit laatste bouwdeel te slopen kwam ruimte vrij voor een tuin waarop de nieuwe kantoren gericht konden worden. Het resterende betonskelet was sterk genoeg om een nieuwbouwlaag te dragen. Toen het programma gedurende het ontwerpproces verder groeide en de oplossing hiervoor in een tweede nieuwe bouwlaag gevonden werd, werd besloten ook de gevel te slopen en er een geheel nieuwe gevel omheen te plaatsen.

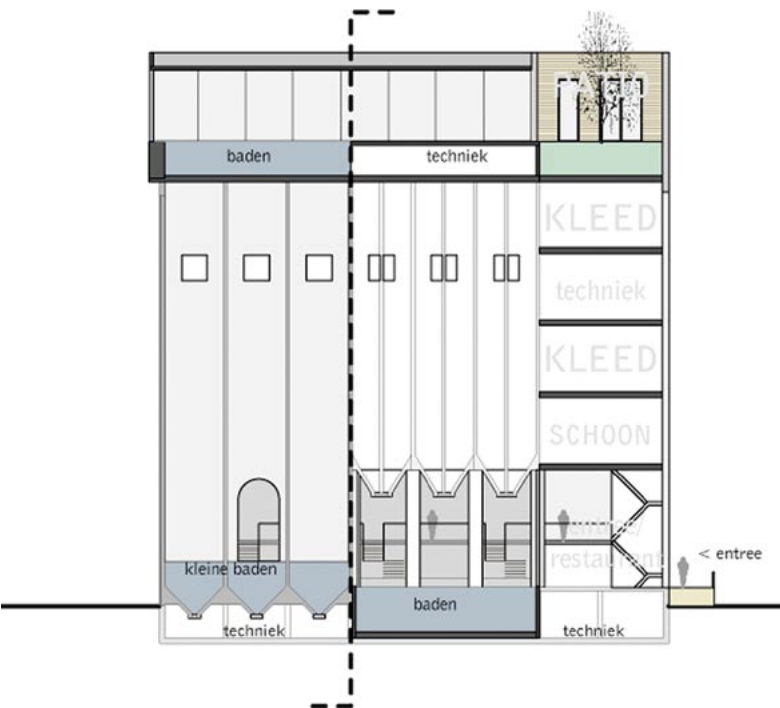

Werkgesticht

Het voormalig werkgesticht Norgerhaven uit 1893 kan een vroeg modern gebouw genoemd worden, omdat de verschijningsvorm als ‘toevallige’ resultante van de ontmoeting van een aantal functioneel bepaalde elementen ontstaan was. De gietijzeren kolommen van de begane grond hadden elk een eigen ritmiek die niet noodzakelijkerwijs op elkaar aansloten. Zo kon het voorkomen dat een kolom voor een venster stond. De gevel was het resultaat van door functies bepaalde vensterafmetingen en -posities. Eerder een toevallige ontmoeting van verschillende ritmes, dan een ontworpen geheel. De ingreep die wij voorstelden bevatte onder andere het bruikbaar maken van de zolders als werkruimte. Hiertoe zouden nieuwe vensters moeten worden aangebracht. In lijn met de oorspronkelijke opzet van het gebouw kozen wij ervoor de nieuwe vensters in een eigen ritme toe te voegen dat correspondeerde met dat van de spanten. Het resultaat van die keuze was een gevel waarover een relatief autonome strook eigentijds gedetailleerde nieuwe vensters liep. In onze optiek een voortzetting van het oorspronkelijke gebouwconcept.

Noorderbad

Bij de transformatie van het voormalige zwembad in Groningen tot buurtcentrum was de hoofdpoging de situering van de bibliotheek op de eerste verdieping. Nadat we de met allerlei verbouwingen verloren gegane ruimtelijkheid van het zwembad tot belangrijkste terug te vinden kwaliteit hadden benoemd, sloopten we de ruimte zoveel mogelijk leeg en introduceerden een groot, contrasterend meubel met een hellingbaan die de bezoekers van buiten naar de eerste verdieping leidt.

Silo

Sinds 2006 werken we aan het Programma van Mogelijkhedenonderzoek en het ontwerp voor het voormalige ACM-complex in Groningen. Het meest karakteristieke bouwdeel is een 35 m hoge silostructuur, bestaande uit 36 kokers van 1.75 m x 3,5 m, met een metselwerkschil. Constructief onderzoek wees uit dat het gebouw een grote verticale last zou kunnen dragen, mits er niet teveel in de gevels werd gezaagd. Een voorstel met een zwembad op het dak, stoombaden in de kelder, de silokokers als lichtschachten en een horecafunctie aan de kade van het Reitdiep paste naadloos bij het toenmalige initiatief voor een hamam in Groningen. In het plan, waarvoor thans een bouwvergunningprocedure loopt, is het oorspronkelijke bedrijfsrestaurant gehandhaafd en worden 38 studentenwoningen gerealiseerd, op een fundament van afgezaagde silokokers.

BEELD:

pagina 25/26: © Christiaan de Bruijne
pagina 27: © DAAD Architecten

ATELIER CONTEXT

HARDWARE / SOFTWARE

'The computer industry has borrowed terminology from the discipline of architecture to describe structural and conceptual workings of electronic computational machines and its designers: computer architecture and software architects. Now, what if architecture borrowed popular terminology from the discipline of computer science..?' Brian Carroll

Of het nou een monument is of niet, er komt in de geschiedenis van een gebouw altijd een moment waarop het oorspronkelijke ontwerp niet meer strookt met de behoeftes van de (nieuwe) gebruiker. De functie die het gebouw eerst zijn bestaansrecht heeft gegeven, moet de op maat gemaakte vorm verlaten. Een lege huls blijft achter. De toekomst van het gebouw zal zich afspelen ergens tussen de twee uitersten van afbreken (dood) of musealiseren, dat wil zeggen het gebouw precies zo laten zoals het nu is (eeuwig leven). Een toekomstige functie zal zich tussen deze twee extremen in moeten ontwikkelen.

DOOR THEO DEUTINGER

Opgave

Om een duidelijk uitgangspunt te creëren hebben wij voor dit atelier een helder onderscheid gemaakt tussen gebouw en gebruik; een onderscheid tussen 'hardware and software'.

Software: het subject; het gebruik, de mens en al zijn doen

Hardware: het object; het gebouw, de stad met al zijn fysieke onderdelen

Het doel was om een nieuw programma voor het gebouw te schrijven, een nieuwe software te ontwikkelen en vervolgens in de hardware te installeren. Dit alles diende in de context van de stad Leeuwarden te gebeuren. De architect is in dit proces in eerste instantie een programmeur (ontwerper van software) en pas in tweede instantie constructeur (ontwerper van hardware).

Herbestemming betekent in feite de inversie van het standaard bouwproces. Niet de noodzaak om voor een gewenst programma de juiste vorm te ontwerpen staat aan het begin van het proces, maar de noodzaak om voor een bestaand gebouw

het perfecte programma te ontwerpen. Het programma waarvoor het gebouw oorspronkelijk was ontworpen geeft daarbij weinig houvast, omdat het gebouw dit programma niet meer kan of mag faciliteren. Bij monumenten zoals de Blokhuispoort is het gebouw zelf, de hardware, inmiddels zo belangrijk geworden dat het zonder functie waardevol blijft en overeind gehouden wordt.

Uit ervaring weet men dat een gebouw zonder functie uiteindelijk ten dode opgeschreven is; maar hoe hou je een gebouw in leven? Hier is het langdurig in leven houden bedoeld zonder een infuus of de constante dreiging van een infarct. Moeilijkheden die men in de aanpassing of reconstructie van de hardware tegenkomt zijn bijvoorbeeld betonrot of houtworm. De gevaren van het ontwerp van een nieuw programma tonen zich echter in de vorm van nostalgie of groothedswaan. De hardware kan alleen overleven als de nieuwe geest, de nieuwe software, sterk genoeg is om het oude lichaam weer op te tillen, maar niet zo overheersend is dat het lichaam omvergeworpen wordt.

Proces

Het terrein van de Blokhuispoort was voor het grootste deel van zijn bestaan een afgezonderd deel van de stad. Van zijn begin als burcht in de 16de eeuw tot zijn laatste bestemming als huis van bewaring in 2008 kende het complex nooit een programmering dat onderdeel van het leven in de stad was. Na 400 jaar hermetische afsluiting is er nu plotseling een keuze: of het terrein openen en tot een integraal onderdeel van de stad Leeuwarden maken, of juist de afgeslotenheid en bijzonderheid van het terrein koesteren en dit als kwaliteit voor de nieuwe functie bewaren.

Tijdens het atelier is de noodzaak duidelijk geworden een uitspraak te doen over deze keuze. De nieuwe programmering moet uit een van deze twee mogelijkheden kiezen en er is dan ook geen enkele student aan deze vraag ontkomen. Om hierover een juiste uitspraak te doen is het noodzakelijk de stad te begrijpen om het nieuwe programma al dan niet op de bestaande programmering van de stad aan te sluiten. Daarom begon het atelier met een grondige analyse van Leeuwarden. Daarbij is in eerste instantie de stedelijkheid en het gebruik van de gebouwen als software gezien en de bestaande gebouwen als hardware. Na vier weken intensief onderzoek was een groot deel van het mechanisme van de stad blootgelegd. De groenstructuur, de opbouw van de bevolking, de economie en de winkelstructuur in de omgeving van het Blokhuispoort zijn in kaart gebracht. Middelpunt in elke verkenning was de Blokhuispoort met zijn geschiedenis en zijn vraag om een nieuwe invulling.

Met deze verkenning en de daaraan gekoppelde interpretaties gingen de studenten individueel aan de slag om een nieuwe programmering voor de Blokhuispoort te ontwerpen. Noodzakelijk was een goede bewijsvoering dat er vanuit de stad vraag is naar het door de student voorgestelde programma, of een bewijsvoering dat het gekozen programma, hoewel er geen vraag naar is, verbetering zou brengen in de bestaande situatie.

Tijdens het ontwerpen van het nieuwe programma werpt zich ook de vraag op over de noodzaak van het aanpassen van de hardware. Een perfecte herprogrammering zou in de bestaande hardware het volmaakte omhulsel voor de nieuwe functie

vinden. Het nieuwe programma past dan in het oude gebouw net als de hand in een op maat gebreide handschoen. Maar dit is bijna nooit het geval. Een nieuw programma stelt nieuwe eisen aan de hardware en waar het wringt zijn aanpassingen nodig. Juist op deze plekken ontstaan bijzonderheden en juist daar wordt oud en nieuw zichtbaar. Het definiëren en formuleren van de belangrijkste wrijvingspunten en het tonen van de nieuwe kwaliteiten waren de sluitsteen van het context atelier Blokhuispoort.

Resultaten

Fryslân Universiteit – Bastiaan Berg

In 1585, vijf jaar nadat de functie van het Blokhuispoort van fort in gevangenis veranderde, werd de Universiteit van Franeker opgericht. Deze eerste (en laatste) Friese universiteit heeft tot 1811 dienst gedaan. Na twee eeuwen zonder universiteit in Friesland is er nu een groep die het idee van de 'University Campus Fryslân' in Leeuwarden aandrijft. Bastiaan Berg heeft deze wens serieus genomen en gekeken in hoeverre het gebouw zou kunnen functioneren als universiteit. Door de binnenhoven als lezingzalen te definiëren is er voldoende variatie aan ruimtes om het complex als universiteit te programmeren. Betwistbaar is of het zodanig ingerichte complex een campus genoemd moet worden, omdat daardoor het zich afsluiten van de omgeving, het weren van de stad benadrukt wordt. Maar de locatie van het nieuwe instituut en zijn betekenis voor de stad maken juist een verweving met de context onontbeerlijk voor het functioneren ervan. Een belangrijke uitkomst van het ontwerp van Bastiaan Berg is dus het besef dat het streven naar een campus op de locatie van de Blokhuispoort niet juist is maar dat deze locatie om een 'City University Fryslân' vraagt.

Sociale opvang – Femke Brouwer

Dit ontwerp speelt met de voormalige betekenis van het complex als opvang (huis van bewaring) en probeert de negatieve connotatie van vroeger een positief beeld te geven. Zoals het bij de oude functie de bedoeling was de maatschappij te beschermen tegen individuen, zo biedt de nieuwe functie bescherming aan individuen tegen de maatschappij. Het huis van bewaring wordt een huis van bescherming.

Door het uitzonderlijk kleine verschil tussen opsluiten en beschermen ligt hier de crux in de detaillering. Hoe kunnen oude gevangenismuren plotseling tot een sprookjeskasteel van een kinderdagverblijf worden? Hoe kan het complex bescherming bieden zonder dat men zich opgesloten voelt?

Retraitecentrum – Ron Hoogsteder

Met het retraitecentrum heeft Ron Hoogsteder als enige van de zeven studenten voor het behoud van de programmatische afgeslotenheid van het Blokhuispoort gekozen. Zijn functie sluit niet aan bij de context van de stad, maar gaat veel meer in op de specifieke kwaliteiten van het gebouw. De geïntroduceerde gelaagdheid van de afgeslotenheid verzacht de heersende abrupte overgang van open naar omsloten. Door tuinen als hoofdelementen voor de vormgeving van het nieuwe gebouw te introduceren ontstaat een geslaagde tegenstelling tussen het harde onveranderbare gebouw en de zachte, altijd in verandering zijnde natuur. Het goede uitwerkingsniveau en de heldere theoretische onderbouwing maken dit project bijzonder aantrekkelijk.

De stad – Joost Luijendijk

Joost Luijendijk had het meest radicale idee. Zijn visie voor de Blokhuispoort beoogde het complex op te laten gaan in het stedelijke weefsel van Leeuwarden, wat uiteindelijk zou betekenen dat er geen onderscheid te maken is tussen binnen de Blokhuispoort en erbuiten; de ultieme versmelting van het gebouwencomplex met de stad. Het bestaande complex zou zodanig worden opgesplitst en met nieuwe gebouwen verrijkt dat het oorspronkelijke ensemble amper te herkennen blijft.

Winkelcentrum – Tom Smits

De winkelstad Leeuwarden wordt gekenmerkt door twee polen; de binnenstad met kleinschalige bedrijven en één buitengebied, 'De Centrale', met grote ketens. Tom Smits heeft de Blokhuispoort tussen deze twee punten opgehangen als terminal en winkelhaven. De goede parkeergelegenheden aan de oostkant van de stad worden daardoor verbonden met het grote, maar kleinschalige winkel- en uitgaansaanbod van de binnenstad. In hoeverre vooral de begane grond van de Blokhuispoort voldoende winkeloppervlakte kan opleveren is nog de vraag.

De schuur van de stad – Michel Spekreijse

Je zou kunnen zeggen dat de Blokhuispoort altijd een plek was waar je dingen tijdelijk neerzet die je niet per se wil laten zien. Als Leeuwarden een huis zou zijn, dan zou de Blokhuispoort zeker de schuur van dit huis zijn. Michel Spekreijse heeft deze metafoer uitgewerkt tot een ontwerp waarin de Blokhuispoort als schuur van iedere bewoner van Leeuwarden zou kunnen dienen. Er zou gesleuteld en gewerkt, maar ook geschreven en ontwikkeld kunnen worden. Een schuur niet als stortplaats van oude spullen, maar een schuur als toevluchtsoord waar dromen en ideeën vorm kunnen krijgen.

Cultureel centrum – Jorien van Vilsteren

Om een oud gebouw nieuwe betekenis te geven door het te programmeren als cultureel centrum is een voor de hand liggende keuze. Door juist op de kleine en daardoor oneconomische ruimtes in het complex in te gaan en deze als vitrinekasten voor kunstenaars in het gebouw te gebruiken, krijgt het geheel een nieuwe logica. Doordat het concept van de vitrinekasten zich over het gehele centrum van Leeuwarden kan verspreiden wordt het cultureel centrum uit zijn isolatie gehaald en in het geheel met de stad verbonden. Om meer economisch draagvlak te creëren doelt Jorien van Vilsteren op een heel brede definitie van cultuur. Hierdoor kunnen door inkomsten uit optredens van publieksmagneten en uitvoeringen van kaskrakers nog onbekende en opkomende kunstenaars ondersteund worden.

In een tijd waarin programma's en behoeftes veel sneller veranderen dan gebouwen dat ooit zouden kunnen doen, neemt herbesteding of beter gezegd herprogrammering enorm toe. Het onderzoek naar de essentie van het programma is tegelijkertijd een zoektocht naar het specifieke in de architectuur. Het ontwerpen naar het principe van 'function follows form' verheldert in grote mate de noodzaak voor bewegelijkheid in de standaard ontwerppraktijk. Door te beginnen waar men doorgaans eindigt, wordt het begin tot een nieuw doel verheven.

Theo Deuting is oprichter van architectenbureau TD Architects en was atelierleider van het atelier context.

Bastiaan Berg

VAN GEVANGENIS NAAR UNIVERSITEIT

De monumentale gevangenis De Blokhuispoort in Leeuwarden heeft in 2008 zijn functie als gevangenis verloren. De belangrijkste oorzaak: de gevangenis aanpassen aan de veiligheidseisen van deze tijd is te duur. Het gevolg is dat de ziel van het gebouw verdwenen is en het gebouw als dood element in de stad ligt. Herbestemming van het gebouw zal deze locatie opnieuw moeten gaan activeren, waardoor dit niet als verloren stuk stad blijft liggen.

Het gebouw heeft als gevangenis door de eeuwen heen een negatieve uitstraling naar de stad toe gehad. Het 'bewaren' van personen die aan de onderkant van de samenleving staan heeft geen positieve uitwerkingen. Dit heeft er ook voor gezorgd dat het gebouw een erg gesloten karakter heeft. Door het bewaren en verbergen is een unieke, afgesloten plek in de stad ontstaan. Deze unieke plek heeft zeker nut gehad door de eeuwen heen, maar dan wel in negatieve zin. Om een herbestemming mogelijk te maken, heb ik het belangrijk gevonden om de functie van het gebouw om te draaien van negatief naar positief. Ontwikkeling, vrijheid, openbaar en waardevol zijn hierbij belangrijke termen.

Leeuwarden is als stad zeer belangrijk voor zijn regio. De stad is vanuit de gehele provincie binnen een uur reistijd te bereiken en veel mensen van buiten de stad werken in Leeuwarden. Ook spelen kennis en nieuwe ontwikkelingen een belangrijke rol in stad. Kijkt men naar het onderwijs in de stad, dan valt op dat er voldoende onderwijsontwikkeling aanwezig is, maar maximaal tot en met HBO niveau. De Fryske

Akademy is de enige universitaire opleiding in Leeuwarden en in Friesland, maar zij is speciaal gericht op de Friese cultuur en niet op specifieke beroepsrichtingen. Door een beroepsgerichte universiteit kan de provincie jong talent vasthouden en werk bieden in eigen regio. Talentvolle studenten blijken tegenwoordig immers vaak niet terug keren na een universitaire studie elders.

Kennis op hoog niveau aanbieden in Leeuwarden is voor mij het speerpunt geworden bij het zoeken naar een herbestemming voor de Blokhuispoort. Het gebouw wordt herbestemd als universiteit, waarbij het programma gericht is op het verzamelen, bewaren, ontwikkelen, verspreiden en tonen van kennis. Ook de plaats van het gebouw speelt hierin een belangrijke rol. De afstand tussen de huidige opleidingen (kenniscampus) en de kantorenhak is groot te noemen, waarbij de binnenstad als scheiding tussen beide gebieden staat. Doordat de Blokhuispoort als universiteit in het stadscentrum gesitueerd is, naast de kantorenhak, zal de relatie met het bedrijfsleven beter worden.

Het programma van de universiteit plaats ik zoveel mogelijk in de bestaande bebouwing, waarbij de huidige bouwblokken blijven staan. De gevangemuren en bebouwing tussen de bouwblokken verdwijnen. De gevangencellen gaan fungeren als woonruimtes voor studenten. Op de twee bestaande binnenpleinen ga ik overkappingen plaatsen, waardoor twee grote openbare ruimtes kunnen ontstaan, op deze plekken kunnen verschillende doelgroepen kennis met elkaar uitwisselen op verschillende manieren. Kortom; de Blokhuispoort als universiteit, waar ontwikkeling weer mogelijk is.

Impressie van de transformatie van een binnenplein

De universiteit aansluiten op de economie in de binnenstad

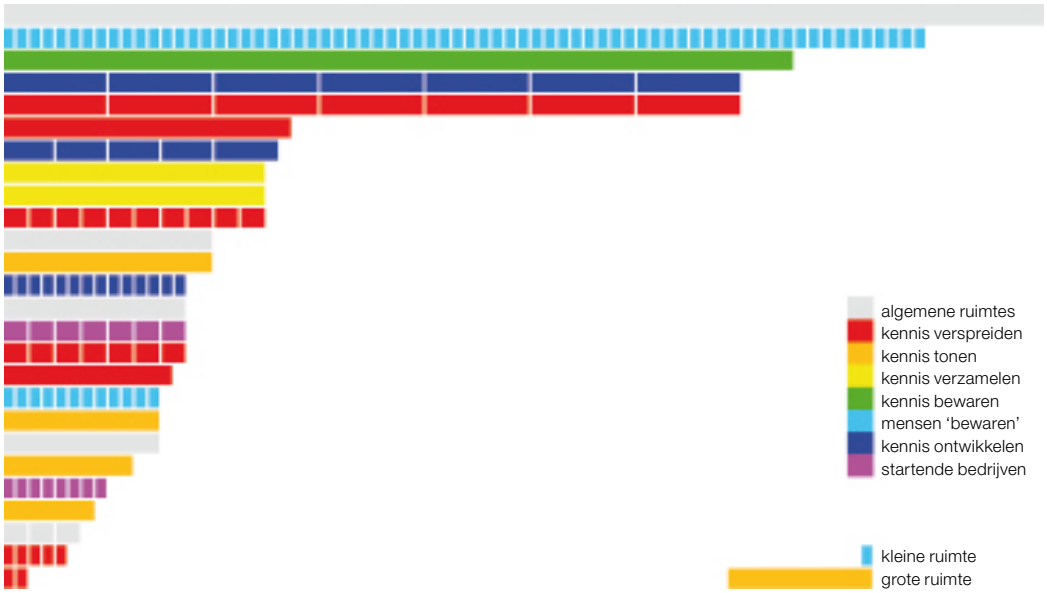

Het verlangen naar een universiteit voor Friesland wordt ook besproken in de media

Bereikbaarheid van Leeuwarden

De mogelijkheden van een universiteit (kennis)

Programma gebaseerd op functie en omvang

Bestaande plattegrond BHP

Te behouden bebouwing BHP

Programma universiteit inpassen

Programma plus aanpassing openbare ruimte

Femke Brouwer

BLOKHUISPOORT VOOR IEDEREEN

De Blokhuispoort wordt geopend voor het grote publiek. Het gebouw sloot vroeger niet bij de stad aan, maar gaat door een transformatie van met name de openbare ruimte, deel uitmaken van Leeuwarden.

De Blokhuispoort is altijd opvang geweest voor gedetineerden. Het principe van opvang wil ik omdraaien en sociaal van aard maken. De Blokhuispoort wordt gekenmerkt door drie karakters (de besloten hof, het gebouw op het oude bolwerk en het plein met het poortgebouw), die aanleiding zijn geweest voor het opdelen van het complex in vijf bouwdelen met ieder hun eigen specifieke functie. Door deze drie karakters te koppelen aan de inrichting van de openbare ruimte ontstaat er een nieuw geheel en een functionele indeling. Ik heb gezocht naar functies die het interieur van de Blokhuispoort maximaal gebruiken. De Blokhuispoort moet passen als een jas, zodat minimale interne aanpassingen nodig zijn.

Dorpsplein

Het voormalige huis van bewaring aan de oostzijde wordt in zijn oude glorie hersteld, doordat het als een solitair volume op het bolwerk gesitueerd wordt. Om dit te bereiken zullen de gevangenismuren gesloopt worden en wordt er een groen tapijt over het bolwerk gedrapeerd.

Het bouwdeel dat op dit plein staat lijkt te horen bij de woonzone aan de noordzijde langs het water. Een Ronald McDonald huis voegt zich dan ook perfect in die randvoorwaarden. De gevel wordt lichter van kleur gemaakt, zodat het geheel er luchtiger uit gaat zien. Op de warmere dagen van het jaar wordt er een camping geopend. Onder de bomen is plek voor recreatie.

Gein op 't plein

Het besloten plein wordt voor kinderen ingericht.

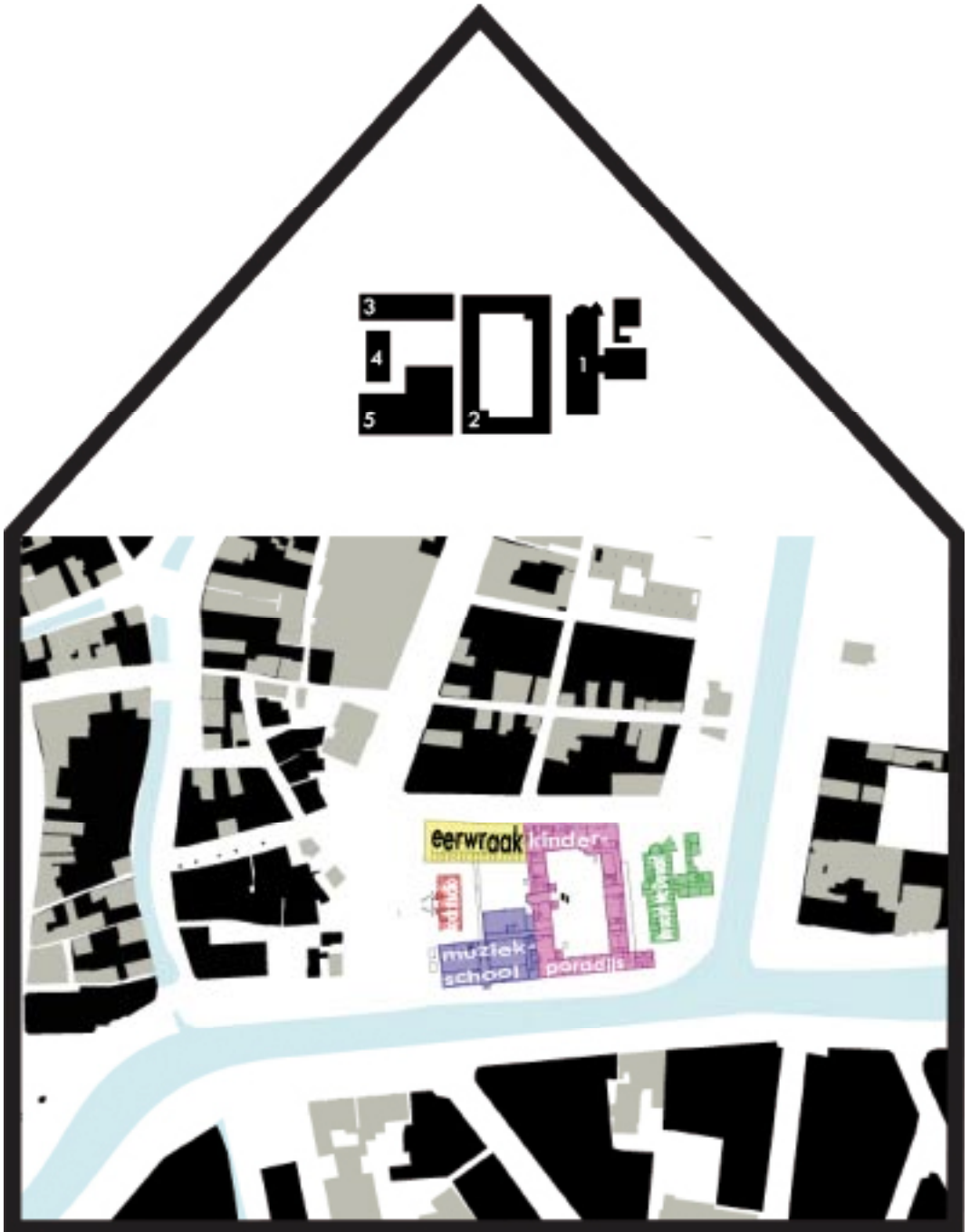
Op het plein kunnen de kinderen naar hartelust ontdekken, spelen, rennen en plezier maken. Torens, huisjes, touwladders, bamboestengels, moestuinen, speeltoestellen en een boomhut maken van het plein een ware ontdekkingstocht. Het bouwdeel eromheen wordt gebruikt als kinderopvang en speelparadijs. Het unieke van de zolderetage is dat dit één doorlopende ruimte is. En wat is nu leuker dan een rondje fietsen in het gebouw, waarbij je langs het binnenstrand, de ballenbak en nog veel meer leuke toestellen komt.

Blokhuisplein

Door de transformatie van het Blokhuisplein wordt dit stukje stad weer levendig en komt het weer volop in beweging. Het plein wordt getransformeerd tot een shared space waarin snel en langzaam verkeer gebroederlijk langs elkaar bewegen. De bus wordt omgeleid langs de zuidzijde van het water. Door het plaatsen van horizontale betonelementen met daaraan gekoppelde boombakken wordt het verkeer over het plein geleid. De rode bakstenen, en daarmee het plein, bevinden zich niet alleen voor de Blokhuispoort, maar lopen het complex in. De kookstudio in het paviljoen bedient de twee zijden van het plein. Op het terras kun je met een hapje en drankje genieten van de muziek van de aangrenzende muziekschool.

Waterplein

De steiger rondom de Blokhuispoort maakt dat het water weer wordt ervaren en gebruikt kan worden. Het is mogelijk om met de boot aan het Blokhuisplein aan te leggen en te genieten van de nieuwe Blokhuispoort.

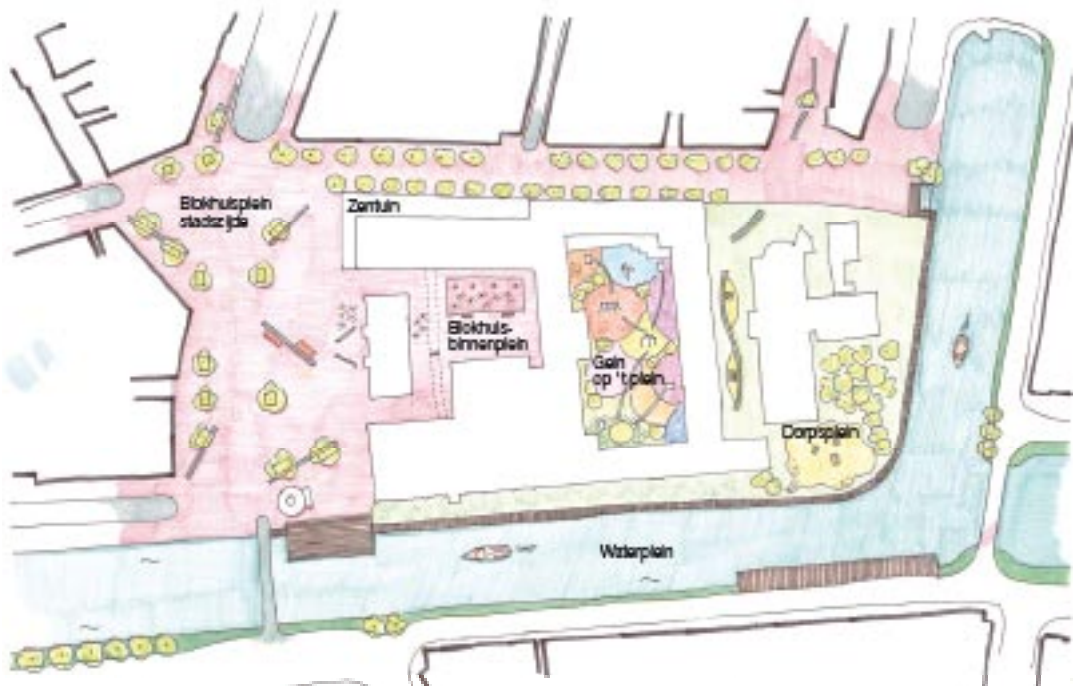

Situatie en het daarbij horende ontwerpuitsgangpunt van de vijf bouwdelen

De vijf bouwdelen met hun doorsnede

Inrichtingsplan voor de openbare ruimte in en rondom de Blokhuispoort

Impressie Dorpsplein

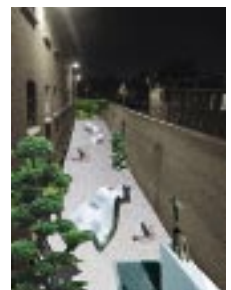
Impressie Gein op 't plein

Impressie Blokhuisplein

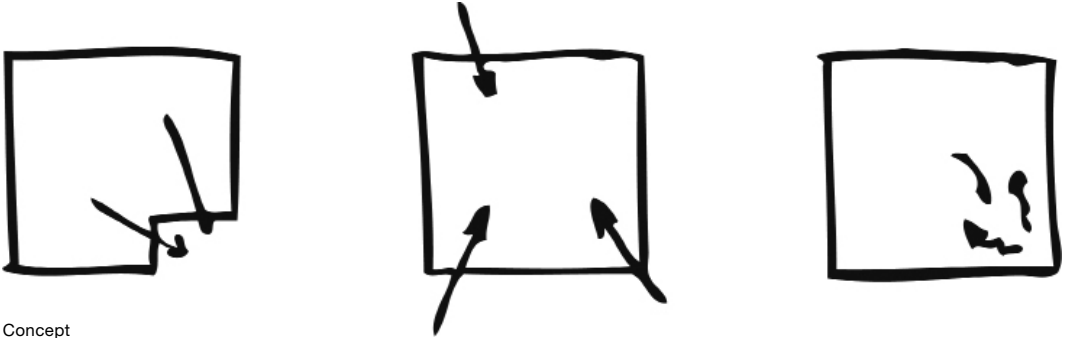
Impressie Stadstuin

Impressie Zentuin

Joost Luijendijk

PRISON BREAK

Concept

Door de eeuwen heen heeft de Blokhuispoort zijn stempel gedrukt op de ontwikkeling van de binnenstad. Het gebouw staat op de zuidoosthoek van de oude stadswal, omringd door water. In de loop der tijden is het gebouw vele malen veranderd. In de 19de eeuw krijgt het complex zijn huidige vorm. De Keizersgracht wordt gedempt, maar een hoge, gemetselde muur maakt een harde scheiding tussen de stad en de Blokhuispoort.

Deze afzondering is uiteraard logisch, maar ook fascinerend: Hoe kun je een politiek beladen (Rijks-)monument weer deel laten uitmaken van een binnenstad? Allereerst blijkt uit een korte blik op de kaart van Leeuwarden dat de Blokhuispoort 'buiten spel' staat. Ooit was het omringd door grachten, die in de loop der tijd vervangen zijn door een ring van asfalt en bakstenen. Maar het complex is nog steeds geïsoleerd.

Ik wil er voor zorgen dat de Blokhuispoort stedenbouwkundig betrokken wordt bij de rest van de binnenstad. Dat betekent dat het gebouw aan moet

sluiten op de gedaante van de stad. Maar hoe ziet die stad eruit en welk deel van de stad kun je dan projecteren op de Blokhuispoort?

Mijn aanknopingspunt is een plek in de stad waar drie pleinen bij elkaar in de buurt liggen. Dit is een directe link met de Blokhuispoort. Vervolgens neem ik een omtrek zo groot als het terrein van de Blokhuispoort en leg deze over deze locatie. Aan de hand van aantallen wat betreft functies kopieer ik dit vervolgens weer op de Blokhuispoort. Tevens was ik aangetrokken tot het vastzitten van het verkeer in de binnenstad. De slecht circulerende verkeersstromen van de binnenstad zorgen ook voor een afscheiding van de locatie van de stad. Als je kijkt naar de stad en waar zich de middenstanders vestigen, dan wordt al snel duidelijk dat waar de parkeergarages zitten ook de winkelstraten naar de binnenstad beginnen.

Mijn ontwerp haakt hierop aan: om een voorziening voor de stad te worden moet de Blokhuispoort een service verlenend stukje stad worden. Wanneer de Blokhuispoort een parkeergelegenheid biedt is het direct een vertrekpunt voor bezoekers aan de binnenstad. Hun dagje stad begint hier.

Functies op Eewal en Hofplein als representatie

Bestaande routes door Blokhuispoort trekken

Nu: gesloten stuk in binnenstad

'Prison break': De (delen van de) Blokhuispoort openen

Verkeershinder omleggen t.b.v. een beter bereik

Toekomst: inbreiding in, en hechting aan de binnenstad

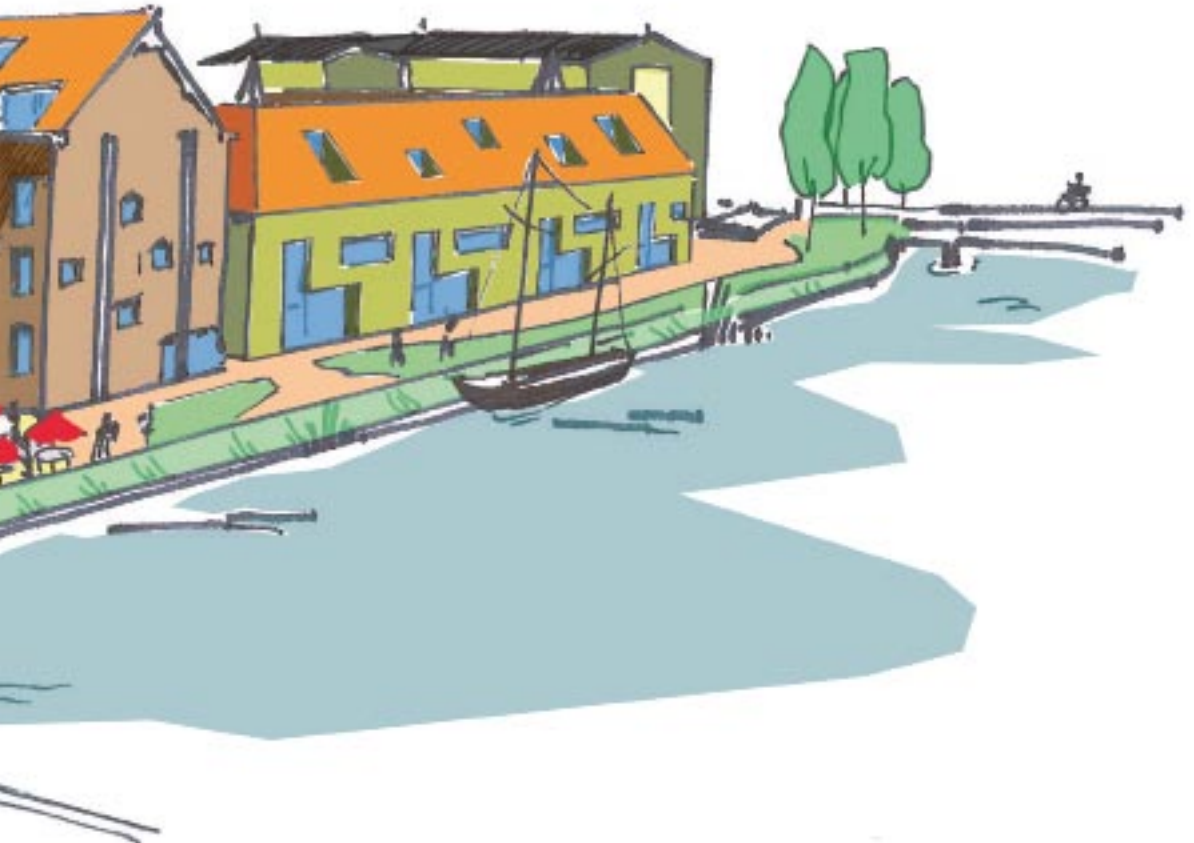
Door het weghalen van de muur en het loskoppelen van de gebouwen ontstaat er een nieuw stratenetwerk

Op het Blokhuisplein wordt bijgebouwd om het stedelijk weefsel te verdichten. In de plint voornamelijk horeca en kleine winkels. Een prachtige plek aan de gracht met vele mogelijkheden.

Parkeergarages in binnenstad nu. Een parkeergarage op de locatie Blokhuispoort geeft een impuls aan dit 'verlaten' deel van de stad

Jorien van Vilsteren

DE KULTUERFABRYK

Een bruisend cultureel centrum dat bezoekers trekt uit de wijde omtrek en Leeuwarden op de kaart zet. Dit had ik voor ogen toen ik voor het gebouw een nieuwe bestemming moest zoeken. Omdat de Blokhuispoort momenteel al gebruikt wordt voor culturele activiteiten, ben ik op zoek gegaan naar een manier om mijn ontwerp een meerwaarde te geven.

Om het centrum te laten werken is het in dit geval noodzakelijk om zoveel mogelijk mensen te trekken. Logischerwijs volgt hieruit dat het cultureel centrum voor meerdere doelgroepen toegankelijk moet zijn. Ik heb hierbij een mix gemaakt van doelgroepen en activiteiten. Zo biedt het pand onderdak aan professionele kunstenaars, amateurs en hobbyisten op het gebied van kunst, theater, dans en muziek. Professionele dansers werken zo onder hetzelfde dak als streetdancers, net als de beroepsfotografen en de plaatselijke fotoclub, maar ook de postzegelverzamelaar en de bloemschikclub kunnen een plek in mijn culturele centrum krijgen. Het positieve aan deze mix van professionele kunstenaars, amateurs en hobbyisten is dat er op een natuurlijke manier een wisselwerking kan ontstaan tussen al deze activiteiten. Er kunnen de gekste ideeën ontstaan en er is volop gelegenheid om van elkaar te leren. De mix van deze doelgroepen en wat daar uit voort kan komen, moet de Kultuerfabryk bruisend maken om zo een groot publiek te bereiken.

Omdat al deze mensen producten of producties genereren, heb ik onderzocht wat ik hiermee zou

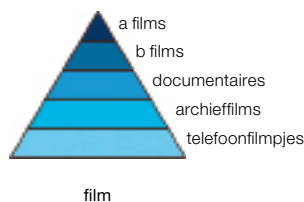
kunnen doen. Dat heeft geresulteerd in een winkel binnen de Kultuerfabryk, waar de producten verkocht kunnen worden. Het is tevens mogelijk de producten in satellietwinkels buiten het gebouw te verkopen. Om de producties van artiesten af te kunnen nemen, biedt de Kultuerfabryk de mogelijkheid om ruimtes te huren voor bruiloften, feesten en seminars. Voor een bruiloft kan men dan bijvoorbeeld een band inhuren en voor een seminar kan een ondersteunend theaterstuk uitkomst bieden.

De winkel en de verhuur van ruimtes is een manier om de Kultuerfabryk rendabel te maken, maar is nog niet voldoende. Daarom is er in het ontwerp als extra interventie een groot podium op één van de pleinen opgenomen. Dit podium is tweezijdig gericht; het publiek kan zich zowel op het binnenplein verzamelen, als aan de waterzijde aan de overkant van het gebouw.

Voor een goede doorstrom van het publiek in de Kultuerfabryk, heb ik de activiteiten onderverdeeld in tijdelijke en doorlopende activiteiten. Exposities zie ik hierbij als doorlopend en theaterstukken als tijdelijk.

Na verdeling van ruimtes en doelgroepen, bleek dat er een relatief grote groep ruimtes aanwezig is die kleiner is dan 10m². Ik heb ervoor gekozen om hier vitrinekasten van te maken. Iedereen kan hier exposeren; er kunnen wedstrijden mee gehouden worden, ze kunnen verhuurd worden aan mensen buiten de Kultuerfabryk, enzovoort. Deze doorlopende activiteit zorgt ervoor dat er een route ontstaat in de Kultuerfabryk die als drager kan dienen voor de doorstrom van publiek in het hele gebouw.

Voor wie is de Kultuerfabryk bedoeld?

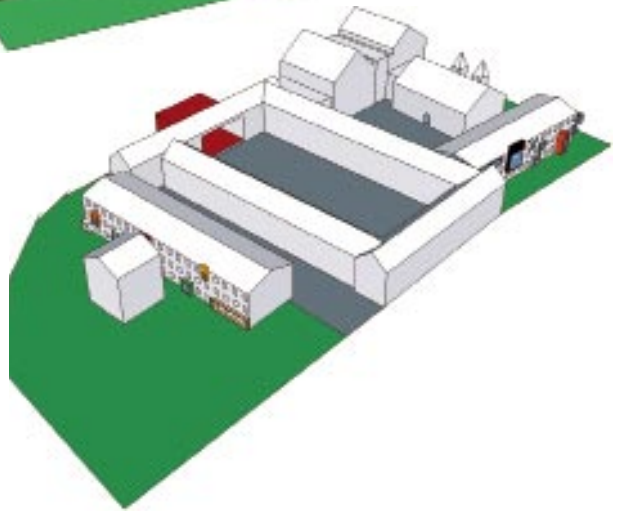

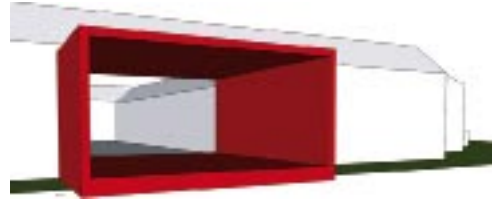
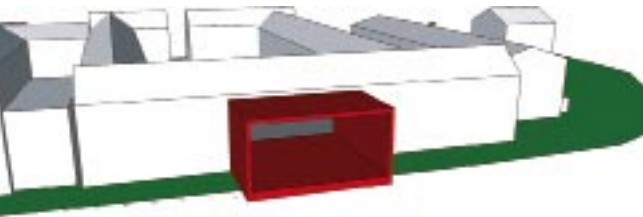

Ruimtes kleiner dan 10 m² worden vitrinekasten

Vitrinekasten toegevoegd aan de gevels als 'teaser' naar buiten toe

Poppodium tweezijdig te gebruiken

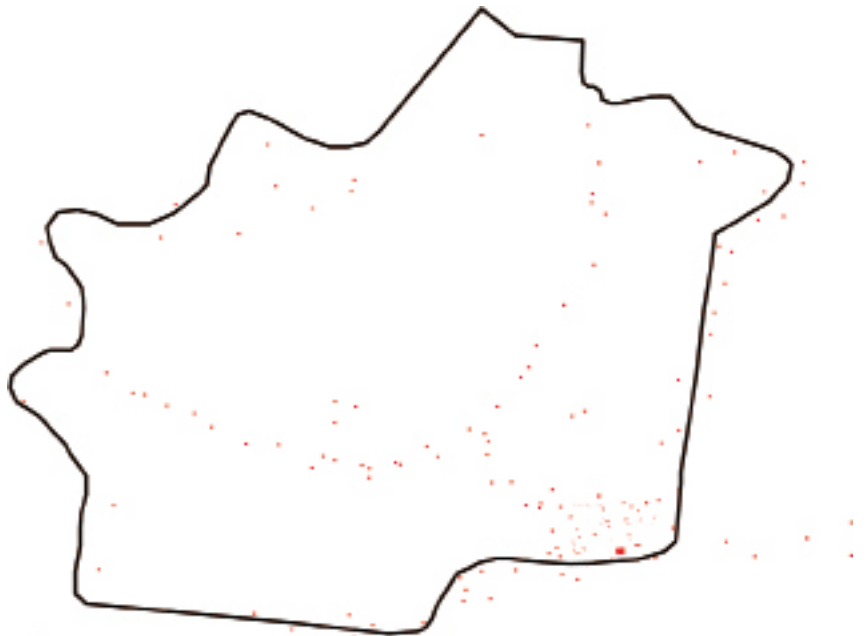
Bestaande situatie geïsoleerd van centrum

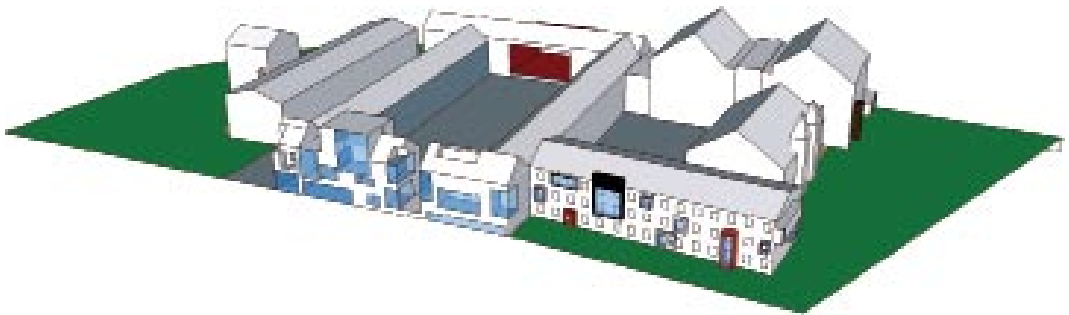
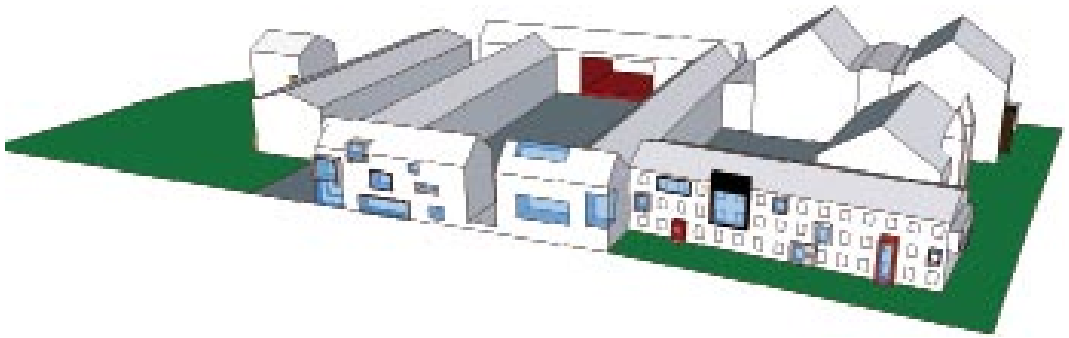
Nieuwe entree, meer relatie met de omgeving

Virus zorgt voor stedenbouwkundige aansluiting

Door de jaren heen tasten de vitrinekasten het gebouw aan op plekken die monumentaal aan waarde inboeten.

Michel Spekreijse

DE SCHUUR VAN DE STAD

De Blokhuispoort is in 1500 door Albrecht van Saksen opgericht als dwangburcht om Leeuwarden onder de duim te houden. Het gebouw heeft vele gedaantewisselingen ondergaan, maar de functie is niet veranderd. Haar hele bestaan is het gebouw een gevangenis of huis van bewaring gebleven.

De stad heeft zich intussen wel ontwikkeld. In 1500 lag er een mix van allerlei soorten functies binnen de stadsgracht. Nu vinden we binnen de gracht vooral winkels, musea en monumenten. De meer informele functies zijn verdreven naar de randen van de stad. Alleen de Blokhuispoort ligt nog als een enclave in de binnenstad. Een stukje achterkant in de stad, op te vatten als een schuur achter een huis. Wat zou Leeuwarden daarmee kunnen?

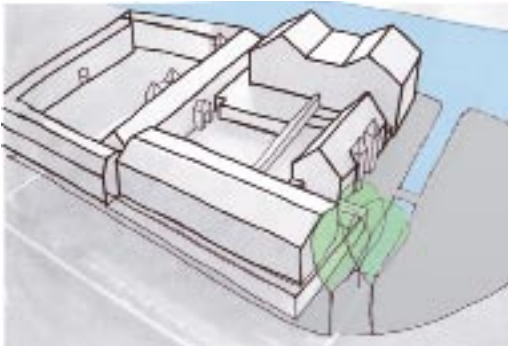
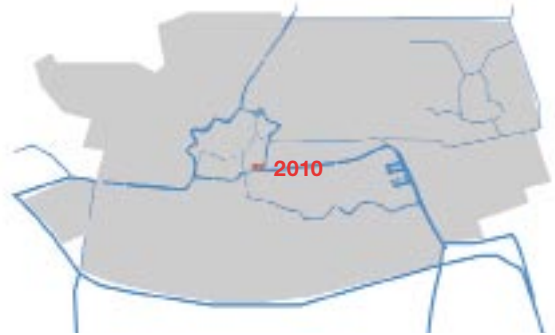
Uit de stadsvisie van de gemeente blijkt dat er behoefte is aan een creatieve werkplaats waar startende ondernemers een plek kunnen krijgen, waar kunstenaars kunnen presenteren en waar evenementen kunnen worden gehouden. Daarnaast vallen een tweetal trends op, waarop een schuur zou kunnen inhaken. Ten eerste de groeiende behoefte aan recycling en reparatie van gebruikte goederen. Duurzame designlabels en kringloopwinkels doen goede zaken. Daarnaast is er behoefte aan een fysieke ontmoetingsruimte voor diverse activiteiten, van hobbyclubs tot zuipketen. De Blokhuispoort zou de schuur van de stad kunnen worden, met ruimte voor opslag, werk, expositie en ontspanning. Voor vakman en hobbyist, jong en oud, van 's morgens tot 's nachts...

Het complex bestaat uit een aantal bouwdelen met daartussen hoven, omzoomd door een muur. De bouwdelen krijgen eenduidige functies: de cellen worden individueel verhuurbare werk/opslagruimtes. Het centraal gelegen carrégebouw wordt een werk-

gebouw met op de begane grond werkplaatsen, op de 1e etage expositieruimte en op de zolder kantoorruimte. Het aan de gracht gelegen alkovengebouw krijgt een sociale functie met horeca, een disco en muziekruimtes. De overige kantoorgebouwen huisvesten ondersteunende organisaties. De binnenhoven volgen de opeenvolgende stadia van het maakproces en krijgen bijbehorende functies: een materiaalhof, een productiehof en een presentatiehof voor besloten evenementen. Voor het gebouw komt een parkeerplein waar openbare evenementen gehouden kunnen worden.

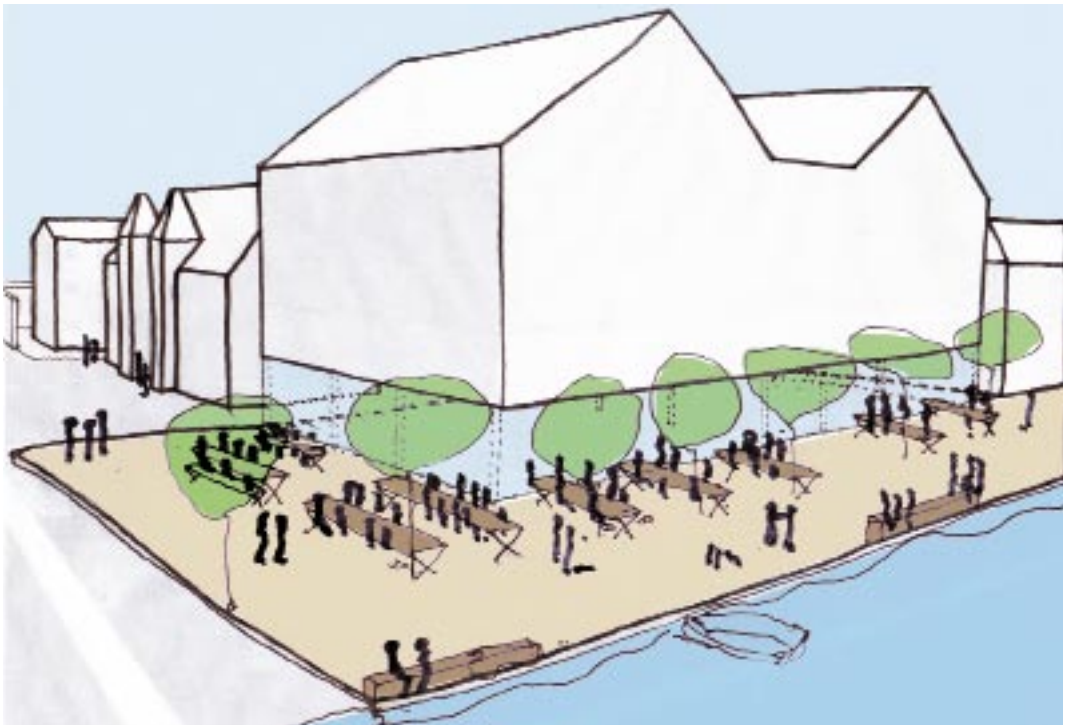
Om het gebouw te laten functioneren is het nodig ruimte te maken en deze te verbinden. Ruimte wordt gemaakt door sloop van enkele 20e-eeuwse gebouwen in de presentatiehof en sloop van de binnenwanden en verdiepingsvloeren in het carrégebouw, ten behoeve van de werkplaatsen. Daarnaast wordt de gracht aan de westzijde gedempt en wordt er een steiger aan de zuidzijde geplaatst, met ruimte voor van scheepsreparatie en een horecaterras.

Voor de ontsluiting van de gebouwen en hoven worden nieuwe verbindingen gelegd. Zo wordt er een extra doorgang aan de noordzijde gemaakt, tussen het werkgebouw en het cellingebouw. Daarnaast wordt de muur van het horecagebouw op de begane grond rondom verwijderd en vervangen door een glazen pui. Het gebouw lijkt zich op die manier te openen en nodigt de stad uit te komen kijken wat er binnen gebeurt.

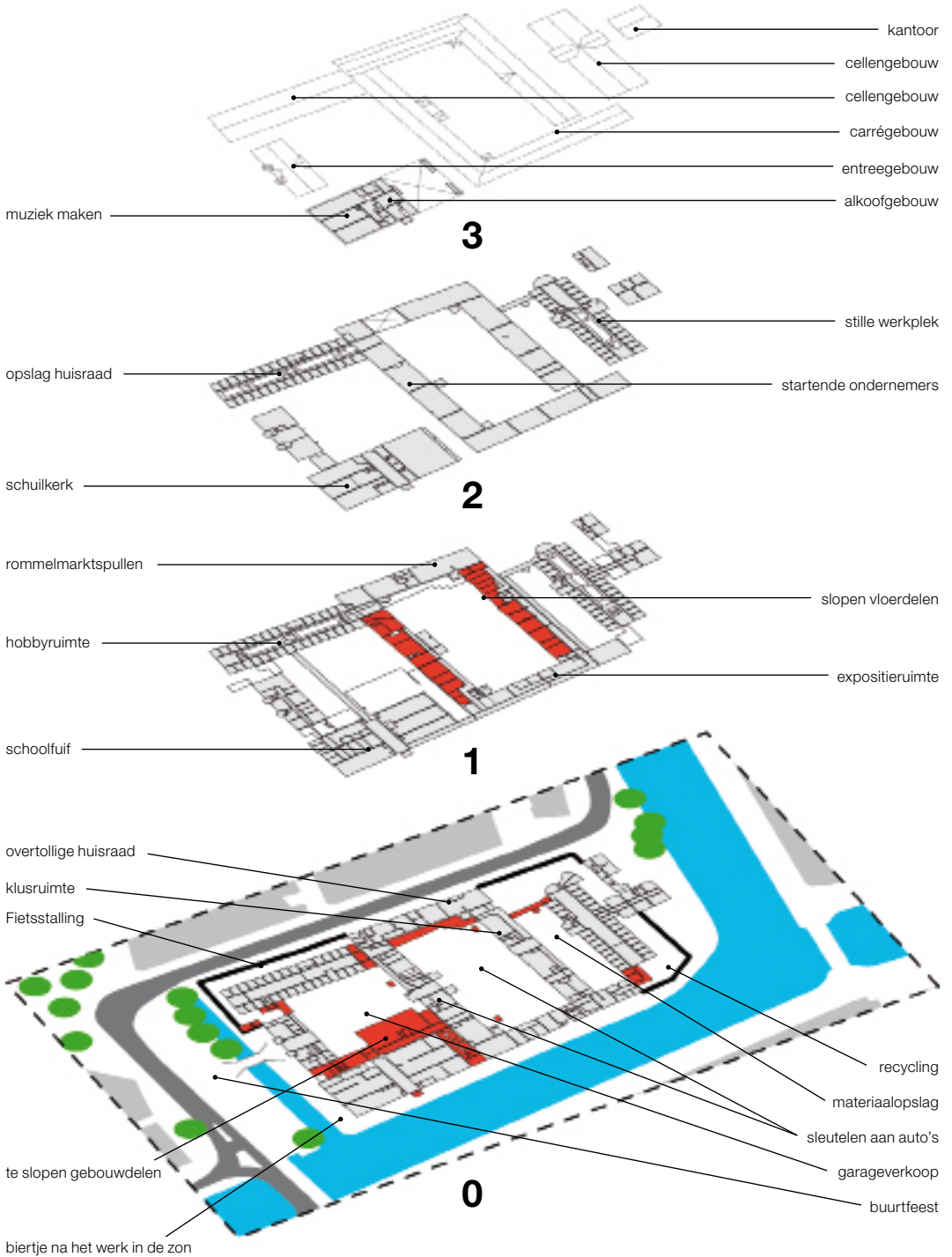
Voor transformatie

Na transformatie

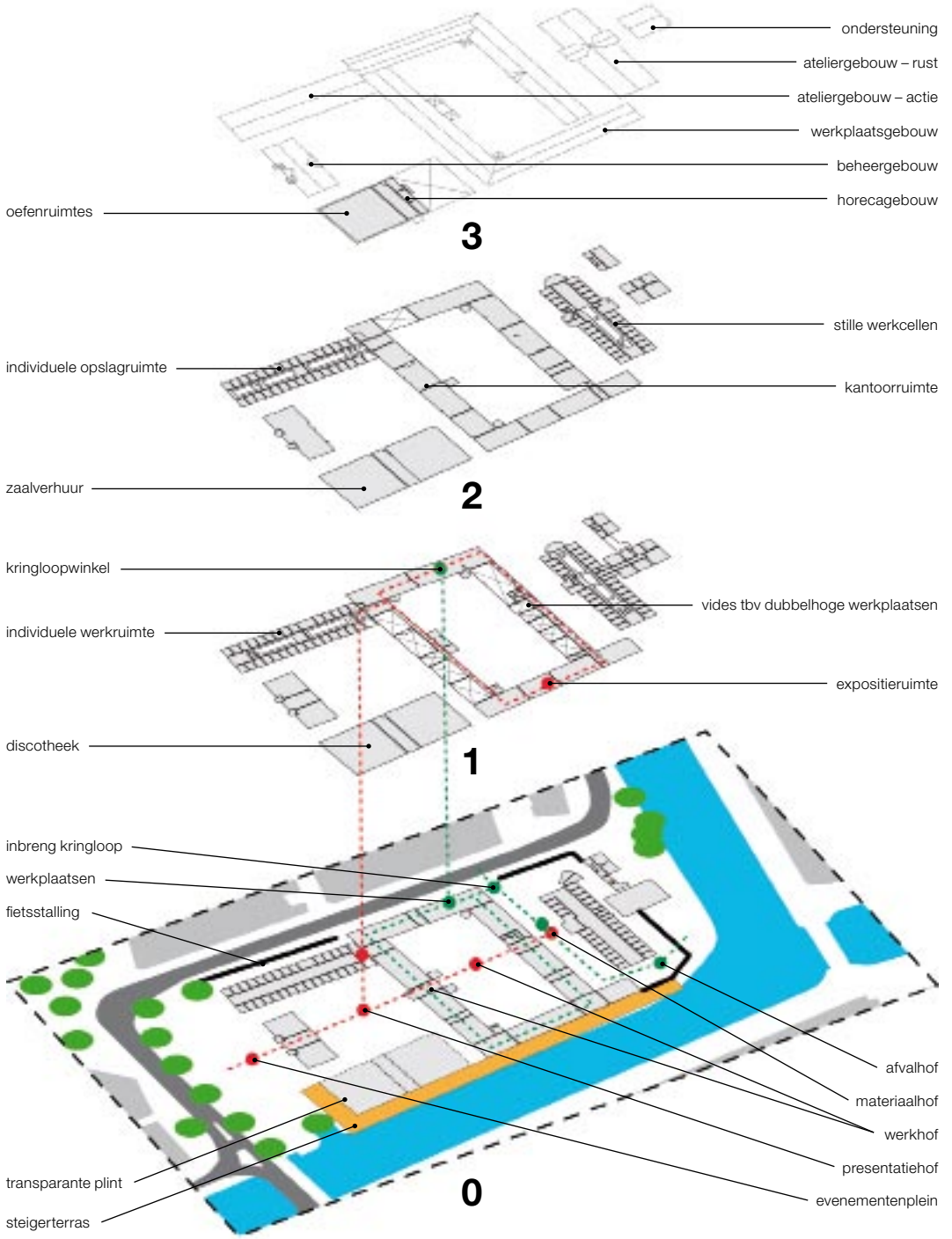

Steigerterras vanuit zuid-west

Bestaande situatie als schuur

Nieuwe situatie in gebruik

Ron Hoogsteder

IN RETRAITE — EEN VRIJWILLIGE OPSLUITING IN DE BLOKHUISPOORT

Tegenwoordig is het bijna onmogelijk te ontsnappen aan de dynamiek van de samenleving, terwijl de noodzaak om tot rust te komen groot is. Uit analyse is gebleken dat de binnenstad van Leeuwarden een ruimte waar je tot rust kunt komen ontbeert. In het ontwerp is de Blokhuispoort getransformeerd tot een rustoord in de stad.

Het ontwerp bestaat uit verschillende tuinen met verschillende gradaties van rust en beleving. Het overige programma dat aan de Blokhuispoort wordt toegevoegd doet geen afbreuk aan de beleving van de tuinen en is complementair aan de beleving en rust van de tuinen waar het programma aan grenst. De tuinen en hun beleving zijn geënt op de karakteristieken van verschillende historische tuinen en hun kenmerken.

De Blokhuispoort bevat de volgende tuinen:

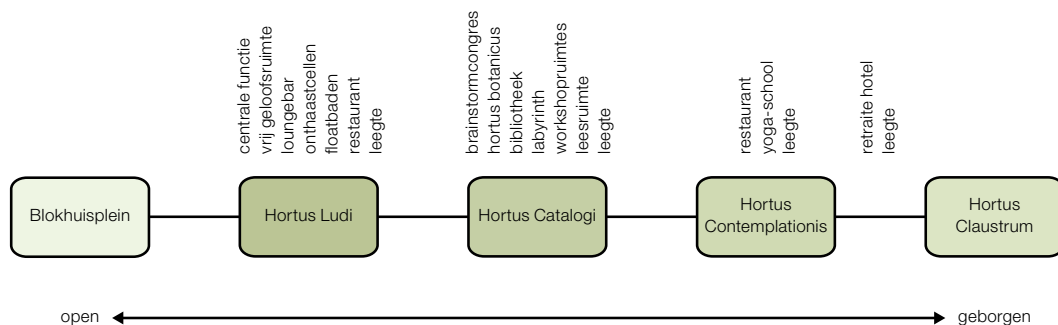
- De Hortus Ludi, de tuin van het ontmoeten en contact.
- De Hortus Catalogi, de functionele tuin met kruiden en gewassen die in de Blokhuispoort gebruikt kunnen worden.

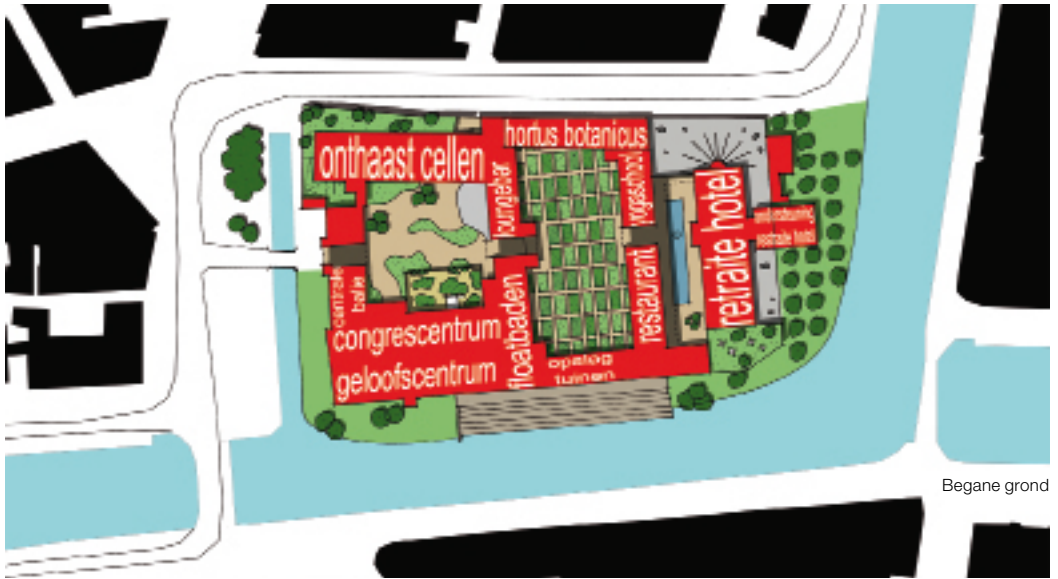
- De Hortus Botanicus, de overdekte tuin met exotische planten.
- De Hortus Contemplationis, de tuin van bezinning.
- De Hortus Claustrum, de individuele meditatie tuin.

De tuinen zijn in een sequentie van belevingen geplaatst van open (Hortus Ludi) tot gesloten (Hortus Lustrum). Het retraitehotel is de drager van het plan. In het retraitehotel kun je enkele dagen overnachten en ontsnappen aan de hectiek van alle dag.

Door het toevoegen van aanvullend programma, zoals een hammam, een loungebar en een bibliotheek, kun je het verblijf in het retraitehotel op een eigen wijze invullen. Binnen de Blokhuispoort kun je de mate van contact met andere aanwezigen zelf bepalen. Zoek je het contact dan kun je naar de Hortus Ludi en zijn aangrenzend programma. Ben je op zoek naar de ultieme rust dan ga je niet verder als de bibliotheek en zijn leesruimtes.

Het resultaat is een Blokhuispoort waar je de rust in verschillende gradaties kunt opzoeken. Hierdoor ontstaat er een rustoord dat toegankelijk is voor de bezoekers van het retraitehotel, maar ook voor de inwoners van Leeuwarden.

Begane grond

Eerste verdieping

Tweede verdieping

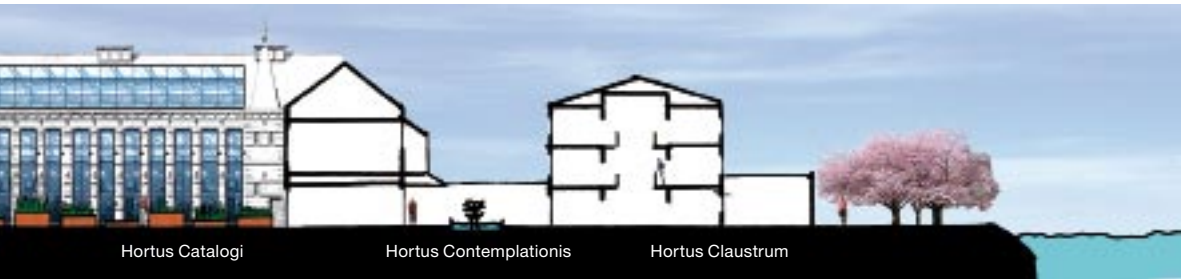
Doorsnede Hortus Ludii

Doorsnede Hortus Ludii

Hortus Catalogi

Hortus Contemplationis

Hortus Claustum

Doorsnede over de tuinen

Hortus Catalogi

Zicht op de verhoogde tuin

Zicht op de kadetuin

INTERMEDIAIR TUSSEN PERIFERIE EN BINNENSTAD

Wat kan een voormalig gevangenisgebouw in de binnenstad van Leeuwarden met een uiterst introvert karakter betekenen voor de gehele stad? Welke nieuwe functies zijn geschikt binnen de bestaande condities van het gebouw of is een transformatie noodzakelijk? Interessante vraagstukken in mijn zoektocht naar een inspirerende herbestemming.

Problematiek

Na een verkennend locatieonderzoek viel mij het verpauperde beeld van de historische binnenstad rondom de Tweebaksmarkt (oude hoofdwinkelstraat) op. Vooral leegstand in de aanloopstraten naar het huidige winkelkerngebied leidt tot een desolate aanblik. Opwaardering middels een aantal nieuwe functies en goede parkeervoorzieningen kunnen dit gebied weer tot leven brengen.

Een gebied dat wel goed functioneert is het perifeer gelegen winkelpark 'De Centrale', die een belangrijke rol vervult in de toestroom van bezoekers naar de stad. Deze bovenregionale trekker is echter dodelijk in de huidige situatie, vanwege de concurrerende werking met de binnenstad.

De problemen in de binnenstad worden vooral veroorzaakt door geclusterd winkelaanbod verspreid over de uitgestrekte hoofdwinkelstraat, de concurrentie met de grootschalige perifere winkelketens en het alsmaar groeiende online winkelgedrag van de consument.

Geografische kansen

De ligging van De Blokhuispoort ten opzichte van het centrum kent al eeuwenlang een afzijdigheid. De watergang die het complex omsloot is aan de noordzijde gedempt en getransformeerd tot een drukke verkeersader. Aan de zuidzijde biedt de ligging volop kansen door de aanwezigheid van de stadsgracht, die gekoppeld is aan het Nieuwe Kanaal dat langs winkelpark 'De Centrale' de stad uit loopt.

Concept

Mijn idee is om het complex te voorzien van een

intermediairfunctie, waarbij de bezoeker van de perifere winkelparken wordt verleid tot een combinatiebezoek aan de binnenstad. Daarbij is het echter van groot belang dat de nieuwe functie een complementaire werking heeft op de binnenstad, teneinde de huidige middenstand aan te vullen.

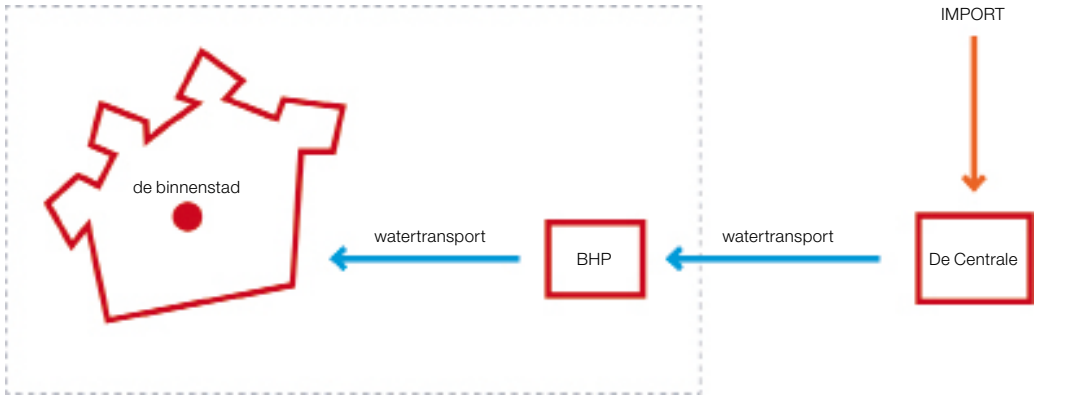
Reuring en dynamiek moeten ervoor zorgen dat het gebied een kwaliteitsimpuls krijgt. Dit wordt bereikt door in het complex een uniek winkelconcept te accommoderen. Gevarieerd, kleinschalig winkelaanbod moet op strategische plekken interessante looproutes teweegbrengen. Winkelen zal zich vooral onderscheiden door in te zetten op beleving.

Om de authenticiteit te behouden wordt het complex niet onderworpen aan grootschalige interventies. Alleen de stenen omheining wordt verwijderd en een grote doorbraak aan de zuidzijde – met naar mijn inzien de minste karakteristiek – moet de toevoer van licht en water mogelijk maken.

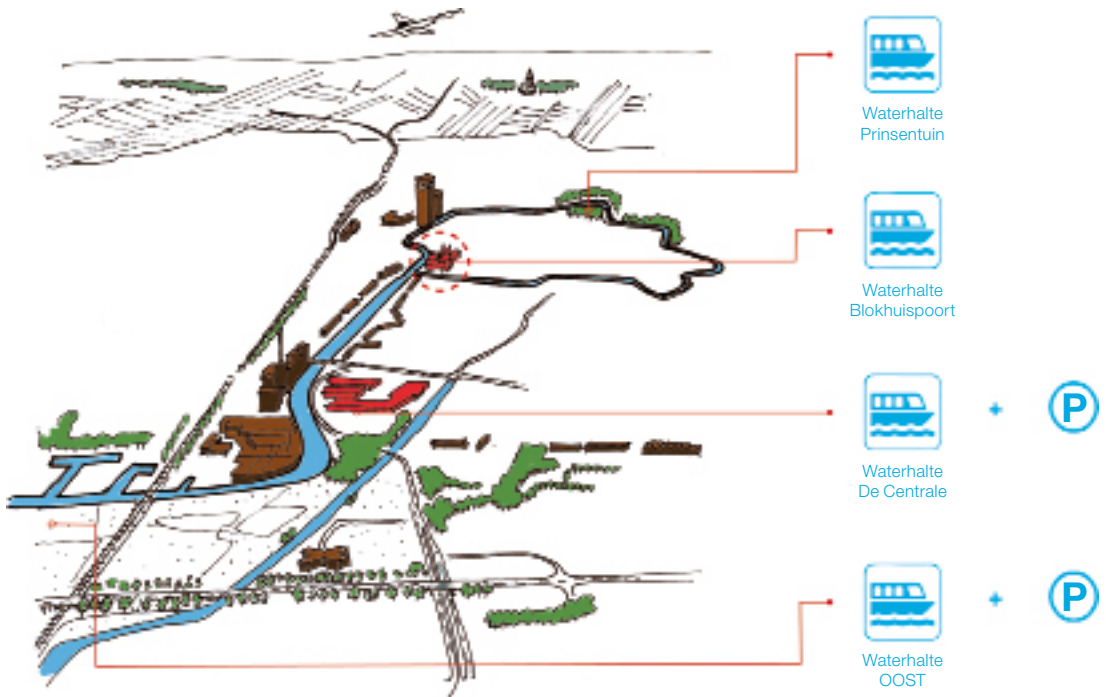
Beleving krijgt een extra dimensie door de bestaande waterstructuur te benutten als vaarverbinding, met op een aantal strategische plaatsen waterhaltes. In de oostelijke en westelijke buitengebieden van de stad wordt een watertransferium gesitueerd, om bezoekers middels een vaardienst de stad in te vervoeren. Met deze oplossing wordt de stad ontlast van autoverkeer en kunnen zowel goederen als personen weer als vanouds worden vervoerd over water.

Uiteindelijk voegt het complex zich volledig in het bestaande stedelijke weefsel door de wandelroute vanaf de Museumhaven een staart te geven en deze te laten eindigen in De Blokhuispoort.

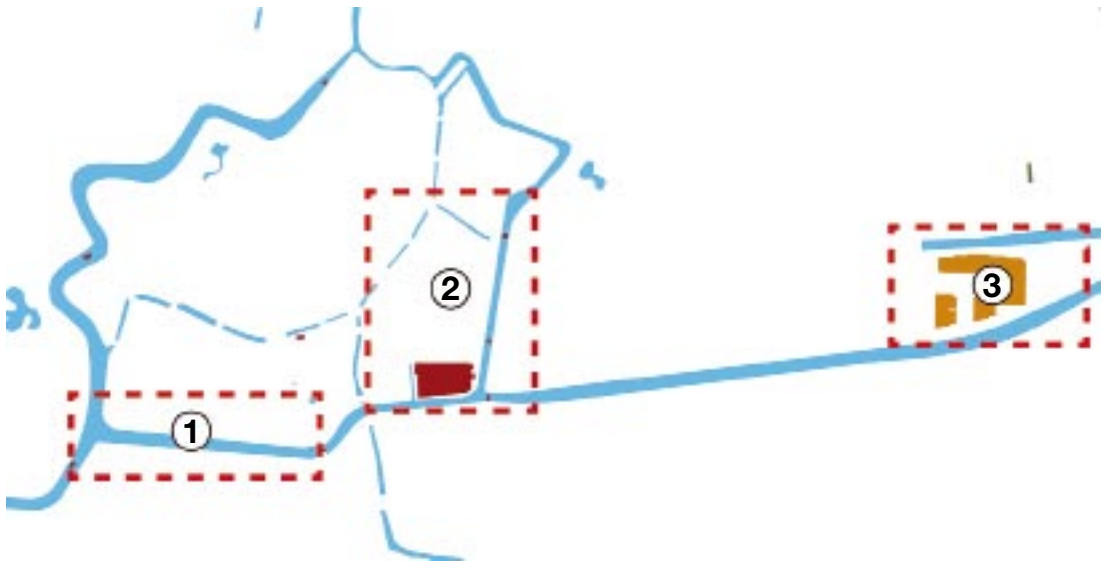
complementierend

Conceptdiagram

Vogelvlucht vaarverbinding

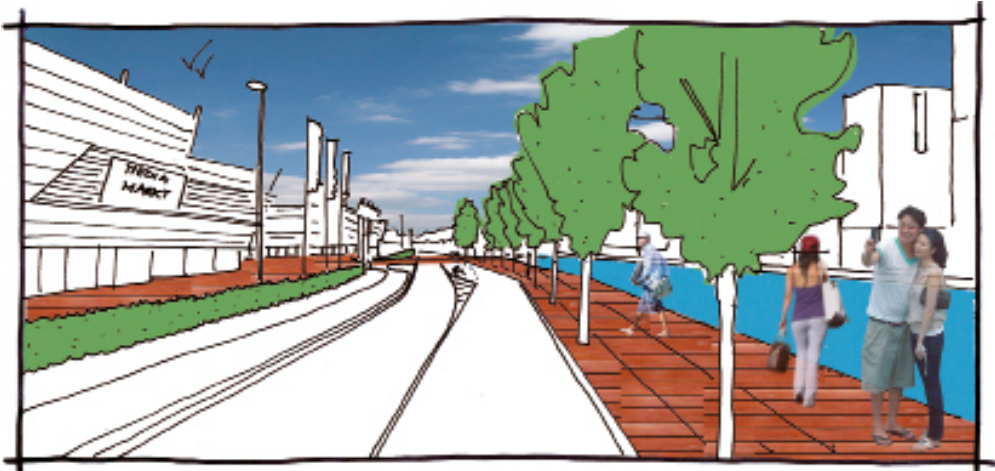

Uiteenliggende deelgebieden worden verbonden door aanknopings met De Blokhuispoort

- 1 Museumhaven + wandelboulevard
- 2 Plangebied
- 3 winkelpark 'De Centrale'

Impulseren plangebied door toevoeren groene wandelroute en blauwe waterroute

Impressie vanaf de Kanaalweg richting winkelpark 'De Centrale'

Impressie vanaf de Zuidergrachtswal kijkend naar De Blokhuispoort

Impressie vanaf de Keizerweg aan de noordzijde van het complex

ATELIER OBJECT

ORGANISCHE TRANSFORMATIE TOT DE GROTE LIJN VERHEFFEN

De structuur van de Blokhuispoort kenmerkt zich door een specifieke opzet; het is gesloten, heeft zich van de buitenwereld afgekeerd en heeft binnen zijn structuur veel grenzen, compartimenten en cellen. Daarnaast is het gebouw een monument en zal om behouden te kunnen blijven een transformatie moeten ondergaan. Dit zijn de randvoorwaarden waarbinnen een nieuwe functie aan het Blokhuispoort moet worden toegekend. De kernvraag hierbij is: hoe ga je met deze uitgangspunten om? Hoe breng je nieuwe functies in, die moeten voldoen aan de huidige eisen op het gebied van gebruik, veiligheid en energie? Hoe ga je om met het bestaande; in hoeverre respecteer je het bestaande en op welke wijze voeg je er nieuwe elementen er aan toe (in dezelfde stijl, in contrast of in harmonie en/of synergie, of door de context gewoon te negeren)? Hoe kan de nieuwe invulling van de Blokhuispoort tot een rendabele, duurzame oplossing worden gemaakt met respect voor de geschiedenis en de bestaande gebouwstructuur? De gestelde opgave zou de eerste stap kunnen zijn naar een nieuw gebruik van de Blokhuispoort. Wat betekent deze eerste stap voor de verdere ontwikkeling van Blokhuispoort?

DOOR PAUL VAN BUSSEL & EMIEL NOORDHUIS

Het atelier

Voor het atelier is gekozen een klein onderdeel (*de Smederij*) van het totale complex te transformeren tot ontvangstcentrum (er is bewust gekozen voor dit programma, dat dusdanig groot is dat deze niet in de huidige opzet van de Smederij past), dat als katalysator voor toekomstige ontwikkelingen zou kunnen dienen. Om de sfeer van de oude gevangenis en de smederij goed tot ons te kunnen nemen hebben we zelfs een nacht in een gevangeniscel doorgebracht, wat een hele bijzondere ervaring was en de essentie van de opgave enorm verduidelijkte, mede door een rondleiding met organisatorische uitleg over het complex gegeven door een oud-gevangenisbewaarder. Samen met de studenten hebben we dan ook met veel plezier en energie aan de ontwerpogave gewerkt.

Hieronder volgt een beschouwing van het resultaat van het atelier. Acht derdejaars studenten hebben op hun eigen wijze gewerkt aan de opgave. Dit heeft geresulteerd in acht verschillende onderzoeken en ontwerpen. De uitkomsten hebben we naast elkaar gehangen en geanalyseerd op overeenkomsten en verschillen. Hieruit hebben we getracht een conclusie te formuleren over wat we kunnen leren van het onderzoek en de uitkomsten. Aan de hand van de uitkomsten hebben we geprobeerd deze te categoriseren;

Bouke Nauta (niet opgenomen in Nummer) en Ischra Sillen verklaren het bestaande gebouw 'heilig' en tasten het niet aan. Ze voegen alleen nieuwe elementen toe om zo het bestaande karakter van de smederij te behouden.

De Smederij

Ischkra plaatst flexibel demonteerbare cellen in en op de smederij. Zijn ingreep is heel neutraal, het beperkt zich binnen de grenzen van de smederij en legt geen claim op andere toekomstige ontwikkelingen. Mocht er in de toekomst een andere invulling voor de smederij gewenst zijn, dan kan dit binnen zijn concept ook makkelijk worden aan- en ingepast.

Bouke transformeert de smederij en de binnenplaats tot een kijkdoos. Dat doet hij door de binnenplaats en de smederij beiden als een 'doos' op te vatten; en deze ten opzichte van elkaar te zien als een doos-in-een-doo's principe. De smederij wordt in zijn geheel niet gewijzigd en er worden alleen nieuwe, decorachtige elementen in geplaatst met een vervreemdend effect (*trompe l'oeil*). Zijn ontwerp gaat weliswaar uit van behoud van het bestaande, maar heeft als resultaat een metamorfose. Doordat de elementen (bedoeld of onbedoeld) een tijdelijk, licht karakter hebben lijken ze vervangbaar en doen ze daardoor geen uitspraak over de wijze van hergebruik van de Blokhuispoort. De ontwerpen van Frederik ten Bloemendaal en Arnold ter Brink richten zich meer op een symbiose

tussen het bestaande en het nieuwe. Het is duidelijk dat ze de bestaande smederij respecteren en willen behouden, maar met nieuwe toevoegingen, die wel een relatie aangaan met het bestaande en het samen tot iets nieuws maken.

Frederik doet dat met name door het creëren van nieuwe werelden, middels het toevoegen van een machineachtig element (*Matrix*). Er ontstaat een wereld buiten; de smederij met de nieuwe toevoeging. Een wereld binnen, in de toevoeging een rauwe tussenwereld, met stalen kleppen en corten stalen draaideuren en een nieuwe glanzende wereld tussen het bestaande en het nieuwe.

Arnold voegt aan de bestaande smederij een nieuw volume toe waardoor ze samen een nieuw object vormen in de binnenplaats. De publieke functies (frontoffice) bevinden zich in de smederij, terwijl de backoffice zich in het nieuwe volume boven de smederij manifesteert. Bijzonder is dat het nieuwe object opgebouwd is uit materialen van gebouwonderdelen die elders in de Blokhuispoort gesloopt zijn, zoals vroeger ook de smederij opgebouwd is uit de stenen van de voormalige luchtplaatsen.

Klaas-Jan Geertsema, Marc Bos en Erik de Lange zijn een stap verder gegaan. Zij brengen een deel van het programma onder in een nieuw volume op de binnenplaats en een deel in de smederij. De verbinding tussen het bestaande en de nieuwbouw wordt in de verschillende plannen in meer en mindere mate gelegd.

Het volume van Klaas-Jan is verweven met en komt voort uit de bestaande smederij. Door zijn eigentijds materiaalgebruik is de ingreep herkenbaar en contrasteert het enigszins met de bestaande smederij. Binnen de nieuwbouwstructuur heeft het plan een mooie ruimtelijke ontwikkeling met een opeenvolging van ruimtelijke ervaringen. Door de materialisatie en uitstraling onttrekt het gebouw zich aan de context en doet daardoor geen uitspraak over het complex als geheel.

Marc heeft een nieuw zelfstandig paviljoen op de binnenplaats geplaatst. Hierdoor ontstaan er twee vrijstaande gebouwen op de binnenplaats: een oud en een nieuw deel. Logische zichtlijnen en looproutes die over de binnenplaats lopen doorsnijden ook de beide gebouwen, waardoor er

een ruimtelijke samenhang tussen het oude en het nieuwe ontstaat. Onderscheid in belang van zicht- en looplijnen wordt benadrukt in de uitvoering en de materialisering van de doorsnijdingen.

Erik heeft ook een nieuw paviljoen op de binnenplaats ontworpen. Beide gebouwen – het nieuwe paviljoen en de bestaande smederij – zijn ontworpen om het programma optimaal te huisvesten. Zo is de horecafunctie op het plein geplaatst waar het een betere zonoriëntatie geniet. Er is een verbinding gelegd tussen beide volumes door over het totaal een concept van lijnen heen te leggen. Het plan maakt een directe relatie met de stad door een looper – een uitloper van een van de lijnen – te leggen tot ver buiten de poort.

Alwin Keimpema heeft zijn ontwerp geconcipieerd vanuit de gedachte de Blokhuispoort als totaal te zien. Door de Blokhuispoort letterlijk te doorsnijden maakt hij een nieuwe route door het gebouw heen, die een verbinding legt tussen twee stadsdelen van het noorden van het complex naar het zuiden tot over het water. Aan de nieuwe route liggen verrassende en bijzondere ruimtes waarin het nieuwe

‘Een geleidelijke, bottom-up transformatie zal leiden tot een waardevermeerdering, ondanks het feit dat een eindbeeld wat meer in het ongewisse wordt gelaten.’

programma kan worden ondergebracht. Ondanks het feit dat zijn ontwerp een groot gebaar is en een grote ingreep in relatie tot de gestelde opgave, geeft het veel terug aan het gebouw, maar ook aan de stad. Ook en vooral doet het een uitspraak over een mogelijke transformatie van het totale complex Blokhuispoort. De Blokhuispoort wordt weer opengesteld voor publiek.

Samenvattend

De uitkomsten van het atelier zijn zeer verschillend van aard. De vraag die in de inleiding werd gesteld over hoe om te gaan met de uitgangspunten voor de transformatie van de Blokhuispoort kan dus blijkbaar op veel verschillende manieren worden ingevuld. Afgezien van het feit dat over de smaak van de toegepaste architectuur niet (of heel veel) valt te twisten kunnen we concluderen dat de studenten, ondanks de uiteenlopende resultaten, zich allen een houding ten opzichte van het bestaande hebben aangemeten en hierop gereageerd hebben met een vernieuwende invulling. De één middels een precieze, chirurgische ingreep in de bestaande structuur, terwijl de ander een meerwaarde wist te creëren door een grotere ingreep te maken.

Echter alles wel gestoeld op een opvatting over het bestaande monument en zijn verhouding tot de nieuwe ingreep.

Door de beperkte omvang van de opgave – de transformatie van de smederij – zou men zich wel kunnen afvragen of de gedane ingrepen ook het gewenste resultaat met zich mee zullen brengen voor het totale complex. Grote ingrepen, zoals bijvoorbeeld een snede rigoureuus dwars door het blok, zullen op grote schaal meer impact hebben dan het zorgvuldig stapelen van nieuwe demontabele cellen binnen de bestaande structuur van de smederij. Bij de eerste ingreep wordt op zodanige aard een aanpassing in het gebouw gemaakt dat het in de hoofdstructuur ingrijpt, terwijl bij de laatste alles weer in oude staat hersteld zou kunnen worden. De keuze om dwars door het blok heen te snijden legt nieuwe verbindingen in het stedenbouwkundig weefsel en schept een soort nieuwe binnenstraat, met nieuwe mogelijkheden voor gedifferentieerd programma. Voor- en nadelen van een dergelijke ingreep zullen goed moeten worden afgewogen om het gebouw nog een kans in de toekomst te geven.

Nabeschuwing

Bij hergebruik van het Blokhuispoort en de transformatie die dat tot gevolg heeft zijn er twee interessante insteken te kiezen, waar mogelijk heel goed een combinatie van toe te passen zal zijn.

1. Zoeken naar de grote lijn

Een strategie is om een concept te bedenken dat het gehele complex Blokhuispoort omvat. De grote lijn geeft helderheid in de ingreep en zekerheid omtrent het einddoel en resultaat. Een keuze voor de grote lijn geeft een richting aan, maar die richting kan alleen gemaakt worden door een uitspraak te doen over een gewenste invulling/gebruik van de gehele Blokhuispoort. Inmiddels is gebleken dat dit bij de Blokhuispoort met haar enorme omvang, gecombineerd met haar specifieke eigenschappen, geen eenvoudige opgave zal zijn.

2. Uitgaan van een organische transformatie

Een andere mogelijkheid is een concept dat uitgaat van een optelling van kleinere initiatieven en transformaties; een geleidelijke verandering. Dit is meer een bottum-up benadering, die ruimte biedt aan alle mogelijke partijen. Duurzaam hergebruik, behoud

van waardevolle elementen en met aandacht ontworpen toevoegingen kunnen in dat geval de leidende uitgangspunten zijn. Deze benadering zal leiden tot een waardevermeerdering, ondanks het feit dat het eindbeeld van de Blokhuispoort wat meer in het ongewisse wordt gelaten. Het complex is echter robuust en sterk genoeg om dit te kunnen dragen. Daarnaast laat dit principe de maximale ruimte voor ontwikkelingen die we nu nog niet kunnen voorzien.

Tenslotte is synergie tussen beide principes een zeer interessante insteek; verhev de organische transformatie tot de grote lijn. Verricht ontwerpend onderzoek naar de mogelijkheden en wees niet bang om het eindbeeld open te laten voor toekomstig wenselijke bijstellingen, ontwikkelingen of mogelijkheden. Op deze manier kan middels nieuw programma de transformatie van het oude gevangenisbolwerk tot een bloeiende smeltkroes van ontwikkelingen wortel schieten!

Paul van Bussel en Emiel Noordhuis waren respectievelijk atelierleider en -docent van het atelier object. Paul van Bussel is directeur van pvanb architecten, Emiel Noordhuis is architect bij hetzelfde bureau.

Alwin Keimpema

DE SNEDE

Vroeger was de Blokhuispoort gelegen buiten de stad, maar Leeuwarden is inmiddels uitgebreid tot ver buiten de eerste grachtengordel. De Blokhuispoort is tegenwoordig geheel omsloten door de stad. Wat niet is veranderd is het feit dat de Blokhuispoort zich niets aantrekt van zijn stedenbouwkundige setting. Het is een enclave binnen het stedelijk weefsel. Dit is acceptabel als het om een gevangenis gaat, maar niet wenselijk als het gebouw van functie verandert, bijvoorbeeld in een complex met commerciële doeleinden. Ik wilde de Blokhuispoort voor het eerst sinds zijn bestaan opnemen in het stedelijk weefsel.

Dit heb ik gedaan door middel van het projecteren van twee straten dwars door het gebouw heen. Eén vanaf de hoofdingang tot over het water aan de oostzijde, en één vanaf de verlenging van de Kruisstraat tot aan de Zuidergrachtswal. De precieze plaatsing van de straten heb ik gebaseerd op de ruimten die hierdoor ontstaan binnenin het gebouw. Aan weerszijde van de straten moeten namelijk mooie/praktische ruimten ontstaan. De precieze breedte van de straten is gebaseerd op de ruimtes die overblijven en de ruimte die nodig is om de straat niet als te beklemmend te ervaren.

Doordat ik heb gekozen voor radicale sneden dwars door het complex heen, is het gebouw aan weerszijden blootgesteld aan weersinvloeden. Het wind- en waterdicht maken heb ik gedaan door middel van

een vliesgevel. Door een extra toegevoegde constructie krijgt het complex stevigheid en een stoer karakter. Dit wordt nog eens versterkt door een groot windverband ter grootte van het hoofdgebouw. De vliesgevel laat door zijn transparantie het contrast tussen oud en nieuw goed zien. De oude broodjesvloeren worden door stalen liggers ondersteund, maar waar deze ondersteuning wegvalt door de snede, worden ze dichtgezet met glasplaten om toch bouwfysisch goede ruimten te krijgen.

Consequenties

Mijn keuze voor twee openbare straten dwars door het gebouw heen heeft wel enige consequenties. Het monumentale gebouw moet namelijk deels gesloopt worden. Ik ben van mening dat de voor delen van de sneden opwegen tegen de nadelen. Als er geen grote ingrepen plaatsvinden, dan zal de Blokhuispoort een afgesloten geheel blijven. Het wordt dan een museum op zich en zal dan ook niet deelnemen aan de stad. Het rijk of de provincie moet er dan veel geld in blijven stoppen om het complex te onderhouden. Dit is niet nodig als het complex commercieel aantrekkelijk wordt. En dit kan alleen als de Blokhuispoort verweven wordt met de stad.

Duurzaam bouwen

Duurzaam bouwen is niet alleen bouwen met eerlijke producten en met een zo laag mogelijke EPC. Het is ook het inzetten op hergebruik en juist dit is wat ik doe met mijn ontwerp: het gebouw op zo'n manier transformeren dat het nog eens 500 jaar mee kan gaan.

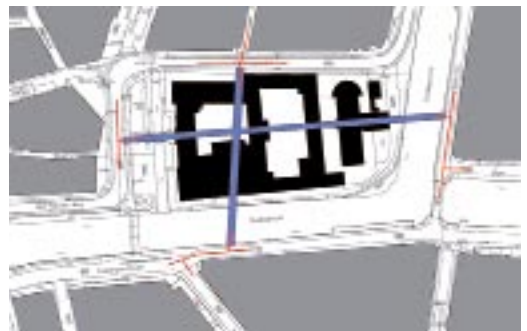

Impressie 's nachts

Bestaande situatie

De BHP heeft altijd los gelegen van de binnenstad

Nieuwe situatie

De twee nieuwe straten (snedes), zorgen ervoor dat de BHP wordt opgenomen in het stedelijk weefsel

Plattegrond

Impressies

Aanzicht

Arnold ten Brink

DE SMEDERIJ ALS RECEPTIE VAN DE BLOKHUISPOORT

De Blokhuispoort is een leegstaand gevangenis-complex in Leeuwarden. Dit voormalig huis van bewaring heeft de status van rijksmonument en zal in de toekomst een nieuwe publieke bestemming krijgen. Een eerste stap in de herontwikkeling van het complex is het realiseren van een informatiecentrum in de voormalige smederij. In dit centrum kan informatie worden verkregen over de geschiedenis van de Blokhuispoort. Ook kunnen hier reserveringen worden gemaakt voor het huren van zalen, binnenhoven en cellen voor exposities, bijeenkomsten of zelfs overnachtingen. Vanuit dit programma kan de Blokhuispoort gezien worden als een verschaald cultureel hostel, waarbij het eerste binnenhof dienst doet als lobby, met daarin de smederij als receptie.

Het gaat er bij het behoud van monumenten niet alleen om het fysieke gebouw te behouden, maar het is volgens mij ook van belang dat de sfeer en het karakter van het gebruik wordt voortgezet. De Blokhuispoort is in de loop der tijd op verschillende manieren aan het veranderende gebruik aangepast, bijvoorbeeld door het toevoegen van een lift, een loopbrug en een overdekte gang. Interessant is dat ondanks de verschillende verschijningsvormen al deze ingrepen gekenmerkt worden door een sterk pragmatische houding ten opzichte van zowel het gebruik als het gebouw. Een ander interessant gegeven van het complex is dat de smederij opgebouwd is uit stenen die vrijkwamen bij het slopen van de luchtkooien: een staaltje recycling avant la lettre. Deze specifieke 'karaktereigenschappen' zijn volgens mij onlosmakelijk verbonden aan de identiteit van de Blokhuispoort.

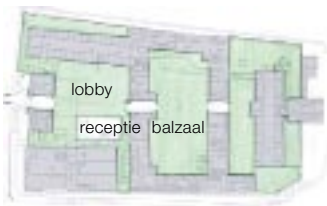
Het idee van de lobby met hierin een receptie is het vertrekpunt geweest voor het ontwerp van het informatiecentrum. Het publieke deel van het programma komt in de smederij. Boven deze balie zweeft, als een duidelijke markering, de backoffice. In de lijn van de Blokhuispoort zijn de plattegronden functioneel en pragmatisch opgezet. Om het karakter van de Blokhuispoort verder voort te zetten maak ik gebruik van materialen die vrijkomen bij het slopen van de niet-monumentale bebouwing rondom het eerste binnenhof. Referentiebeelden van verschillende soorten assemblages, zoals die van Frankenstein, Picasso en Duchamp hebben tijdens het ontwerpen als kompas gediend.

In het uiteindelijke ontwerp vormt de huidige loopbrug de ruggengraat van de backoffice. Aan de voorzijde hiervan komen de werkplekken en vergaderruimten en aan de achterzijde de ondersteunende functies. In de constructie wordt zoveel mogelijk van de bestaande loopbrug hergebruikt, zowel qua materiaal als qua vorm. Het geheel wordt omkleed met een gekleurde glazen gevel, waarachter de hergebruikte constructie zichtbaar blijft. De verdeling van deze glazen gevel verwijst naar de plaatverdeling van de loopbrug. In de smederij is het bestaande karakter het uitgangspunt voor de nieuwe invulling. De smederij blijft een grote open ruimte, waarin tegen de achterwand afzonderlijke volumes worden geplaatst met daarin de verschillende programma-onderdelen. De toegang naar de backoffice zweeft boven de balie in de smederij, waardoor het visuele effect van buiten in het interieur wordt herhaald.

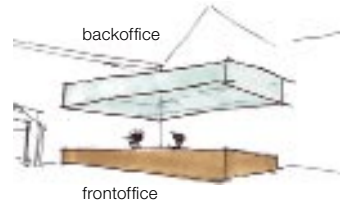

Impressie smederij vanuit lobby

Principe hotel geprojecteerd op Blokhuispoort

Herhaling thematiek in het interieur

Voor het bouwen van de smederij zijn destijds de bakstenen van de gesloopte luchtkooien gebruikt. Deze oorspronkelijke vorm van hergebruik ligt ook nu aan de basis van het ontwerp. De niet-monumentale bebouwing wordt gesloopt en delen hiervan worden hergebruikt in het informatiecentrum.

Oorspronkelijk hergebruik blokhuispoort: van luchtkooien naar smederij

Hergebruik van de niet-monumentale bebouwing voor het informatiecentrum

Het toepassen van een assemblage techniek levert niet per definitie een mooi eindresultaat op. Om te voorkomen dat het informatiecentrum zou resulteren in een monster, zoals bij Frankenstein het geval is, hebben bovenstaande referentie-beelden tijdens het ontwerpproces als kompas gediend.

Frankenstein

Picasso

Duchamp

Bestaande loopbrug exterieur en interieur

De bestaande loopbrug is de basis voor de backoffice. De staalconstructie wordt zo veel mogelijk hergebruikt in de nieuwe constructie. De ruimtelijkheid van de loopbrug komt terug in de gang, die de ruggengraat van de backoffice vormt. Aan de voorzijde hiervan komen de verblijfsruimten en aan de achterzijde de ondersteunende functies.

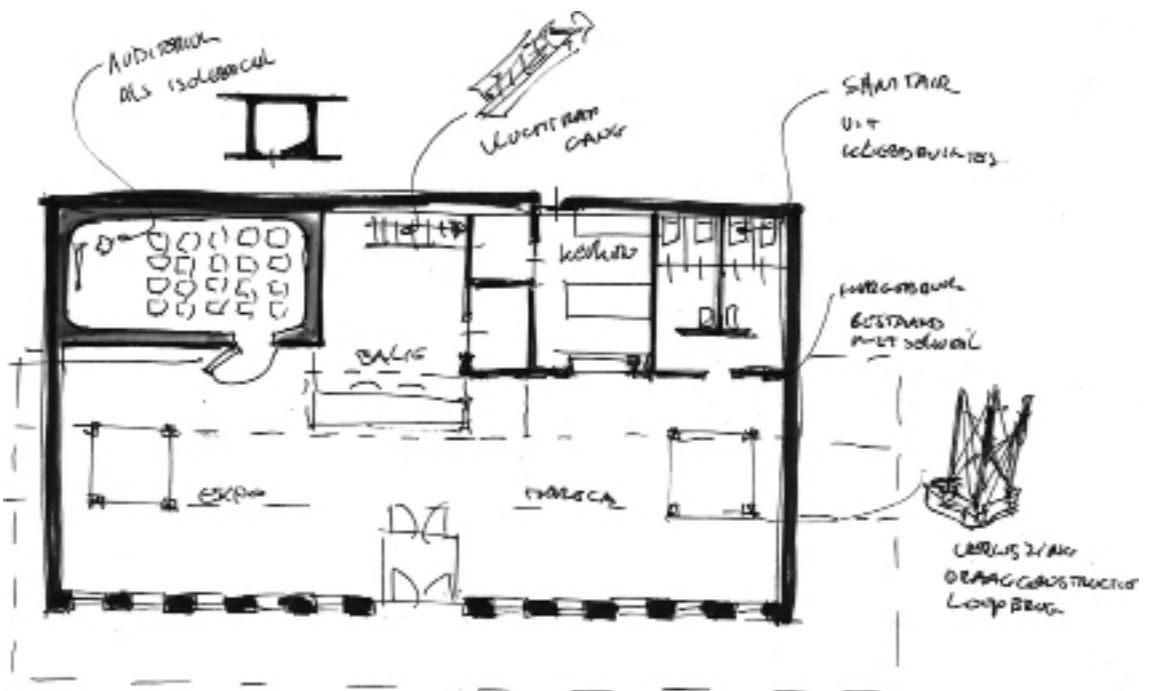

Loopbrug als ruggengraat backoffice

Bestaande smedery exterieur en interieur

In de smedery is het bestaande karakter het uitgangspunt voor de nieuwe invulling. De smedery blijft een grote open ruimte, waarin tegen de achterwand afzonderlijke volumes worden geplaatst, met daarin de verschillende programmaonderdelen. Hiervoor wordt zo veel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande elementen en aanwezige materialen.

Plattegrond informatiecentrum

De backoffice komt door het dak van de smedery naar beneden en zweeft als element boven de balie. Het visuele effect van buiten wordt zo in het interieur herhaald. In het element bevindt zich een trap, die als toegang voor de backoffice dient.

Erik de Lange

HERBESTEMMING BLOKHUISPOORT

De Blokhuispoort opent haar deuren. Voorheen een introvert complex midden in maar afgesloten van de stad, wil de Blokhuispoort zich nu onderdeel maken van de stad. Een transformatie met de ambitie om een volwaardige en vruchtbare toekomst tegemoet te gaan. Dit heeft er toe geleid dat ik mijn plan heb opgesplitst in drie onderdelen:

- Een looper biedt van buitenaf toegang tot het complex en fungeert als verbindend element tussen verschillende functies binnen de Blokhuispoort.
- Het infocentrum wordt ondergebracht in de oude smederij.
- De horeca komt op de binnenplaats, gelegen aan een nieuwe stadstuin.

Loper

De looper start buiten de poort, in de openbare ruimte. Middels deze looper stelt de Blokhuispoort zich open voor de stad. De looper neemt je mee naar het hart van de Blokhuispoort. Rondom de eerste binnenplaats bevinden zich diverse functies aan de looper. Wellicht is de looper in de toekomst door te zetten naar de overige twee binnenplaatsen, die elk hun eigen 'wereld' kunnen vormen.

Smederij

Het nieuwe infocentrum in de oude smederij neemt een prominente plaats in op de binnenplaats van de Blokhuispoort. Kenmerkend voor de smederij is de robuuste en statige uitstraling, door de detaillering, materialisering en repetitie in de gevel. Het strenge,

herhalende lijnenspel intrigeerde mij en diende als basis voor de inrichting van de smederij en de buitenruimte. Het vervangen van de aanwezige raampartijen en geveldelen door grote glasvlakken benadrukt de gevelstructuur en legt een zichtrelatie tussen binnen en buiten. En, minstens zo belangrijk, het zorgt voor een open karakter van het infocentrum.

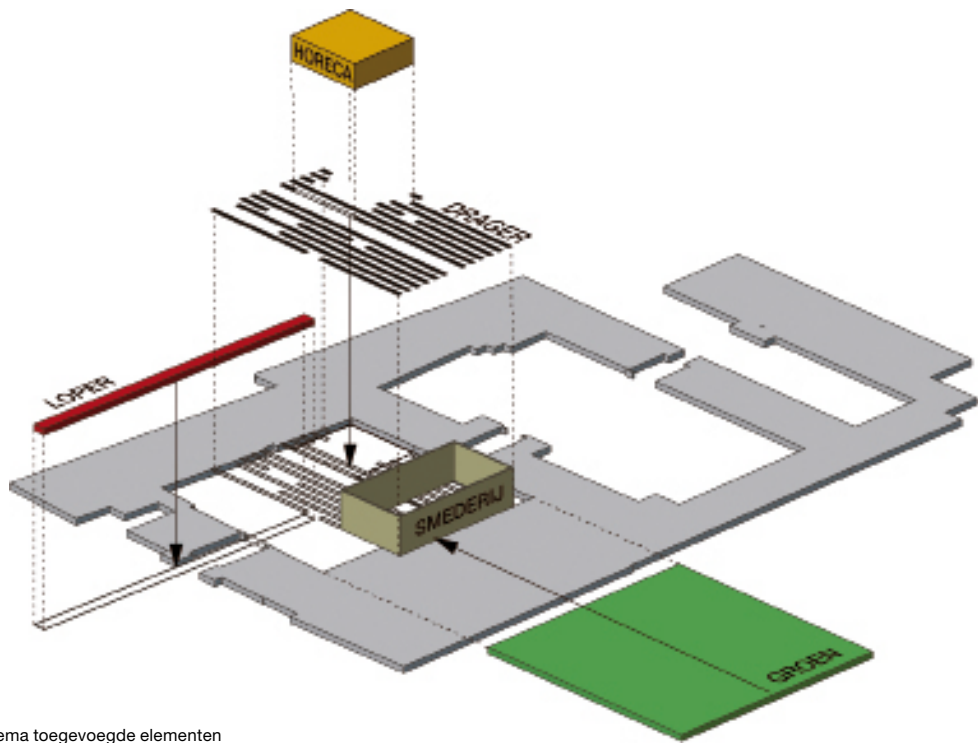
Horeca en binnentuin

De kwaliteit van de rust en stilte op de binnenplaats heeft mij doen besluiten de horecafunctie los van het programma te halen. De noordzijde van de binnenplaats biedt de mogelijkheid om optimaal van de zon gebruik te maken. Te midden van een groene omgeving ontstaat op de binnenplaats een volwaardige binnentuin die uniek is voor zijn omgeving en bijzonder gelegen in het hart van de stad. De vormgeving van deze binnentuin borduurt voort op het eenduidige lijnenspel van de smederij, dat vanuit het interieur naadloos doorgezet wordt in de buitenruimte.

Resultaat

Het imposante bouwwerk De Blokhuispoort, met haar unieke ligging en roemruchte verleden, kenmerkt zich binnen het complex door de orde, rust en structuur ten opzichte van de chaos en drukte van de stad. Dit gegeven maakt, samen met het voorgestelde programma, dat de Blokhuispoort nieuwe kwaliteiten te bieden heeft aan de stad Leeuwarden, waarmee het voor het eerst, met alle recht, tot de stad mag behoren.

Schema toegevoegde elementen

De looper als entree

Smederij exterieur

Smederij interieur

Frederik ten Bloemendaal

WHAT'S THE REAL WORLD?

In Leeuwarden bestond met de Blokhuispoort een afgesloten wereld waarin al het mooie van het leven ontbrak. Twee werelden komen in het informatiecentrum samen.

Vijf eeuwen lang bestond er een plek binnen Leeuwarden waar de gewone Leeuwarder geen grip op had. Een besloten wereld waarvan alleen schokkende verhalen naar buiten kwamen.

Als gekeken wordt naar de sfeer die ontstaan is, deels door de toevoegingen in de loop der tijd (constructie in het zicht, stalen deuren, stalen toiletten, leidingen op de wand) doet het gebouw aan als een ruwe uitgekledede wereld waar je bijna mechanisch in leven wordt gehouden. Heel wat anders dan de buitenwereld, waar veel techniek en kille constructies worden aangekleed.

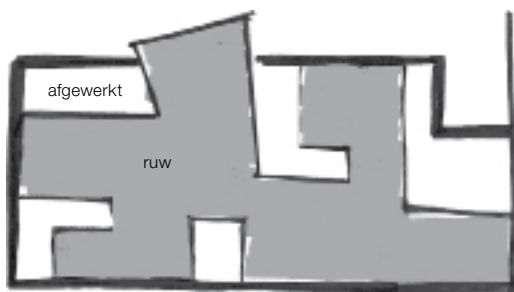
Mijn ontwerp bestaat dan ook uit een volume dat deels het bestaande gebouw opvult, maar waar af en toe ruimte tussen het bestaande en het nieuwe is ontstaan. Binnen het volume is de sfeer ruw en onafgewerkt. Aan de buitenkant is de afwerking glad en schoon.

Het programma ligt deels in het volume en deels erbuiten, waardoor de bewustwording en de

spanning ten opzichte van de ruimte waarin je je begeeft wordt vergroot. De toevoeging van draaideuren in de wanden vergroot dit effect (voelen dat er nog een ruimte is maar er nog geen grip op hebben). Ook de sferen binnen ruimtes worden nog specifiek gemaakt door in de ruwe wereld gebruik te maken van kleppen in de schil (de scheiding tussen de twee werelden) voor de lichtinval, waardoor er gestuurde, mysterieuze belichting ontstaat, tegenover de egale en rustige inrichting in de afgewerkte ruimte.

Het volume is op één plek sterk genoeg geweest om door de monumentale gevel heen te snijden. Bij de overige ontmoetingen met de bestaande gevel loopt het volume langs de gevel. Het materiaalgebruik bestaat uit een sandwichpaneel met een gladde witte polyester afwerking aan de buitenkant en een gegalvaniseerd stalen damwandprofiel aan de binnenzijde (een demontabel principe).

Het volume is compact, zodat het geveloppervlak en dus de stookkosten worden beperkt. Ruimteafmetingen zijn in hoogte afgestemd op de functie, zodat in bijvoorbeeld een kantoorruimte niet onnodig veel energie verbruikt wordt. Door gebruik te maken van kleppen in de huid wordt het energieverlies tijdens de gesloten tijdstippen gereduceerd.

Het concept: een volume dat deels de bestaande ruimte opvult

De bewustwording en de spanning in welke ruimte je stapt wordt vergroot door het toepassen van draaideuren

De looper als entree

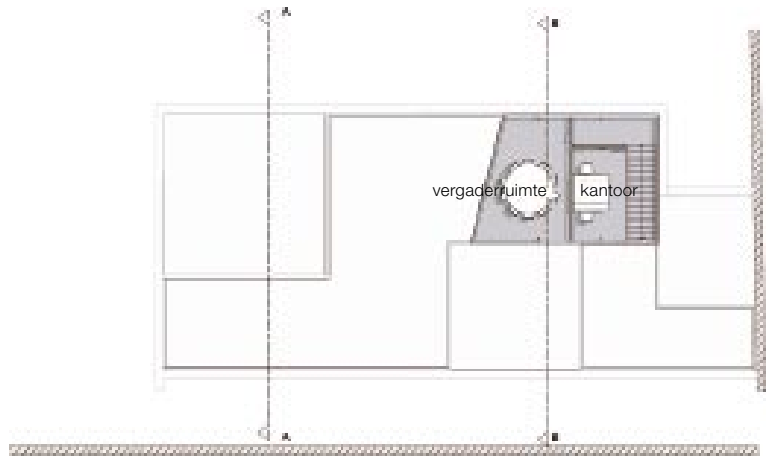
De werking van de draaideuren

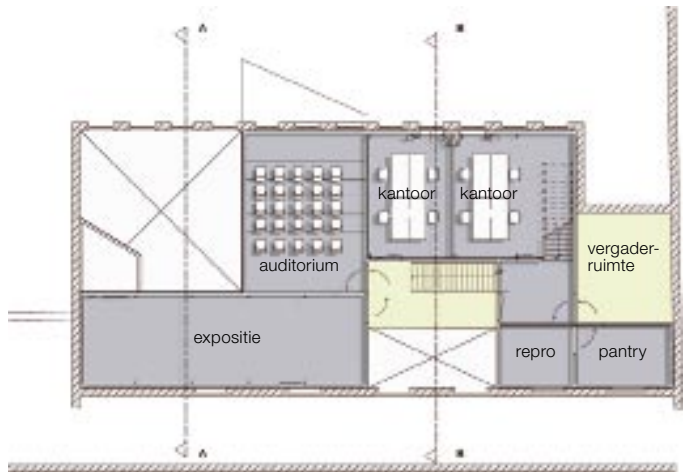
Het verschil tussen de aangeklede en de ruwe uitgekledede gevangeniswereld

Tweede verdieping

Eerste verdieping

Begane grond

De horeca bevindt zich in de afgewerkte ruimte dit voorzien is van een gladde witte polyester afwerking. De keuken is binnen het volume gesitueerd en bestaat uit de ruwe materialisering.

Een deel van de expositieruimte bevindt zich binnen het volume en heeft een ruwe afwerking. Door kleppen wordt de expositie op een mysterieuze manier aangelicht.

Ischkra Sillen

NIEUW BEGIN MET BESTAANDE ELEMENTEN

Omdat mijn ingreep het startsein is voor misschien wel een hele reeks verbouwingen, maar in ieder geval het begin van een nieuwe invulling van de Blokhuispoort, heb ik me met mijn plan beperkt tot een klein deel van de bestaande smederij. Dit om alle toekomstige functies en invullingen, die nog niet bekend zijn, in een later stadium niet in de weg te zitten. Het belangrijkste ontwerpuitgangspunt voor mijn plan is om het karakter van de bestaande smederij, de lege hal, de kolommen en het kantoor zoveel mogelijk te bewaren. Om dit te bereiken worden alle nieuwe functies waar mogelijk ingepast of, net zoals het bestaande kantoor, als losse, zelfstandige 'cellen' in de ruimte geplaatst.

Het ontwerp bestaat uit een aantal gestapelde dozen of cellen met elk een eigen functie. De maat van deze cellen en de openingen erin is afhankelijk van de functie die ze bevatten. Ook de behandeling van de huid, variërend van gesloten (wand), halfopen (zonwering) tot open (raam), is afhankelijk van de plaats van de cel in het geheel. Deze cellen – verwijzend naar de cellen in een gevangenis – zijn gemaakt van cor-tenstaal, wat weer verwijst naar de oude functie van smederij.

De entree van het informatiecentrum wordt gevormd door een doos die deels uit de bestaande smederij steekt, die zo de aandacht van de bezoeker trekt.

Binnengekomen sta je in de hal van de voormalige smederij, die dienst doet als expositieruimte, met daarin een blok dat de entree van het auditorium vormt, een gestapelde formule met de belangrijkste nieuwe functies en in het midden een verrijdbaar blok met daarin de informatiebalie.

Het gestapelde volume is opgebouwd uit vijf lagen met in totaal tien blokken waarvan de bovenste drie lagen boven de bestaande smederij uittorenen. De blokken in de stapel hebben verschillende hoogtes. De ondersteunende functies hebben een hoogte van 2.40 meter en de hoofdfuncties een hoogte van 3.60 meter. Omdat de hoogtes bestaan uit veelvouden van 1.20 meter is het mogelijk om, bij stapeling, een trap te gebruiken die bestaat uit 2x 1.20m met een tussenbordes. Er ontstaat als het ware een stapeling met splitlevel.

Op de begane grond van de stapeling bevinden zich het open horecagedeelte, een keuken en de toiletten voor het publiek. Verder omhooggaand worden de functies steeds minder openbaar: eerst de vergaderruimtes, dan het printhok en bovenaan de personeelstoiletten en de kantoren voor de vaste medewerkers van de Blokhuispoort.

Het gestapelde volume op de bestaande smederij

Doorsnedes

ISCHKRA SILLEN – NIEUW BEGIN MET BESTAANDE ELEMENTEN

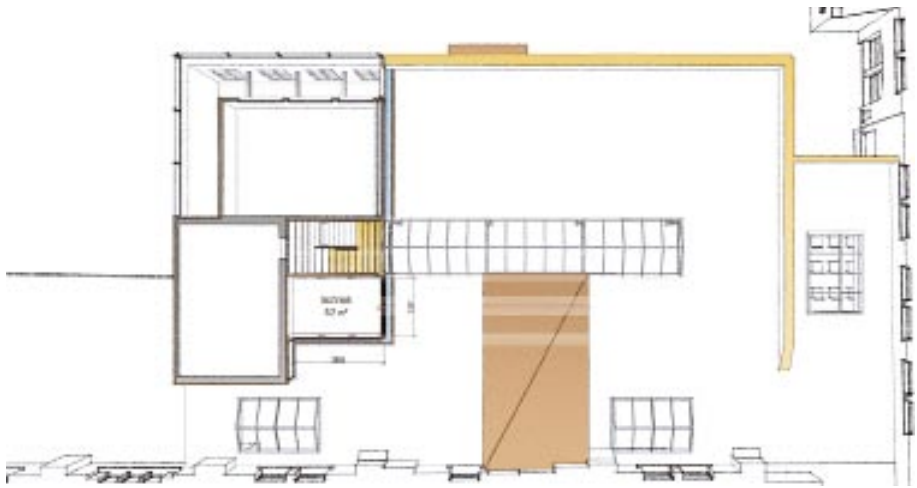
Niveau 0 (peil)

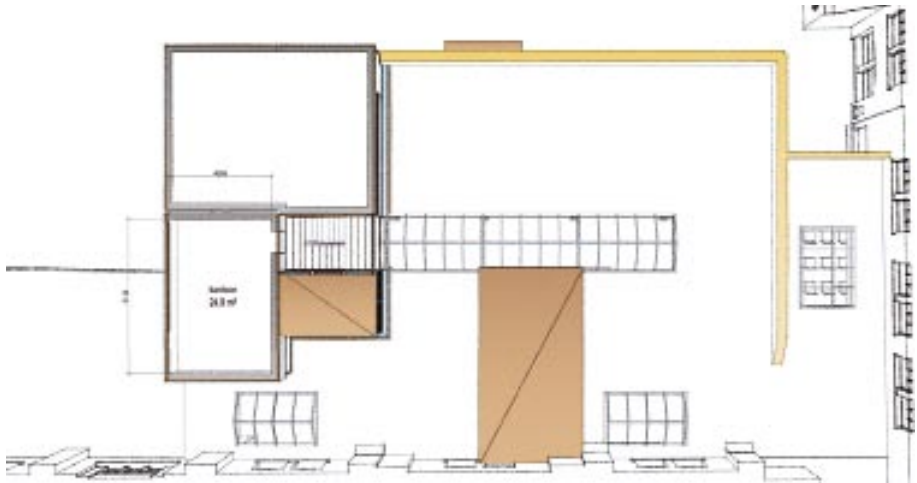
Niveau 1 (+2682)

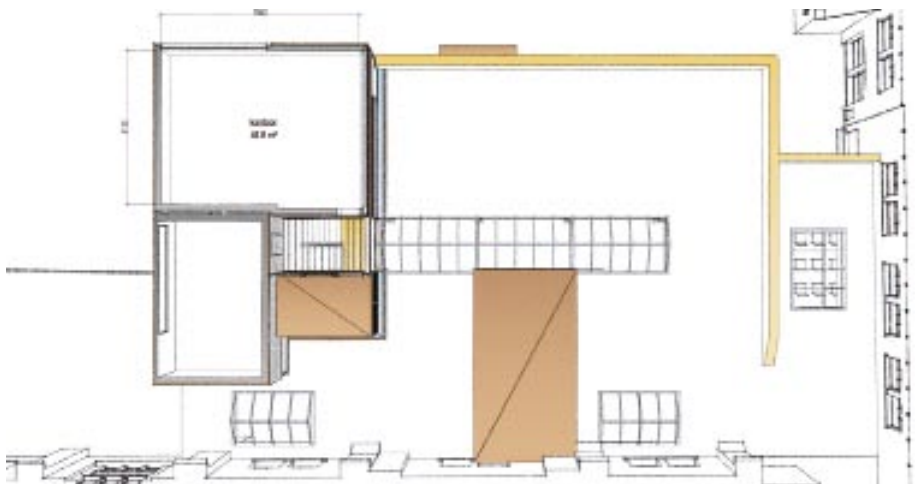
Niveau 2 (+4012)

Niveau 3 (+5342)

Niveau 4 (+6512)

Niveau 5 (+8002)

Klaas Jan Geertsema

WERELD IN EEN WERELD

Het introverte karakter van de Blokhuispoort maakt het gebouw ook intrigerend: wat is die verborgen wereld binnenin? Het gebouw heeft zijn functie verloren en moet een nieuwe functie in de stad gaan vervullen. Dit informatiecentrum is hiervoor de eerste stap.

De locatie voor het informatiecentrum is de oude smederij. De smederij staat aan het eerste plein van het gebouw. Vanuit de smederij komt het informatiecentrum het plein op. De publieke functies (ontvangstruimte, expo en balie) zitten in het deel op het plein, de meer besloten functies (vergaderzalen, auditorium en kantoren) zitten in de smederij. Aan de buitenkant is het gebouw introvert ten opzichte van de context. Binnenin is het gebouw extrovert en zoekt het de ontmoeting met van de context.

Vanaf het plein is het informatiecentrum erg introvert, het maakt je nieuwsgierig naar wat er binnen te zien is. Binnenin is het gebouw verrassend open. Het introverte karakter heb ik versterkt door het gebouw in één materiaal uit te voeren: beton. Door een voor de Blokhuispoort nieuw materiaal te gebruiken is de nieuwe functie direct te herkennen. Door middel van schijven en vlakken ontstaan verschillende ruimtes, die scherp begrensd op het plein staan. Het gebouw ligt als een langwerpige doos op het plein en raakt, behalve de smederij, de omliggende gebouwen niet aan. In de smederij zoeken de ruimtes de grenzen van het bestaande gebouw op. Waar het volume de smederij aanraakt snijdt het

nieuwe het oude weg. Nieuw en oud gaan in elkaar op en vormen samen een nieuw geheel.

Door middel van zichtlijnen heb ik voor een logische routing gezorgd. Als je aankomt zie je direct waar de ingang is. Als je binnen bent zie je door korte en/of lange zichtlijnen waar je heen kunt. Zo wordt je nieuwsgierigheid gewekt en kun je in en rondom het gebouw je eigen weg gaan.

Naast het koude, harde, ruwe monoliet van beton gebruik ik hout als contrast. Hout oogt warm en vriendelijk. Ik gebruik het voor de kozijnen en om binnenin verschillende ruimtes en meubels te maken.

Een nieuwe functie in een oud gebouw geeft een veelheid aan contrasten. Ik heb contrast gebruikt in mijn ontwerp om de ruimtelijkheid te versterken en om de aandacht op de verschillen te richten. Door het contrast worden de verschillen zichtbaar en voelbaar. De Blokhuispoort was afgesloten van de stad, een wereld in een wereld. Dat heb ik ook in mijn ontwerp gebruikt. Aan de buitenkant is niet te zien wat voor ruimtes er binnenin zijn. Binnen bevindt zich een grote diversiteit aan ruimtes: hoog en laag, buiten en binnen, open en gesloten wisselen elkaar af. Door contrast te laten zien worden de verschillende kwaliteiten benadrukt. In het ontwerp heb ik vrijheid willen vormgeven en daarnaast tegenstellingen voelbaar willen maken door middel van architectuur. Het informatiecentrum werkt als poort naar de rest van het Blokhuis! Het is het nieuwe hart van het oude complex.

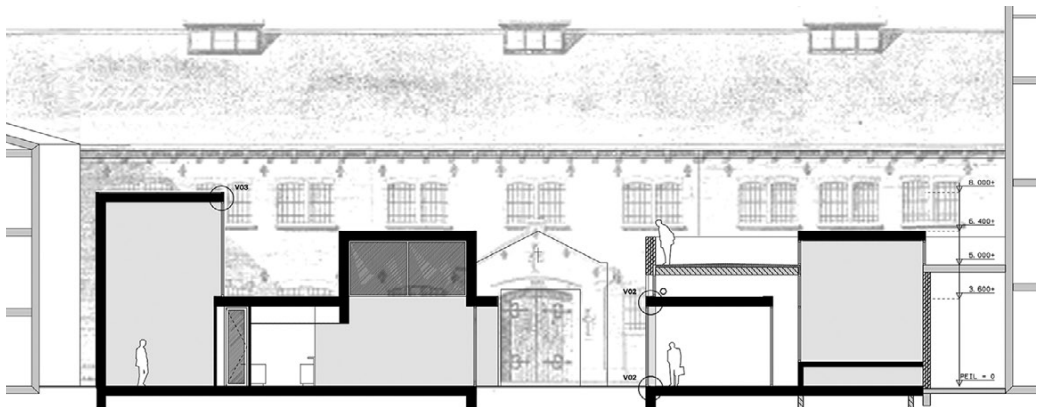
Het informatiecentrum op het plein

Entree ontvangstruimte

Plattegrond

Doorsnede

Ontvangstruimte

Marc Bos

TRANSITO

Concept

Het plein en het informatiecentrum dienen als transitruimte die toegang biedt tot mogelijkheden en activiteiten voor het nieuwe gebruik van de Blokhuispoort. Bewegingsvrijheid en daarmee keuzevrijheid gaan het contrast aan met het gesloten karakter van de gevangenis.

Associatie

Een gevangene staat los van de maatschappij en heeft geen keuze vrijheid. Hij kan mentaal de hele wereld over reizen, maar zal door zijn beperking in bewegingsvrijheid zijn domein tot maximaal de volgende deur toe kunnen eigenen. Hierbij zijn de relaties met de stedelijke omgeving en de sociale contacten verbroken. Een gevangene heeft een minimale binding met zijn omgeving. De gevangene heeft een gevoel van plaatsloosheid.

Constatering

Er gelden overeenkomsten en tegenstellingen tussen de gevangenis en het informatiecentrum. De Blokhuispoort en het informatiecentrum zorgen er beide niet voor dat er interactie ontstaat op geografisch, landschappelijk en stedelijk niveau. Daarbij is het informatiecentrum een transitruimte voor het gebouw (Blokhuispoort) en de herbestemming(-en). Kenmerkend is dat beide programma's geen directe relatie hebben met de buitenwereld. Wat wel het verschil maakt tussen de gevangenis en het informatiecentrum is dat er in de gevangenis geen keuzevrijheid is om fysiek en mentaal te bewegen. Dat geldt wel voor het informatiecentrum, die de poort is naar keuzevrijheid. Voor beide geldt dat de identiteit niet wordt ontleend aan relaties met mensen of de plek, maar aan de gedachte dat daarbuiten de wereld is en men daar onderdeel van wil zijn.

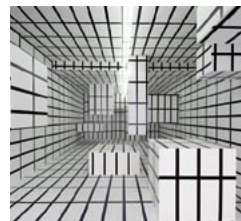
Opgave

De bezoeker moet de aanwezige gevangenisstructuur, met haar plaatsloosheid, ervaren. Dit gebeurt

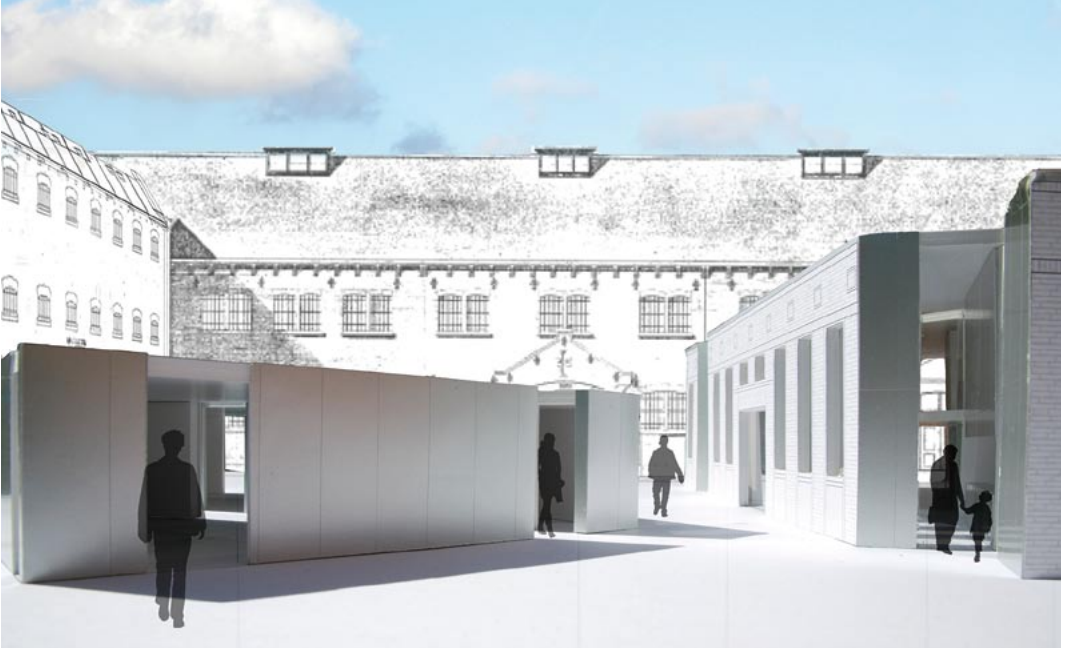
door een ingreep met het nieuwe programma, waarbij de bezoeker bewust wordt gemaakt van de mogelijkheid om eigen keuzes te kunnen maken. Deze vrijheid kan leiden tot verwarring en de bezoeker wordt teruggeworpen op zijn of haar gevoel/instinct. In het spanningsveld tussen het structurende en het vrije ligt de ontwerpogave.

Resultaat

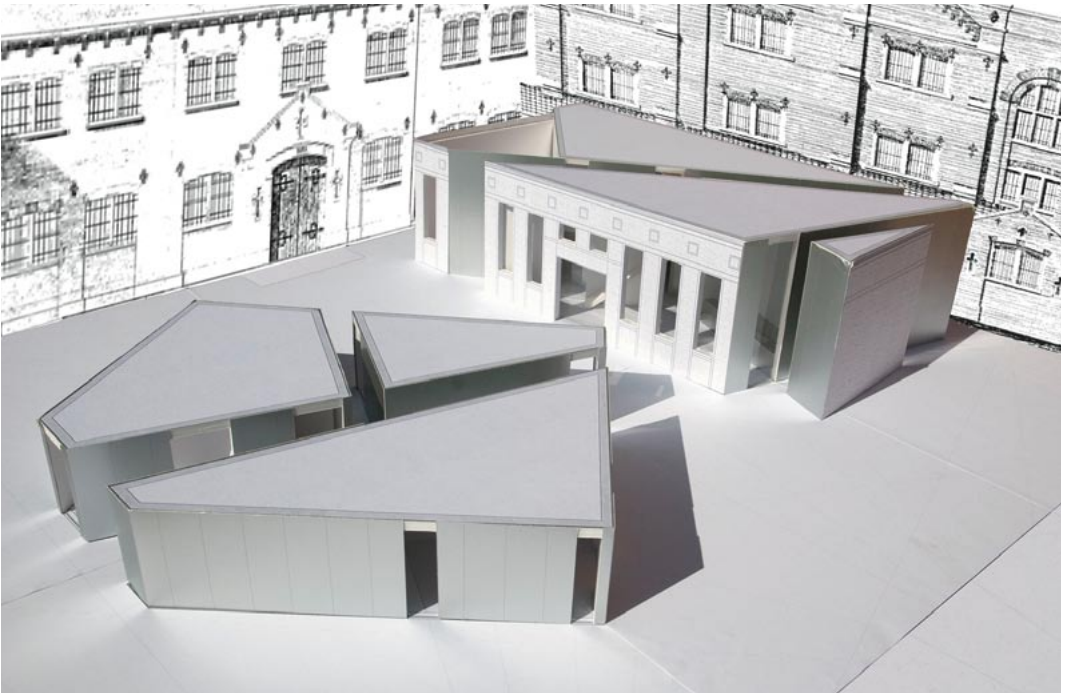
Het plein is volledig omsloten door bestaande gebouwen, heeft een goede schaal en een intiem karakter. Op het plein staat een oude smederij, die door latere verbouwingen verbonden is geraakt met de omringende gebouwen. Deze worden gesloopt zodat de smederij en het paviljoen vrij op het plein komen te staan. De nieuwbouw en de smederij zijn ingesneden door de zichtlijnen vanuit de deuropeningen die aan het plein grenzen. De zichtlijnen leggen verbinding met de andere deuropeningen aan het plein. Hierdoor wordt het plein en het nieuwe programma nog sterker verbonden met de Blokhuispoort en wordt de bezoeker bewegingsvrijheid geboden. Alle vlakken die grenzen aan de zichtlijnen worden in aluminium uitgevoerd. Dit heeft als effect dat het gebouw de kleuren aanneemt van de omgeving zodat de beleving van het plein op de verbindingen tussen de openingen rond het plein komt te liggen.

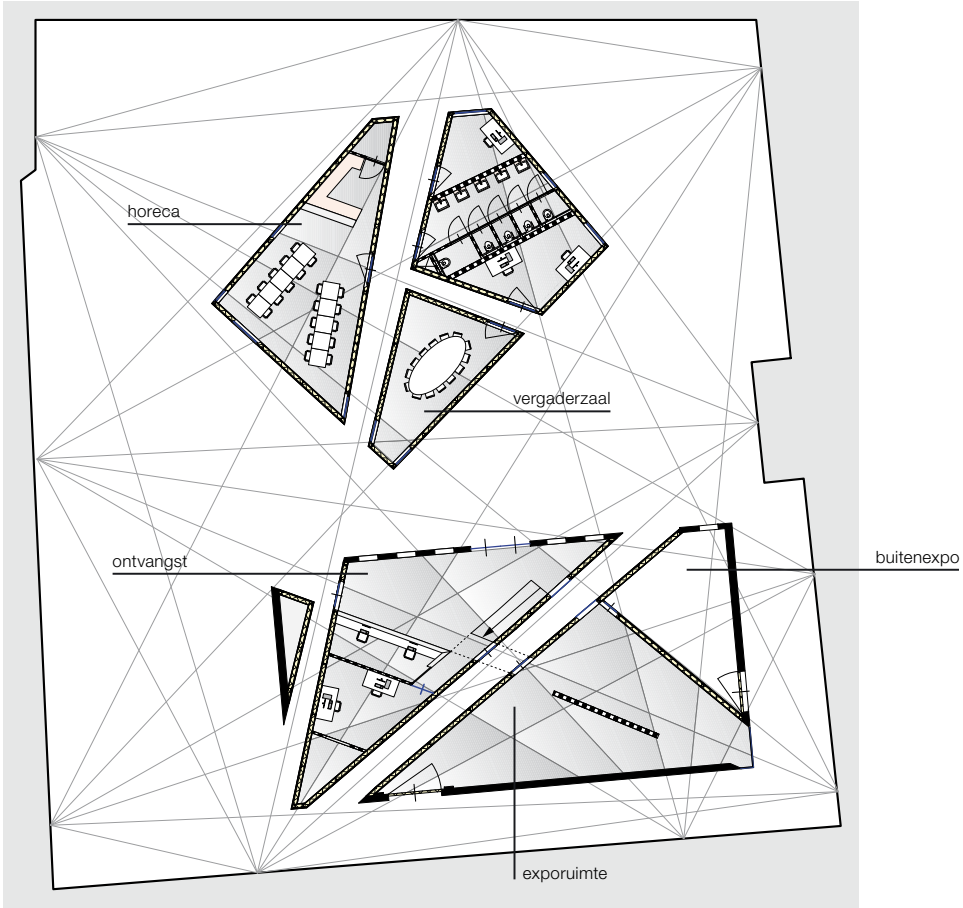
Associaties: links een schilderij van Vieira da Silva, Endless Corridor en rechts een installatie van Esther Stocker.

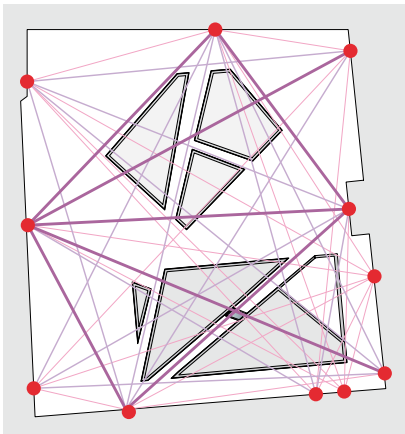
Zicht vanuit de toegangspoort op het horecapaviljoen en de tentoonstellingsruimte in de oude smederij.

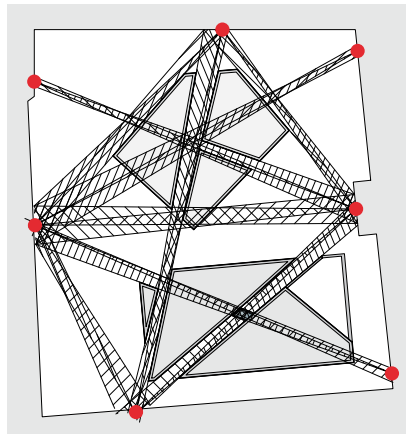
Het horecapaviljoen en de oude smederij staan los op het plein, hierdoor blijven de monumentale panden rondom het plein gerespecteerd.

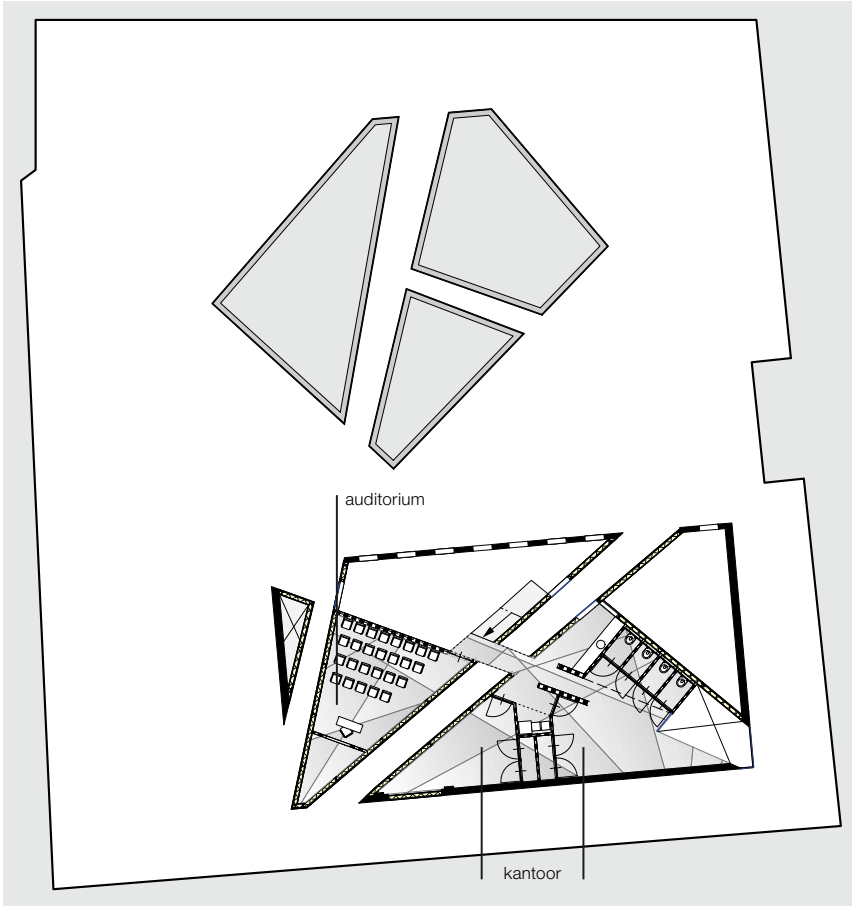
Begane grond, schaal 1:250

Alle mogelijke looplijnen tussen bestaande deuropeningen rondom het plein, schaal 1:500

De belangrijkste looplijnen doorsnijden visueel het programma, schaal 1:500

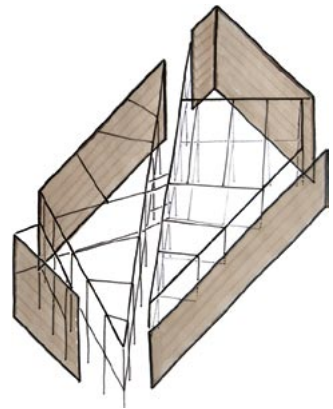
1e Verdieping, schaal 1:250

Horizontaal detail, aansluiting aluminium op bestaande gevel van de smederij

Verticaal detail, vlakke aluminium plaat als ventilerende gevel

Parallelprojectie hoofd draagconstructie van de smederij

‘Ook veel studenten
van nu blijken nog
volop de beeldcultuur
bij Koolhaas’ manier
van denken te volgen.’

BEELDENE INZICHTEN VOOR HERBESTEMMING

De aandoenlijk ijverige en ‘vrije’ encyclopedie Wikipedia meldt over de herbestemming van de Blokhuispoort: ‘Er wordt onder andere geopperd om er een ‘cultuurboulevard’ van te maken en er zouden allerlei instellingen, zoals het Verzetsmuseum, de popacademie en/of kunstcentrum Parnas een plekje kunnen vinden. Vanwege de bijzondere monumentwaarde van het complex zal de Rijksgebouwendienst echter niet lichtzinnig over herbestemming beslissen en moet eerst het nodige onderzoek worden gedaan.’ De vraag waar dit essay op ingaat is wat de beeldvorming van mogelijk hergebruik, dat in de vorm van ontwerpend onderzoek aan de Academie van Bouwkunst Groningen is uitgevoerd, heeft opgeleverd voor het herbestemmingproces. Docent Theo Deutinger heeft de informatie over de Blokhuispoort in de media en archieven als aanleiding genomen om de rol van het gebouwencomplex in de context van de stad te kunnen bestuderen; docent Paul van Bussel heeft een deel van het gebouw zelf als uitgangspunt gekozen, met als opdracht voor de studenten om hier een informatiecentrum over de geschiedenis, de betekenis en de beleving van het complex in te huisvesten. DOOR JOS BOSMAN

Een ‘schuur’ voor alles wat elders in Leeuwarden geen plaats heeft

Ik begin met de meest provocerende voorstelling en formulering wat betreft de opgave voor hergebruik, zoals ontwikkeld door een van de studenten. Als uitgangspunt voor het onderzoek is de Blokhuispoort door hem als ‘schuur’ gedefinieerd. Pardon, als schuur? Het complexe gebouw heeft de vorm van een ware burcht! Als onderkomen voor edellieden diende deze vorm om ongewenste bezoekers te weren. Bij de Blokhuispoort diende de soortgelijke vorm om te voorkomen dat de gehuisveste gestraften konden ontsnappen (het was een gevangenis van 1580-2007). De boodschap van het gebouw is overduidelijk: hier is het in de loop van enkele eeuwen slechts een vindingrijke enkeling met hulp van buiten gelukt om te ontsnappen. Daarentegen kan zelfs een onrustig kalf op eigen kracht uit het concept schuur breken, en daarom worden deze dieren in een stabielere variant - een stal - ondergebracht. Ook voor de Blokhuispoort komt ‘stal’ als typering van een verwantschap eerder in aanmerking dan ‘schuur’. Bewust heeft Michel Spekreijse in zijn uitvoering van de opdracht die overweging radicaal omgekeerd. Het gaat hem om de programmatistische omgang met dit gebouw:

de tendens in de ideevorming om er op de manier van een schuur alles in te plaatsen (te stallen) wat elders geen plaats heeft, zoals startende ondernemers en kunstenaars, bij wijze van tijdelijk programma. Dat is tevens de praktijk van dit moment. Zo heeft architect Nynke-Rixt Jukema haar eenpersoonsbedrijf ondergebracht in de voormalige directiekamer van de Blokhuispoort, een mooie ruime kamer aan het einde van de ontsluitingsas op de eerste etage van het gebouw. ‘Culturele broedplaats’ heet de tijdelijke bestemming van het gebouw volgens het plan van aanpak van de Rijksgebouwendienst.¹

Het gebouw zelf: blok en blokkade

Aan het begin van de 16e eeuw begon het complex op een hoek als ‘Het Blokhuis’. Als uitgebreid ‘blok’ is het complex zwaar en groot, en vraagt het om een nieuw te bepalen verhouding met de infrastructuur en het publieke domein van de stad, na jarenlang hiervan geïsoleerd te zijn geweest - inherent aan de functie van een gevangenis -; een zienswijze die het atelier van Theo Deutinger duidelijk als wenselijke opgave heeft herkend. Dat daarbij het blok in de brede receptie van het publiek snel als ‘obstakel’ wordt ervaren blijkt ook relativerend te kunnen

‘De motivatie van de studenten wordt gedreven door wensbeelden van mogelijke gebruikers waarmee zij zich kunnen identificeren, op een moment dat zij hun kritische afstand tot de marktgedreven praktijk nog kunnen genieten vanuit een ‘laboratorium’-situatie.’

worden: de weerbaarheid van een gevoelde ‘blokkade’ kan ook als kwaliteit ontwerpend worden omgemaakt. In de vorm van de ‘poort’ bezit het complex een figuur die het meest urgent om een vorm van omdenken vraagt: het omdenken van gevangen worden naar ontvangen worden. Het verleggen van het accent binnen een ambivalent motief dat het complex eigen is: laatmiddeleeuws als cluster en renaissancestisch majestueus als volume.

Het doorbreken van gevestigde associatiekaders; het houvast dat voorafgaand ontwerpend onderzoek heeft geboden

De analyses en ontwerpen die de studenten hebben uitgevoerd gaan vooral over dat ‘omdenken’. Een groot deel van de plannen poogt om het bestaande associatiekader te doorbreken met behulp van sterke contrasten: zaten hier eerst volwassen misdadigers opgesloten, nu zou het bijvoorbeeld een opvang kunnen worden voor kinderen of slachtoffers van eerwraak. Vriendelijk, los en spontaan willen veel plannen overkomen, bij wijze van ‘contrastprogramma’ voor het melancholisch zware gewicht dat het gebouw als geschiedenis belichaamt. Welk

voorbeeld van ontwerpend onderzoek zou kunnen dienen als referentie voor waar ‘de lat gelegd’ zou kunnen worden? Het complex vertoont een zekere verwantschap met het Binnenhof in Den Haag. De architect die destijds de prijsvraag won voor de uitbreiding van het Binnenhof, Pi de Bruin, vertelde daarna tijdens een lezing aan de Academie van Bouwkunst te Amsterdam dat het concurrerende ontwerp van Rem Koolhaas, Elia Zenghelis en Zaha Hadid zijn eigen inzichten en verwachtingen ver had overtroffen wat betreft de manier waarop je over de transformatie van een bestaand monumentaal complex kunt nadenken. Koolhaas, Zenghelis en Hadid pasten het principe van de nauwgezette montage toe; andersoortige elementen die precies en zichtbaar aansloten op de circulatie (en deze verbeterden) en op eigenschappen zoals de geleiding van het oude monument. Pi de Bruin heeft een paar jaar later in zijn toevoeging aan het Concertgebouw te Amsterdam laten zien wat hij van Koolhaas heeft geleerd. En ook veel studenten van nu blijken nog volop de beeldcultuur bij diens manier van denken te volgen. Een ander hoofdstuk in het denken over ruimtelijke transformaties van bestaande gebouwencomplexen probeert het beeld van monumentaliteit niet zozeer

te relativieren, maar juist op een eigentijdse manier in te zetten. Dit hoofdstuk wordt gekenmerkt door voorbeelden zoals de toevoegingen in het MuseumsQuartier te Wenen door Ortner & Ortner, de verbouwing van het Rijksmuseum te Amsterdam door Cruz y Ortis, en de uitbreiding van het MKM Küppersmühle Museum te Duisburg door Herzog & de Meuron. In die benadering gaat het niet meer om losse onderdelen die ogenschijnlijk willekeurig en op een 'speelse' manier ingevoegd worden, maar gaat het om een Alfred Hitchcock-achtig gevoel voor suspense in de mise-en-scène, waarmee het nieuwe bijvoorbeeld als een 'venster' oplicht tegen de 'donkere' achtergrond van een gebouwencomplex dat de kenmerken draagt van een andere tijd. Die 'sublieme' beleving klinkt vervolgens na in de ruimte van het nieuw gecreëerde interieur en/of de nieuw gecreëerde toevoeging, en laadt daarmee het hele oude, bestaande complex op. De ontwerpen van Alwin Keimpema en Klaas Jan Geertsema passen een dergelijke invalshoek in Leeuwarden toe. Arnold ten Brink adopteert de in Duisburg voorgestelde Herzog & de Meuron-geste en verkleint deze (en daarmee ook de potentie van een 'dramatisch' effect). Naast het invloedrijke pioniersontwerp van OMA /

Rem Koolhaas voor de verbouwing van het Binnenhof en de nieuwe monumentaliteit van Ortner & Ortner, David Chipperfield en diverse andere architecten is er ook een derde mogelijke benadering ontwikkeld om met een gebouwencomplex zoals de Blokhuispoort om te gaan: er bewust informeel elementen aan en in te voegen, op de manier van de Japanse 'pet architecture'. Zoals gerechercheerd door Atelier Bow-Wow gaat het hierbij om de praktijk van toe-eigening van leemten net binnen of net buiten de rooilijn. Een vorm van 'parasitaire architectuur' in de marges van de bestaande verkaveling, ook wel toegepast in de variant van 'optoppen', waarmee grootschalige gebouwencomplexen die niet of nauwelijks toegankelijk zijn voor het publiek van een suggestie van toe-eigening worden voorzien. Deze optie is door Ischkra Sillen als strategie voor de Blokhuispoort uitgewerkt. Als er andere middelen dan die van de architectuur worden gezocht kiest zo'n aanpak snel om in een kunstenaarsbenadering, bijvoorbeeld à la Daniel Buren, zoals in het plan van Erik de Lange het geval is.

Context en object

In de gedane oefeningen om de Blokhuispoort via een begrip van de context te definiëren zijn vooral

‘Het zou ideaal zijn als dit ontwerp-onderzoek de mediator zou kunnen zijn tussen de meningsvorming van de Rijksgebouwendienst en degenen die de herprogrammering en financiering van de transformatie van de Blokhuispoort moeten gaan coachen.’

de associatiekaders van het complex in relatie tot de stad onderzocht. Onder andere waterbeleving via een mogelijke rol voor een watertaxi, opeenvolging van pleinen in het complex en een opeenvolging van tuinen als transformatie zijn als middelen ingezet voor een publieke ontsluiting. Vooral het voorbeeld van de tuinen, voorgesteld door Ron Hoogsteder, legt een deel van het associatiekader bloot dat een complex zoals de Blokhuispoort in de stad als potentie kenmerkt: door middel van een tuin kan er een oase ontstaan op de manier van een stadspaleis of een klooster. De eigenschappen van de tot nu toe sterk geïsoleerde Blokhuispoort worden op die manier een actief deel van de publieke ruimte van de stad. Als object is de Blokhuispoort heel verschillend aangepakt. Het lijkt gewenst om de drie strategieën die Van Bussel onderscheidt te nuanceren: ‘in stijl van het bestaande’ (geen enkele student), ‘in contrast met het bestaande’ (bijna alle studenten) en ‘in harmonie (symbiose) met het bestaande’ (een enkeling). Het blijkt, zoals besproken in het voorafgaande, dat de verschillen in uitwerking wat betreft de ‘in contrast met het bestaande’- benadering kunnen worden ingedeeld in naar Koolhaas, Ortner & Ortner en Atelier Bow-Wow verwijzende strategieën.

Herbestemmingproces

Een openstaande vraag blijft: of en hoe de beelden van voorgestelde transformatie een rol kunnen spelen in het concrete herbestemmingproces. Het belangrijkste criterium vanuit de praktijk (in de persoon van Henk de Haan van de Rijksgebouwendienst) om de Academie van Bouwkunst te vragen om ideeën voor transformatie te ontwikkelen, ligt besloten in de status van het gebouwencomplex als monument en de wens om zorgvuldig om te gaan met het complex, hetgeen een argument oplevert om deskundigen te vragen, dat wil zeggen architecten. En omdat de uitgenodigde architecten nog studenten zijn, wordt hun eigen motivatie sterk gedreven door wensbeelden van mogelijke gebruikers, waarmee zij zichzelf kunnen identificeren, op een moment dat zij hun kritische afstand tot de marktgedreven praktijk nog kunnen genieten vanuit een ‘laboratorium’-situatie. Die combinatie van aandachtfactoren blijkt niet of nauwelijks geneigd te zijn om de belangstelling van concrete marktpartijen te onderzoeken, die in De Blokhuispoort zouden willen investeren. Wel volgde het uitgevoerde onderzoek de ontwerpintuïtie in de praktijk elders, dankzij de aanwijzingen van de docenten. Het valt

daarbij op dat vooral de studenten van Van Bussel de aanbeveling van Deutinger hebben opgevolgd om de mogelijke verwantschap met het Binnenhof in Den Haag en het MuseumsQuartier te Wenen te bestuderen, om vervolgens iets te leren van de architecten die deze locaties ruimtelijk hebben getransformeerd. Voor het herbestemmingproces zou het ideaal zijn als de resulterende beelden uit het ontwerponderzoek de rol van mediator zouden kunnen spelen tussen de meningsvorming van de Rijksgebouwendienst enerzijds en degenen die het proces van de herprogrammering en financiering van de transformatie van de Blokhuispoort moeten gaan coachen anderzijds. Wellicht dat in het herbestemmingproces een vervolgonderzoek - op basis van dit Nummer - door de vastgoedopleiding van de Hanzehogeschool zou kunnen worden uitgevoerd, en dat in de naaste toekomst een soortgelijk project van meet af aan als onderdeel van een interdisciplinair onderzoek kan worden ingericht. Want het Kenniscentrum Gebiedsontwikkeling NoorderRuimte - en ik schreef dit essay met de pet op van lector Ruimtelijke Transformaties van dit kenniscentrum - heeft zich ten doel gesteld om de proceskant van herbestemming heel gericht te bestuderen, zo

mogelijk interdisciplinair op Hogeschoolniveau (op basis van samenwerking tussen studenten en docenten Architectuur en Vastgoed). De voorstelingskracht van de architectuurstudenten blijkt in ieder geval sterk en duidelijk genoeg om ermee de wensen van bestuurders, investeerders en potentiële toekomstige huurders te kunnen peilen!

Jos Bosman is lector Ruimtelijke Transformaties van het Kenniscentrum Gebiedsontwikkeling NoorderRuimte.

¹ 'In afwachting van plannen en besluitvorming is het gebouw tot augustus 2009 (met de mogelijkheid tot jaarlijkse verlenging) in beheer gegeven aan Carex om het een culturele broedplaats te laten zijn, waarbij het ook een woon- en werkplek voor kunstenaars moet zijn. De gemeente heeft voor het vigerende bestemmingsplan een tijdelijke ontheffing voor 5 jaar verleend. Er is sprake van een stevige bestuurlijke interesse: het college van B&W ziet de herbestemming als een kans de aantrekkelijkheid van de binnenstad te vergroten.' (bron: Rijksgebouwendienst, Plan van aanpak Herontwikkeling Blokhuispoort te Leeuwarden, Versie 0.5, Datum 14 mei 2009, Status Concept; opgenomen in de reader behorend bij dit atelier).

